DACII

Hadrian Daicoviciu

Hadrian Daicoviciu
DACII

e-book - 2011

Hadrian Daicoviciu

(n. 11 octombrie 1932 - d. octombrie 1984)

Dacii ediții

- Ed. Ştiințifică, 1965;
- reeditată Ed. pentru literatură, 1968;
- Ed. Enciclopedică Română, 1972;
- Ed. Hyperion, Chişinău, 1991.

PREFAȚĂ 4

Capitolul I CEI MAI VITEJI ŞI MAI DREPȚI DINTRE TRACI 8

CINE SUNT DACO-GEȚII? 11

LIMBA DACO-GEȚILOR 16

ÎNFĂȚIŞAREA ŞI PORTUL GETO-DACILOR 22

TRIBURI GETO-DACE 25

Capitolul II PE CALEA CĂTRE ÎNCHEGAREA STATULUI 27

CELE DOUĂ VÂRSTE ALE FIERULUI 30

GETO-DACI ŞI GRECI ÎN PRIMA VÂRSTĂ A FIERULUI 41

ELEMENTE DE CULTURĂ SPIRITUALĂ 54

DACO-GEȚII TREC LA A DOUA VÂRSTĂ A FIERULUI 58

FILE DIN ISTORIA TRIBURILOR DACO GETE 67

Capitolul III BUREBISTA 92

MUNȚII ORĂŞTIEI — NUCLEUL STATULUI DAC ... 105

CEL DINTÂI ŞI CEL MAI MARE REGE DIN TRACIA . 110

ORIGINILE PUTERII LUI BUREBISTA..... 123
CARACTERUL STATULUI DAC 131

Capitolul IV DACIA DE LA BUREBISTA LA DECEBAL 135
SOARTA STATULUI DAC TRANSILVĂNEAN 137
CE SE ÎNTÂMPLĂ ÎN RESTUL DACIEI?..... 144
ROMANII CUCERESC DOBROGEA..... 147
DACI ŞI ROMANI ÎNAINTE DE DECEBAL..... 150

Capitolul V CĂLĂTORIE PRIN INIMA DACIEI..... 157
PRIN CETĂȚILE ŞI SATELE DACILOR..... 158
BOGĂȚIA AŞEZĂRILOR DACICE 181
PE DRUMURILE DE NEGOȚ ALE DACILOR 197

Capitolul VI CULTURA SPIRITUALĂ A DACO-GEȚILOR 203
DIN NOU HERODOT 204
MONOTEISM SAU POLITEISM?..... 207
ZEI ŞI ZEIȚE DACE 212
RITUL DE ÎNMORMÂNTARE..... 220
AU CUNOSCUT DACII SCRISUL?..... 225
ŞTIINȚA LA DACII LUI BUREBISTA ŞI DECEBAL... 229
CE NE-A RĂMAS DIN ARTA DACILOR..... 244

Capitolul VII DECEBAL..... 250
RĂZBOIUL DIN 86-89..... 252
DECEBAL ÎN CULMEA PUTERII..... 260
TRISTA SOARTĂ A IZV0ARELOR LITERARE 264
COLUMNA TRAIANA 266
PRIMUL RĂZBOI DACIC AL LUI TRAIAN (101-102) . 277
AL DOILEA RĂZBOI AL LUI TRAIAN (105- 106) 291
EPILOG..... 299

PREFAŢĂ

Am scris această carte cu credința că e necesară.

Uimitoarele descoperiri făcule mai ales în ultimii 20 de ani au aruncat o nouă lumină asupra civilizației şi istoriei dacilor. Datorită strădaniilor arheologiei româneşti, o lume necunoscută şi chiar nebănuită a apărut din adâncurile unde scurgerea secolelor o îngropase, înfățişându-se antica-i splendoare ochilor noştri. Pe platourile înalte ale Carpaților meridionali drumețul poate admira astăzi minele impunătoare ale cetăților dacice de la Costeşti, Blidaru, Piatra Roşie, Căpâlna, Bănița, Tilişca, sau sanctuarele enigmatice de la Grădiştea Muncelului. În Munții Apuseni el păşeşte pe coama stâncoasă a Pietrii Craivii, pe locurile unde se ridica odinioară o cetățuie a dacilor. În valea mănoasa a Argeşului, resturile aşezării de la Popeşti, iar pe cursul inferior al Siretului, vestigiile aşezării de la Poiana stau mărturie vieții şi culturii strămoşilor noştri, în timp ce mai la miazănoapte, deasupra oraşului Piatra Neamț, cetatea de pe Bâtca Doamnei străjuieşte, mută, văile şi câmpiile dimprejur. Peste tot, prin munți şi păduri, pe firul văilor şi pe largile şesuri, călcăm, de multe ori fără să ne dăm seama, pe vetrele vechilor aşezări daco-getice, iar în zecile de muzee ale țării obiecte felurile ne întregesc imaginea unei vieți demult dispărute.

Specialiştii s-au aplecat cu atenție şi pasiune asupra vestigiilor civilizației dacice, de la puternicele ziduri ale cetăților din Munții Orăştiei până la cele mai neînsemnate cioburi ale vaselor de lut ars. Sensul multora din descoperirile făcute a fost descifrat; sensul unora continuă să fie neînțeles, aşteptând noi cercetători şi noi cercetări. Roadele muncii răbdătoare a arheologilor şi a celorlalți cercetători ai istoriei vechi a patriei noastre au fost consemnate în numeroase lucrări de specialitate, citite, fapt îmbucurător, nu numai de specialişti.

Din bogatul mozaic al studiilor apărute, specialistul reconstituie cu destulă uşurință tabloul dezvoltării social-economice, politice şi culturale a daco-geților în măsura în care diversele lui aspecte au devenit cunoscute. Pentru nespecialist, lucrul acesta e mult mai greu, chiar dacă setea lui de cunoaştere e tot atât de mare. Nespecialistului îi trebuie o lucrare de sinteză, accesibilă, împovărată cât mai puțin de termeni tehnici şi de descrieri amănunțite ale lucrărilor arheologice şi ale materialului.

Despre Istoria Dacilor în perioada lor de apogeu economic, politic şi cultural, o astfel de lucrare, care să se adreseze în primul rând cercurilor largi de cititori, lipseşte. Sentimentul viu al acestei lacune m-a îndemnat să scriu paginile ce urmează.

Cartea aceasta nu e un manual. Ea nu cuprinde numai fapte sigur stabilite de cercetarea istorică şi acceptate în chip unanim; de multe ori, lipsurile din documentarea pe care antichitatea ne-a transmis-o, fie pe calea izvoarelor literare, fie pe cea a izvoarelor arheologice, epigrafice, numismatice,

etc. au fost împlinite prin ipoteze, unele acceptate de mulți specialişti, altele aparținând pe dea-ntregul autorului. O chezăşie a exactității tuturor acestor ipoteze nu există, oricând, o nouă descoperire, o noua interpretare pot infirma una sau alta dintre ele. Autorul nu poate afirma decât că n-a introdus în paginile lucrării nici o ipoteză de care personal să nu fie convins pe temeiul materialelor cunoscute până în prezent. Mai mult, în problemele în care explicație dată până acum nu se dovedeşte pe deplin satisfăcătoare, am preferat să arăt limpede acest lucru decât să optez pentru o interpretare de care nu sunt încredințat că este bună. Acest procedeu izvorăşte din convingerea că cititorul nu trebuie înşelat, nu trebuie lăsat să creadă că specialiştii ştiu mai mult decât ştiu în realitate. Cititorul nespecialist are dreptul să cunoască limitele actuale reale ale cunoştințelor noastre despre trecutul patriei.

Am încercat să dau acestei cărți un dublu caracter. Pe de o parte, am vrut ca ea să fie o lucrare de popularizare, accesibilă cât mai multor cititori; pe de altă parte, am căutat să-i imprim un caracter ştiințific, nu prin utilizarea unui complicat aparat bibliografic, sau printr-un ton de precizie seacă, ci prin rigurozitatea interpretărilor, prin rigurozitatea dovezilor şi a argumentelor aduse. Dacă am reuşit sau nu, pot să aprecieze numai cititorii înşişi.

Caracterul cărții de față mă împiedică să dau prin note şi trimiteri, aşa cum se obişnuieşte într-un studiu, tributul cercetătorilor, mai vechi şi mai noi, ale căror lucrări le-am folosit din plin. Bibliografia pe care am anexat-o, bibliografie

întocmită pe capitole, e menită să-i servească drept orientare cititorului; ea nu reflectă decât într-o foarte redusă măsură datoria pe care autorul a contractat-o față de înaintaşii, dascălii şi colegii săi. Fie-mi îngăduit să le adresez tuturor aici un cuvânt de caldă mulțumire pentru contribuția adusă de fiecare la sporirea cunoştințelor noastre despre daci; fie-mi îngăduit să-mi exprim convingerea că fără rodnica lor activitate, această carte n-ar fi apărut niciodată.

H. D.

Capitolul I

«CEI MAI VITEJI ŞI MAI DREPŢI DINTRE TRACI»

Arheologii sunt puşi adesea în situaţii care în viaţa de toate zilele ar părea foarte ciudate. Ce altceva s-ar putea spune dacă, de exemplu, am cunoaşte foarte bine un om după înfăţişare, dacă am şti în ce casă locuieşte, cu ce se ocupă, ce unelte întrebuinţează în munca lui, din ce vase mănâncă, ce îmbrăcăminte şi ce podoabe poartă, dar n-am avea idee nu numai cum îl cheamă, dar nici măcar de ce neam e şi ce limbă vorbeşte? Ei bine, e tocmai situaţia în care arheologii se află de foarte multe ori. Cu ajutorul cercetărilor lor minuţioase pe teren, ei pot stabili cu precizie zeci de amănunte privind o societate omenească de mult dispărută, dar nu cunosc nici măcar numele acelei populaţii. Cum îşi ziceau oare oamenii care au creat splendida cultură neolitică Cucuteni? Dar vânătorii paleolitici ale căror urme s-au păstrat în peştera de la Baia de Fier? Nimeni nu ştie şi e puţin probabil că se va şti vreodată.

Descoperirea cetăţilor din Munţii Orăştiei o datorăm arheologilor moderni. Dar faptul că ştim cine le-a ridicat, cine le-a

apărat şi cine le-a cucerit îl datorăm înaintaşilor noştri într-ale istoriei, care au trăit acum multe secole, ba chiar acum două milenii. În operele vechilor scriitori greci şi latini ni s-a păstrat numele poporului care locuia odinioară pe aceste meleaguri: geto-dacii.

Când au venit pentru prima dată în contact pletoşii geți ai epocii de bronz sau ai vârstei fierului cu grecii e greu de spus. Pe teritoriul țării noastre s-au găsit săbii de bronz datând din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., aduse din ținuturile Mării Egee, stăpânite pe atunci de aheii de la Micene. Dar oare aheii înşişi le-au adus până la noi? Oare oamenii epocii bronzului din Transilvania au călcat pe pământul Peloponezului şi au adus cu dânşii minunatele arme? Sau ele au călătorit încet către miazănoapte, din trib în trib, iar meşteşugarul micenian care le-a făcut n-a ştiut niciodată cine sunt cei care le foloseau împotriva duşmanilor? Astăzi cel puțin, la aceste întrebări nu se poate răspunde cu precizie, deşi mai probabilă pare ultima ipoteză.

Sigur este că prin veacul al VIII-lea corăbiile grecilor au început să brăzdeze valurile Pontului Euxin, Marea Neagră de astăzi. Îi mâna, poate, şi curiozitatea, spiritului iscoditor atât de propriu vechilor eleni, dar mai mult încă nevoia de a găsi noi ținuturi de unde să aducă în Grecia grâne, lemne, vite, noi populații cărora să le poată vinde produsele greceşti. Acolo unde găseau ce le trebuia, negustorii eleni poposeau a doua, a treia, a zecea oară şi încetul cu încetul se înfiripa un târg, care se prefăcea apoi într-o cetate. Pe teritoriul țării

noastre, prima colonie greacă a fost cea de la Histria, în Dobrogea, întemeiată de oameni sosiți pe corăbii din Milet, oraşul prosper de pe coasta apuseană a Asiei Mici, către sfârşitul veacului al VII-lea. Aceştia şi-au fundat cetatea în mijlocul unei populații pe care au numit-o geți, fără îndoială pentru că ea însăşi îşi zicea aşa. Iar ceva mai tîrziu, pe măsură ce noii veniți şi băştinaşii s-au cunoscut mai bine, numele geților a pătruns din scrisorile şi registrele negustoreşti şi în operele istoricilor şi geografilor greci.

Probabil că multe dintre cele mai vechi ştiri despre daco-geți s-au pierdut în cursul secolelor; totuşi, nu cred să fie întâmplător faptul că primele informații le deținem tocmai de la un logograf din Milet: Hecaten. Născut pe la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n, el a fost om politic, istoric şi geograf. Ca om de stat a luat parte la răscoala cetăților din Asia Mică împotriva apăsătoarei stăpâniri persane; ca geograf şi istoric a scris, printre altele, o lucrare intitulată **Înconjurul pământului** (Γής περίοδ) din care nu ni s-au păstrat decât fragmente. Tocmai într-unul din ele găsim consemnate două triburi, crobyzii şi trizii (sau tirizii], care locuiau prin sudul Dobrogei de astăzi[1]. Triburile acestea sunt pomenite şi în izvoare mai târzii ca făcând parte din neamul geților, aşa încât, prin opera lui Hecateu, geții îşi fac apariția în istoria scrisă a omenirii.

La drept vorbind însă, fragmentul păstrat din Hecateu nu ne spune mare lucru. El nici nu reprezintă o ştire istorică, ci una etnografică-geografică. Tot aşa, nu ne slujeşte la nimic

[1] *FrGrHist.*, I, p. 28. fr. 170 — 172.

împrejurarea că Sofocle, în tragedia **Triptolemos**, aproape în întregime pierdută[2], vorbeşte, într-un rând despre un rege, **Charnabon**, „care domneşte peste geți”[3]. Ce-i drept, e pentru prima oară. după cunoştințele noastre de astăzi, ca numele geților apare într-o operă scrisă, dar nu putem şti dacă e vorba despre vreo seminție, din sudul Balcanilor, mai aproape de Grecia, sau despre geții noştri.

„Geții noştri”... Dar cine sunt ei oare?

CINE SUNT DACO-GEȚII?

Pentru a afia cine sunt daco-geții trebuie să mai aşteptăm câțiva ani, până ce vestitul Herodot îşi va scrie **Istoriile** sale. El va fi primul care, năzuind să dea o veritabilă istorie universală pentru vremea lui, va închina şi geților mai mult decât câteva cuvinte. Despre ce spune Herodot va mai fi vorba; deocamdată ne putem mărgini la un fragment dintr-o frază, care răspunde atât de bine întrebării puse, încât l-am aşezat în fruntea întregului capitol. Spune anume Herodot că geții sunt „cei mai viteji şi mai drepți dintre traci”[4], rezolvând astfel pentru noi problema apartenenței etnice a daco-geților.

---

[2] A. Nanck, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Lipsiac, 1856, p. 210, fr. 543.

[3] IV, 93.

[4] Herodot, V, 3.

„Părintele istoriei" îi cunoaşte pe geți ca pe o ramura nordică a marelui neam tracic, ramură distinctă, întrucât şi numele lor generic e diferit, şi obiceiurile se deosebesc în multe privințe.[5]

Oricât de importantă şi de prețioasă, informația lui Herodot nu ne poate fi deajuns. Geții sunt o ramură a tracilor, foarte bine. Dar dacii? Sunt un popor diferit? Şi apoi, dacă geții sunt de neam tracic, dar totuşi o ramură deosebită a acestui neam, când s-a petrecut separarea? Ce limbă vorbeau? De unde le vine numele? De câtă vreme locuiau ei pe teritoriul țării noastre unde-i cunoaşte Herodot? La nici una din aceste întrebări „părintele istoriei" nu ne dă răspuns. Dar oamenii de ştiința nu-l au la îndemână numai pe Herodot; ei întreprind săpături arheologice, cercetează sărăcăcioasele vestigii ale limbii geto-dace, examinează şi compară ştirile păstrate şi la alți autori antici şi, pe temeiul tuturor datelor astfel obținute, încearcă să răspundă nedumeririlor.

Deşi scrie în a doua jumătate a veacului al V-lea î.e.n., Herodot se referă la evenimente de la sfârşitul secolului precedent. Aşadar, geții erau încă din secolul al VI-lea prezenți în ținuturile noastre; informațiile lui Herodot se potrivesc de minune cu cele ale lui Hecateu milesianul. La rândul lor, arheologii au izbutit să demonstreze existența, în veacul al VI-lea, a unei culturi materiale de tip hallstattian (deci, specifice primei vârste a fierului) care se prezintă unitar pe tot cuprinsul țării noastre şi îşi are rădăcinile într-un trecut

[5] Geografia, VII, 3, 13.

îndepărtat ce merge până la începuturile epocii bronzului. Conduita pe care specialiştii au tras-o, pe buna dreptate, a fost că geții nu locuiau numai în Dobrogea, unde-i plasează Herodot, ci şi în restul României de astăzi şi că ei nu se găseau aici numai din veacul al VI-lea, ci de mult mai multă vreme. Nu se ştie exact în ce măsură populațiile epocii pietrei şlefuite (neoliticului) au participat la formarea dacogeților; e sigur însă că pe la 1700 î.e.n., începuturile epocii bronzului, ținuturile carpato-dunărene erau locuite de o populație care nu era încă daco-getică, dar din care se vor naşte daco-geții. Împrejurarea aceasta ne dă dreptul să spunem că, în momentul apariției lor pe scena istoriei scrise, geții se prezentau grecilor ca străvechi autohtoni ai acestui pământ.

Cercetările istorico-lingvistice au dovedit că daco-geții sunt unul şi acelaşi popor. Geograful antic Strabo, care a trăit la cumpăna dintre era veche şi era noastră, ne spune răspicat că dacii şi geții vorbeau aceeaşi limbă[6], iar arheologia îi întăreşte indirect spusele prin dovedirea unității depline a culturii materiale create de dânşii. Numele diferit pe care-l întâlnim în izvoarele antice se datoreşte faptului că înainte ca neamul daco-getic să se fi grupat şi politiceşte într-o unitate, el era împărțit în numeroase triburi ca, de exemplu, mai sus pomeniții crobyzi şi trizi. **Geţii** şi **dacii** vor fi fost două din aceste triburi, mai mari şi mai puternice, care şi-au impus numele şi celorlalte. Numele de geți s-a

[6] *Ibidem*, VII, 3, 10, în care se spune limpede că Geții sunt un popor care vorbeşte aceeaşi limbă ca şi tracii.

răspândit asupra triburilor din regiunile extracarpatice ale Munteniei, Moldovei sudice şi Dobrogei, iar cel de daci asupra triburilor din partea apuseana a țării noastre (Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, poate şi Oltenia). Grecii, care au ajuns pe meleagurile noastre dinspre sud şi sud-est, i-au întâlnit mai întâi pe geți şi în izvoarele elene acesta e numele mai des folosit. Romanii, mai târziu, au venit în contact mai ales cu dacii dinspre apus şi scriitorii latini folosesc cu predilecție această denumire. Sunt şi excepții, bineînțeles, care au câteodată o semnificație istorică; în general însă, nu trebuie să acordăm prea multă importanță acestei deosebiri de nume. E clar, în orice caz, că după unificarea geto-dacilor sub Burebista, într-un stat puternic, vechea distincție geografică (nu etnică!) între daci şi geți îşi pierde orice însemnătate în ochii unui învățat ca Strabo; îi vom urma exemplul şi vom folosi fără discernământ denumirile de ***daci***, ***geți***, ***daco-geți*** şi ***geto-daci*** ca însemnând unul şi acelaşi lucru.

De unde vin însă aceste denumiri? Iată un lucru pe care nimeni nu-l ştie cu certitudine, deşi explicații s-au dat multe. Poate că numele geților derivă dintr-o străveche rădăcină indo-europeană însemnând „a grăi, a vorbi", cum presupune istoricul şi filologul I. I. Russu. Cel al dacilor ar putea, după afirmațiile aceluiaşi învățat, să provină dintr-o altă rădăcină indo-europeană cu sensul de „a pune, a aşeza". Dar acad. C. Daicoviciu crede mai degrabă că acest nume de popor derivă din cuvântul, presupus numai, dar neatestat în izvoare, «**daca**», însemnând „**cuţit**, **pumnal**", în care caz am avea de-a face şi la daci cu obiceiul, destul de răspândit în

antichitate, de a denumi o populație după arma ei caracteristică. Învățatul bulgar V.I. Gheorghiev e de altă părere; el pune în legătură numele de dac cu cuvântul **daos**, însemnând „**lup**" în graiul înrudit al frigienilor; în sprijinul acestei ipoteze s-ar putea aduce împrejurarea că un balaur cu cap de lup apare pe Columna lui Traian ca stindard al dacilor.

Care e adevărul nu se ştie. Fără a renunța să-l căutăm mai departe, trebuie să fim mulțumiți că numele daco-geților nu s-a pierdut în negura timpurilor vechi.

Datele izvoarelor literare antice şi resturile limbii daco-geților, despre care va fi vorba pe larg mai jos, ne dau putința să precizăm că dacii făceau parte din marea familie a populațiilor indo-europene. Această familie cuprindea populații diverse, cu caractere fizice de multe ori diferite, însă vorbind limbi înrudite: poate că unii cititori vor fi surprinşi aflând că dacii se înrudeau îndeaproape, lingvistic vorbind, cu sciții şi cu vechii indieni, iar ceva mai pe departe cu grecii şi latinii; totuşi, aceasta e realitatea.

În trecut, cercetările istorico-lingvistice porneau de la premisa că indo-europenii au fost cândva un singur popor, vorbind o limbă comună şi având o patrie comună. Cercetările mai noi, de pildă cele ale învățătorului P. Bosch-Gimpera, tind să rupă cu acest punct de vedere şi să considere formarea populațiilor şi a limbilor indo-europene ca un proces istoric complex, cu o durată de câteva mii de ani, în douătrei „centre" teritoriale distincte. De asemenea, se presupune că diversele populații indo-europene s-au putut forma (des-

prinde) în epoci diferite. Problema e încă departe de a fi rezolvată şi, evident, nu e cazul să încercăm s-o facem aici. Va fi de ajuns să amintim că în epoca bronzului o vastă arie, cuprinzând şi ţara noastră, dar întinzându-se şi la sud de Dunăre, era locuită de o populaţie indo-europeană, care-i asimilase sau era pe cale să-i asimileze pe aborigenii neolitici. Cât era de diferenţiată această populaţie carpato-danubiano-balcanică, din care se vor desprinde illirii, tracii şi geto-dacii, nu se poate şti cu precizie. După unii, diferenţierea între traci şi illiri are loc abia pe la sfârşitul epocii bronzului, iar desprinderea daco-geţilor din masa triburilor trace abia către mijlocul mileniului I î.e.n. Anumite date privind unitatea culturii materiale în spaţiul carpato-balcanic în epoca hallstattiană (prima vârstă a fierului) par să pledeze pentru această interpretare; pe de altă parte însă, când ştim că la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. exista o limbă *greacă* arhaică fixată în scris (aşa-numita scriere liniară B descoperită în Peloponez şi în Creta), ne vine greu să ne închipuim că au mai trecut aproape1000 de ani până ce daco-geţii să devină acea ramură distinctă a tracilor pe care o cunoaşte Herodot.

LIMBA
DACO-GEŢILOR

Pentru a cunoaşte ştiinţific o limbă nu e destul s-o poţi vorbi. Câţi dintre noi, care vorbim şi scriem bine româneşte, ne putem lăuda cu cunoaşterea tuturor subtilităţilor limbii

noastre? Câți cunoaştem bine structura ei gramaticală, câți ştim ce este fondul principal lexical al limbii române, câți putem arăta originea şi structura diferitelor cuvinte pe care le folosim în mod curent? Ştiința limbii, chiar a unei limbi bine cunoscute, vii, vorbite în zilele noastre, e o ştiință grea. Cu atât mai dificilă e cunoaşterea unei limbi moarte şi mai cu seamă a unei limbi din care au rămas doar puține şi, adesea, nesemnificative urme.

Să ne închipuim că din bogata şi inimoasa noastră limbă cineva ar cunoaşte doar câteva cuvinte (numai substantive sau adjective) izolate, mai multe nume de locuri, de persoane şi de colectivități umane. Cum ar putea acel om să ne reconstituie limba în toată complexitatea ei? Cum ar putea să-şi dea seama de firea ei, de legăturile ei de rudenie cu alte limbi, de gramatica ei? Desigur, numai cu mare greutate şi cu multă aproximație. Greşelile, mai multe sau mai puține, ar fi inevitabile.

Tocmai această reconstituire dificilă şi migăloasă încearcă s-o facă cercetătorii dispărutei limbi a dacilor. Materialul de care dispune e atât de puțin şi atât de inegal, încât ei nici nu-şi propun măcar țelul ambițios de a reconstitui, în sensul propriu al cuvântului, limba strămoşilor noştri geto-daci; un astfel de scop e irealizabil în condițiile cunoştințelor noastre de astăzi şi va ramâne, probabil, o năzuința ideală, niciodată atinsă. Trebuie să ne mulțumim cu încercările de a preciza caracterul general al limbii daco-geților şi locul ei în ansamblul celorlalte limbi indo-europene. Şi nici măcar aceste încercări

nu sunt întotdeauna sigure; nu se întâmplă chiar atât de des ca doi cercetători ai limbii daco-geților să fie de acord asupra sensului şi proveniență unui cuvânt, ca să nu mai vorbim despre problemele cardinale ale acestei limbi.

Principala problemă în care învățatii sunt divizați o constituie raporturile limbii vorbite de daco-geți cu limba vorbită de tracii de la sud de Balcani. E o singură limbă cu două dialecte? Sau sunt două limbi înrudite îndeaproape, dar diferite totuşi? Pentru prima soluție înclină cercetătorul român I. I. Russu, întemeindu-se nu numai pe materialul lingvistic propriu-zis cu care operează, ci şi pe un pasaj strabonian care afirmă că geții şi tracii vorbesc aceeaşi limbă. După părerea lingvistului bulgar Gheorghev, recent exprimată şi într-o publicație românească de studii clasice, traca şi daco-geta sunt limbi diferite, această opinie e susținută de deosebiri reale între regiunea tracică şi cea daco-getică în ceea ce priveşte structura numelor de localități (multe din numele tracice de aşezări se termină în **– para**, de exemplu: Bentipara, iar multe nume dacice în **- dava**, de exemplu: Sucidava) şi de considerații făcute de învățatul bulgar asupra sistemului fonetic, după el diferit, al celor două limbi.

Chestiunea e departe de a fi definitiv tranşată şi trebuie să mărturisesc că e greu de adoptat o poziție fermă şi îndeajuns de bine documentată în sprijinul uneia din cele două păreri. Deosebiri între cele doua idiomuri există, fără îndoială, dar ele nu par destul de puternice pentru a infirma mărturia limpede a lui Strabo. Iată de ce e, poate, mai potrivit, în sta-

diul actual al cunoştinţelor noastre, să considerăm că avem de-a face cu o singură limbă traco-dacică şi cu două dialecte ale ei: unul geto-dacic şi unul tracic propriu-zis.

Existenţa unor deosebiri de vederi atât de radicale nu trebue să mire pe nimeni. Lingviştii sunt nevoiţi să opereze cu un material extrem de redus şi, aş spune, unilateral. Lipsesc aproape cu desăvârşire textele, oricât de scurte şi de modeste, în limba traco-dacică. La Grădiştea Muncelului s-a găsit, e drept, un vas de lut ars cu o inscripţie în limba dacică ştampilată pe pereţii lui; inscripţia constă însă din numai trei cuvinte, dintre care două sunt nume proprii! Un text mai lung, redat cu litere greceşti, s-a găsit, săpat pe un inel de aur, într-un tumul tracic de la Ezerovo (Bulgaria); cercetătorii l-au descifrat, l-au citit, dar nimeni pâna acum n-a izbutit să-l înţeleagă. Numai frigienii din Asia Mică, îndeaproape înrudiţi cu tracii, dar totuşi deosebiţi de dânşii, ne-au lăsat câteva inscripţii religioase şi funerare cu formule de afurisenie la adresa profanatorilor de morminte; descifrate şi înţelese cu o oarecare aproximaţie, ele sunt preţioase, dar nu hotărâtoare pentru studiul şi cunoaşterea limbii traco-dacilor.

În rest, din străvechea limba a tracilor şi a dacilor s-au păstrat doar neînsemnate fragmente. La lexicografi (în special Hesychios şi Photios) şi la alţi autori antici s-au păstrat câteva glose traco-dacice, cuvinte izolate cărora li se dă echivalentul grecesc. Vreo 70—80 la număr, ele constituie un material important, deşi valoarea le e mult redusă de faptul că nici

măcar pentru 30 din ele nu se pot da etimologii sigure, cu alte cuvinte, nu se poate şti exact din ce rădăcini sau cuvinte mai vechi indo-europene derivă.

Tratatele de botanică medicinală ale lui Dioscoride, medic grec care a trăit în secolul I e.n., şi Pseudo-Apuleius cuprind câteva nume dace de plante medicinale: 27 la primul, 15 la cel de-al doilea. Valoarea lor lingvistică e însă, cum a arătat regretatul savant bulgar D. Decev, redusă; puține pot fi explicate etimologic, multe sunt corupte şi câteva nici n-au putut fi reconstituite în forma lor originală. De altfel, ele n-au fost de la început cuprinse în operele amintite; le-au introdus acolo copişti dintr-o epocă târzie, care s-au folosit de glosare botanice din veacul al III-lea (în cazul scrierii lui Dioscoride) sau chiar al IV-lea e.n. (în cazul lui Pseudo-Apuleius).

Partea cu mult cea mai bogată a resturilor limbii traco-dacice o constituie numele proprii de persoane, triburi, divinități, aşezări omeneşti, ape şi munți păstrate la autorii antici, în inscripții greceşti şi latine sau pe monede. Numărul lor e mare: circa 2050, din care vreo 1150 sunt antroponime (nume legate de oameni sau colectivități umane], iar cam 900 sunt toponime (nume de locuri, ape, munți etc.). În măsura în care semnificația diferitelor lor părți componente a putut fi înțeleasă, ele constituie un material lingvistic de prim rang. S-a putut stabili, de exemplu, că numele tribului dacic al **costobocilor** înseamnă „**strălucitii**", că elementul **bostes** din cuvântul **tarobostes** (denumire care-i designa pe nobilii daci) înseamnă „**strălucit**, **luminos**", că elementul final **dava** din numeroase toponime dacice are înțelesul de „**aşezare**, **sat**, **târg**", că numele regelui dac **Oroles** s-ar putea

traduce aproximativ prin „**vulturul**" etc. Etimologii s-au încercat pentru cele mai multe dintre numele proprii traco-dacice, dar adesea ele sunt nesigure şi specialiştii nu sunt nicidecum unanimi în interpretarea şi aprecierea lor.

Cercetările moderne, în special cele ale lui I. I. Russu, au demonstrat că limba geto-dacilor n-a dispărut fără a lăsa urme în limbile vorbite azi. În română şi în albaneză există o seamă de cuvinte care nu pot fi explicate nici prin influențe străine, nici prin moştenirea latină şi care reprezintă vestigii ale graiului traco-dacic. I.I. Russu a determinat vreo 160 de asemenea cuvinte, multe din ele făcând parte din fondul lexical principal al limbii noastre şi referindu-se la corpul şi la firea omenească, la casă, unelte, animale, plante ş.a.m.d. Cuvinte ca **baci, balaur, barză, brad, gard, grumaz, mal, mistreţ, mânz, prunc, (a) răbda, (a) speria, strugure, strungă, urdă, vatră, (a) zburda, zgardă** sunt moştenite din limba traco-dacilor în care aveau un înțeles identic sau asemănător cu cel de astăzi, dar o pronunțare întrucâtva deosebilă, ce nu se poate reconstitui.

Puținele şi disparatele elemente de limbă traco-dacică au îngăduit, totuşi, specialiştilor să-i determine caracterul şi să-i precizeze locul în marea familie a limbilor indo-europene.

Aceste limbi se împart în două grupuri numite convențional ***kentum*** şi ***satem***. Una din deosebirile caracteristice dintre ele constă în faptul că palatalelor din limbile de tip ***kentum*** le corespund, în limbile ***satem***, spirante; în bună limbă românească aceasta înseamnă că numeroase elemente lexicale care conțin consoanele **k** şi **g**(**h**) în limbile din primul

grup cuprind consoanele **s** şi ***z*** în limbile din grupul al doilea. Drept exemplu s-a adoptat cuvântul care înseamnă 100: *kentum* în latină (romanii scriau centum, dar pronunțau kentum) şi *satem* în persana veche. De aici denumirile date de lingvişti celor două grupuri.

Din grupul ***kentum*** făceau parte limbi ca latina, greaca, celta, vechea germană etc. iar din grupul ***satem***, sanscrita, scita, persana, idiomurile balto-slave, şi altele. S-a putut stabili că limba traco dacică face parte din grupul *satem*, fiind înrudită cu sanscrita, cu limbile iranice, cu cele balto-slave, dar mai ales cu illira vorbită în partea de apus a Peninsulei Balcanice şi în ținuturile Calabriei şi Apuliei din Italia sud-estică.

Iată-i, aşadar, pe daco-geți ieşind treptat din negura trecutului. Ştim, din ce neam mai mare făceau parte, bănuim cel puțin când s-au desprins ca o ramură distinctă a tracilor şi cunoaştem, în linii mari, particularitățile limbii pe care o vorbeau. Mai rămâne să ne întrebam: cum arătau ei înşişi?

ÎNFĂȚIŞAREA ŞI PORTUL GETO-DACILOR

Anticii nu născociseră antropometria, măsurătorile ştiințifice făcute pe corpul omenesc. De aceea, la descrieri precise, ştiințifice, ale înfățişării daco-geților în izvoarele vechi literare nu ne putem aştepta; de pe Columna lui Traian, de pe monumentul triumfal de la Adamclissi şi prin

cele câteva statui de daci — produse ale artei romane — ne îngăduie să reconstituim aspectul fizic al geto-dacilor, dar nu cu amănuntele şi exactitatea de dorit.

Din păcate, ştiința modernă a antropologiei nu ne e de folos. Cum se va vedea în altă parte a lucrării, dacii aveau obiceiul să-şi ardă morții, nu să-i îngroape, şi nici cel mai iscusit antropolog nu poate face nimic când resturile unui corp omenesc se reduc la câteva fragmente mărunte de oase calcinate care încap numai bine într-o ulcică. Mormintele de înhumație sunt rare, ceea ce reduce considerabil valoarea documentară a determinărilor antropologice. Aşadar, nu ne putem bizui decât pe descrierile şi reprezentările din vechime.

Mărturiile literare antice îi aseamănă pe geto-daci, ba chiar şi pe traci, cu popoarele locuind în ținuturile de miază-noapte ale Europei: sciți, celți, germani. Înalți şi robuşti, bărbații daci aveau, în general, pielea de culoare deschisă, ochii albaştri şi părul blond-roşcat. Oamenii de rând purtau părul retezat pe frunte şi lăsat în plete destul de lungi pe umeri, ceea ce le-a şi atras numele de ***comati*** — „***pletoşii***"; la dacii nobili (***tarobostes***, ***pileati***) e mai greu de stabilit portul părului din pricina căciuliței din lână (***pileum***) pe care o purtau ca semn distinctiv al rangului lor. În orice caz, şi unii şi alții purtau mustăți şi barbă bogată, potrivite cu foarfecele. Unii autori antici afirmă că geto-dacii s-ar fi tatuat; după alții, tatuajul era specific doar sclavilor lor, dar ştirile în această privință nu sunt destul de precise pentru a putea încerca vreo încheiere sigură.

Femeile dace par să fi fost frumoase, de o frumusețe severă, aspră chiar, dar expresivă. Columna Traiană le înfățişează, poate idealizându-le întrucâtva, zvelte, înalte, aparent puternice, purtând părul pieptănat pe tâmple, cu cărare la mijloc şi strâns la spate într-un coc.

Îmbrăcămintea geto-dacilor, destul de simplă, semăna întrucâtva cu portul popular românesc. Bărbații purtau pantaloni (cioareci) de două feluri: mai largi sau mai strâmți pe picior, în genul ițarilor. Cămaşa, despicată în părți, o purtau pe deasupra cioarecilor, incingându-se cu un brâu lat, probabil de piele sau, eventual, din pânză groasă. O haină cu mâneci şi cu crețuri, o mantie scurtă, fără mâneci, având uneori franjuri, sau o şubă cu blană pe dinăuntru, nu prea lungă, constituiau veşmintele de deasupra. Mantia, prinsă cu o *fibulă* (agrafă), avea, pare-se, o glugă cu care dacii îşi acopereau capul pe vreme rea. Femeile purtau o cămaşă încrețită, cu mâneci scurte, şi o fustă. Columna Traiană ni le înfățişează purtând uneori şi o manta lungă, bogat drapată. O basma, probabil colorată, le acoperea părul.

Şi nobilii, şi oamenii de rând, bărbați şi femei, purtau în picioare călțuni de pâslă sau opinci de piele, dar nu încape îndoială că vara cei de la țară umblau adesea desculți. În săpături s-au găsit „mâțe" (crampoane) de fier care se prindeau de talpa încălțămintei pentru a uşura mersul pe gheață şi zăpadă. Natural, atunci când mergeau călare, dacii aveau la încălțăminte pinteni de fier.

TRIBURI GETO-DACE

Numele de ***geți*** şi ***daci***, la origine nume de triburi mai mari şi mai puternice, s-au impus treptat ca denumiri colective, generice, pentru întregul neam al tracilor nordici. Ele n-au înlăturat însă cu totul vechile denumiri tribale, regionale, care apar destul de des în izvoarele antice, tot aşa cum numele de români n-a înlăturat pe cele de bănățeni, ardeleni, moldoveni, olteni etc. Chiar şi după unirea tuturor, sau măcar a majorității geto-dacilor într-un stat, sub o singură stăpânire, denumirile tribale continuă să figureze uneori în izvoare alături de numele generic.

Se cunosc, de exemplu, pe lângă vechii **crobyzi** şi **trizi** amintiți de Hecateu: tribul **appulilor** („cei puternici, cei voinici"), locuind în ținutul aşezării Apulum (Alba Iulia de astăzi), **sucii** de la gura Oltului, **burii** de prin zona deluroasă a Munteniei şi Olteniei, **ordessenses** (ωρδνσσωἰ în greceşte) de pe malurile Argeşului, **biephii** din vestul Daciei, **dacii mari** (μεγαλοι Δάxai) de prin Maramureş şi nordul Crişanei, **costobocii** în Carpații nord-estici, pe ambele lor versante, **carpii** (dacă sunt într-adevăr de neam dac, ceea ce nu e încă absolut sigur) în regiunile pontice şi, mai târziu, în Moldova. Unele din aceste triburi sunt menționate numai în fugă de autorii antici cu vreun prilej oarecare; altele însă, ca de exemplu *carpii*, care dau mult de furcă prin secolul al III-lea e.n. Imperiului roman, apar deseori în izvoare.

E timpul să încheiem acest capitol. Ştim acum cu cine avem de-a face. Îi putem urmări pe daco-geții cei aspri, cum îi numesc, nu o dată, poeții latini, vorbind o limbă nemlădioasă după părerea lui Ovidiu, dar în care poetul exilat a putut, totuşi, compune versuri de slavă împăratului, în multiseculara lor istorie. Ne preocupă, firește, în primul rând, vremurile de glorie ale lui Burebista şi Decebal, dar pentru a le înțelege trebuie să ştim ce a fost înainte. Să încercăm, aşadar, să vedem cum a trăit şi cum s-a dezvoltat, din veacul al VI-lea până în cel dintâi î.e.n., poporul pe care Herodot îl socotea a fi cel mai viteaz şi cel mai drept dintre toți tracii.

Capitolul II
PE CALEA CĂTRE ÎNCHEGAREA STATULUI

Să ne întoarcem cu gândul la îndrăzneții navigatori greci care, de prin veacul al VIII-lea, începuseră să se avânte pe valurile Mării Negre şi să poposească pe țărmurile ei. Pesemne că marea i-a primit cu duşmănie, că au avut de înfruntat furtuni şi cețuri, că destule corăbii au fost înghițite; de aceea primii corăbieri greci, care au auzit de la băştinaşi numele iranic al mării — **akşana** — însemnând „**negru**", l-au prefăcut în grecescul **áxeinos** (ἄξεινος) — „**neospitalier**". Pontul cel neospitalier — aşa s-a numit mai întâi, pentru greci, Marea Neagră.

Cu vremea însă, lucrurile s-au schimbat. Grecii au construit corăbii mai bune, micşorând astfel primejdia. Călătoriile lor s-au înmulțit şi căpitanii vaselor au învățat care e timpul cel mai potrivit pentru navigația pe Marea Neagră. Dar mai cu seamă legăturile cu populațiile băştinaşe s-au dovedit pentru negustorii greci aducătoare de bun câştig. Vasele elene au prins a trece tot mai des porțile Bosforului. Mai piereau şi acuma corăbii, dar numărul lor era mic față de-al celor care încheiau fericit călătoria, aducând în oraşele Eladei prețioase

încărcături de grâne, piei, lemn de construcție. Şi pentru ca şi numele mării să le fie prielnic, grecii l-au schimbat. Din **áxeinos**, **neospitalier**, Pontul a deveni **eúxeinos** (ευξεινος) **ospitalier**, primitor de străini, şi pe țărmurile sale au început să se înfiripe aşezări greceşti.

În ținuturile noastre, prima colonie întemeiată de greci a fost **Histria**. Cetățeni ai bogatului Milet au debarcat în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. pe țărmurile golfului care astăzi se cheamă lacul Sinoe, la 50 km nord de Constanța, durându-şi aşezarea, la început modestă, pe un promontoriu stâncos. I-au urmat, către sfârşitul veacului următor, colonişti veniți din Heracleea Pontică, ea însăşi colonie întemeiată de megarienii de neam dorian pe coasta nordică a Turciei de astăzi; heracleenii sau aşezat în sudul Dobrogei, pe locul Mangaliei, într-o regiune cu pământuri roditoare, fondând oraşul **Callatis**. Tot cam atunci, sau poate în primii ani ai secolului al V-lea, milesienii au mai întemeiat pe locul Constanței de astăzi, un târguşor modest, punct de schimb cu băştinaşii, căruia i-au pus numele **Tomi** sau **Tomis**.

De ce s-au întemeiat aceste colonii? De ce au apărut ele pe țărmurile dobrogene?

Aşezarea era bine aleasă, nimic de zis. Sinoe, pe țărmul căruia a răsărit Histria, era pe vremea aceea un golf prielnic adăpostirii corăbiilor şi nu, ca astăzi, un lac închis de un prag nisipos ce nu lasă vasele să treacă. Callatis avea şi port bun, şi pământuri fertile; cât despre Tomis, să ne aducem aminte că şi astăzi Constanța e cel mai bun şi mai important port al nostru.

Totuşi, statornicirea grecilor pe meleagurile noastre nu poate fi explicată doar prin aceste împrejurări oferite cu dărnicie de natură. Pământuri roditoare şi porturi bune mai erau şi în alte părți. Şi apoi, oricât ar fi de prielnic portul, la ce bun să între în el corăbiile dacă negustorii n-au cui să-şi vândă mărfurile şi n-au de la cine cumpăra produsele trebuincioase celor rămaşi departe, în Grecia? Un țărm cu desăvârşire pustiu nu i-a atras niciodată pe iscusiții negustători eleni. Dar lucrurile se schimbau dacă ținutul era locuit de o populație numeroasă, căreia nu-i displăceau vinul şi untdelemnul grecesc, care era gata să-şi schimbe roadele pământului şi ale muncii sale pe uneltele, armele, podoabele făurite de meşteşugarii Eladei.

Hotărâtoare pentru aşezarea grecilor, arată acad. Em. Condurachi, nu erau locurile, cu toate că şi ele îşi aveau însemnătatea lor, ci condițiile economice şi sociale ale mediului autohton. Numai dacă băştinaşii ajunseseră la un stadiu destul de dezvoltat pentru a fi interesați în schimburile cu grecii, aşezarea acestora din urma într-un anumit ținut devenea economiceşte rentabilă. Era tocmai cazul Dobrogei, locuită în vremea aceea, cam cu două sute de ani înainte ca Herodot să-şi scrie opera, de o populație geto-dacică aflată în plină epocă a fierului, şi anume în vârsta cea dintâi a acestei epoci.

Dar iată-ne ajunşi, cu aceasta, în fața unei probleme pe care se cuvine s-o lămurim înainte de a relua firul istorisirii. Ce este prima vârstă a fierului?

CELE DOUĂ VÂRSTE ALE FIERULUI

Arheologii au elaborat o periodizare a istoriei străvechi a omenirii, alegând drept criteriu materiile prime din care oamenii îşi făureau uneltele şi armele, precum şi progresele pe care le realiza societatea în prelucrarea acestor materii prime. Vremea când oamenii se foloseau de unelte de piatră s-a numit epoca pietrei, având ea însăşi trei subdiviziuni: epoca *paleolitică* (a pietrei vechi), când uneltele erau doar cioplite şi nu şlefuite, epoca *mezolitică* (a pietrei de mijloc) cu unelte tot cioplite, dar marcând unele progrese tehnice, şi epoca *neolitică* (a pietrei noi), când uneltele au început să fie şlefuite. După zeci şi chiar sute de mii de ani de folosire exclusivă a uneltelor de piatra, de lemn şi de os, oamenii au învățat să obțină şi să prelucreze metalul, făurind din el unelte; mai întâi arama (*epoca cuprului* sau, cum i se mai zice în ştiință, *eneolitică*, *chalcolitică*), mai târziu bronzul, un aliaj de aramă şi cositor (epoca bronzului) şi, în cele din urmă, fierul (*epoca fierului*). Natural, nu numai tehnica, ci şi societatea însăşi s-a transformat în cursul mileniilor datorită dezvoltării forțelor de producție; de la stadiul *hoardei primitive*, caracteristic pentru începuturile paleoliticului, oamenii au trecut prin *ginta maternă neolitică* şi au ajuns, în epoca bronzului, la o bine înjghebată organizare în *ginți patriarhale* şi *triburi*. În decursul multimilenarei lui evoluții oamenii învățasera să practice agricultura, să crească vite, să confecționeze numeroase şi variate unelte, arme şi obiecte din piatră şi metal, să modeleze vase de lut pe care apoi să le ardă în cup-

toare. Oamenii epocii bronzului din Europa aveau, în genere, o agricultură dezvoltată, se ocupau intens cu creşterea animalelor, deveniseră meşteşugari pricepuți. În producție bărbatul avea acum rolul principal, ceea ce-i dădea întâietate şi în viața socială (*patriarhat*). În cadrul ginților se formaseră familiile patriarhale, mari familii cuprinzând câteva generații în linie directă, precum, şi numeroase rude apropiate colaterale, şeful lor fiind bărbatul cel mai în vârstă. Acesle familii aveau în stăpânirea lor uneltele de muncă, vitele, casele de locuit, acareturile, şi roadele muncii. Numai pamântul arabil, păşunile, pădurile şi cursurile de apă continuau să fie proprietatea comuna a întregului trib.

Aceasta era, în linii mari, înfățişarea stadiului la care ajunseseră diferite populații din Europa pe la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. În vremea aceasta, pe podişul Asiei Mici, hitiții născociseră metode de obținere a fierului din minereu şi de prelucrare a lui şi creaseră astfel metalurgia fierului. Mai repede sau mai încet, în funcție de împrejurările istorice concrete, fierul s-a răspândit de la hitiți la popoarele Orientului apropiat şi la triburile Europei. Datorită condițiilor particulare în care se dezvoltaseră, popoarele Orientului (vechii egipteni, locuitorii Mesopotamiei, ai Indiei şi ai Chinei antice etc) trecuseră încă din epoca bronzului la orânduirea împărțită în clase antagoniste şi la organizarea de stat; aici descoperirea fierului n-a făcut decât să întărească progresele economice şi sociale precedente, fără a schimba însă caracterul societății. În rândurile triburilor europene însă, fierul a produs o veritabilă revoluție şi epoca lui, după cum arată Fr. Engels, e „mai

bogată în progrese în domeniul producției decât toate cele anterioare la un loc"[7]. Într-adevăr, înlocuirea bronzului prin fier a avut urmări decisive pentru toate ramurile mai importante ale economiei.

Pentru agricultură în primul rând. În lucrarea sa *Originea familiei, a proprietății private şi a statului*, Engels arată că numai datorită toporului şi sapei de fier a fost posibilă defrişarea unor întinderi mari de păduri şi transformarea lor în ogoare şi păşuni. Vastele suprafețe arabile astfel obținute n-ar fi putut fi însă lucrate dacă oamenii n-ar fi născocit brăzdarul de fier pentru plugul tras de vite, mult mai productiv decât vechile brăzdare de piatră sau de corn folosite în epoca bronzului. Dezvoltarea agriculturii a făcut cu putință, cum arată tot Engels, înmulțirea practic nelimitată a mijloacelor de trai în condițiile acelor vremuri. Stimulată de folosirea fierului, agricultura înregistrează şi alte progrese; se face deosebirea între ogoare, păşuni şi lunci, se face selecția celor mai bune parcele care se lucrează permanent, se dezvoltă şi se generalizează sistemul alternării culturilor. Societatea intră într-o perioadă de creştere a productivității muncii şi a producției în agricultură.

Urmări la fel de însemnate a avut descoperirea fierului şi pentru meşteşuguri. „Fierul a dat meseriaşului unelte tari şi tăioase, cărora nu le-a putut rezista nici o piatră, şi nici

[7] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private şi a statului*, în K. Marx - F. Engels, *Opere alese*, vol. II, Ed. P.M.R., ediția a II a, 1955, p. 202.

unul din celelalte metale cunoscute”[8]. Nu e de mirare că în aceste condiții iau avânt metalurgia, mineritul, dulgheritul, prelucrarea pietrei de construcție şi multe alte ramuri meşteşugăreşti. Treptat-treptat, fierul se generalizează şi înlocuieşte definitiv uneltele de bronz şi de piatră în principalele ramuri de producție, aducând nu numai o sporire a productivității muncii, ci şi economii însemnate, căci bronzul era mai rar şi mai scump.

În condițiile de avânt tehnic create de apariția şi utilizarea fierului se dezvoltă şi ramuri productive care nu aveau o legătura directă cu noul metal; creşterea vitelor, albinăritul, olăritul, țesutul şi alte meserii. Totodată se creează arme mai puternice şi mai eficace pentru apărare şi atac: coifuri, scuturi, armuri, săbii, sulițe, lănci, săgeți de fier.

Ca întotdeauna, progresele realizate în domeniul producției, al economiei, au determinat transformări pe plan social. De data aceasta, în cazul majorității triburilor europene, ele au fost deosebit de însemnate.

Avântul pe care l-au luat meşteşugurile, cererea din ce în ce mai mare de produse meşteşugăreşti nu mai îngăduiau ca unii şi aceiaşi membri ai tribului să se îndeletnicească şi cu agricultura, şi cu meseriile. Dacă unele meşteşuguri continuau să rămână casnice (de exemplu țesutul), altele, şi în primul rând metalurgia, mineritul sau prelucrarea pietrei, impuneau acum o veritabilă specializare. Consecința a fost

[8] *Ibidem*, pp 337 – 338.

că în sânul fiecărui trib au apărut acum meşteşugari specializaţi, care nu se mai ocupau de alte ramuri de producţie afară de meseria lor. Fenomenul se cheamă în istorie „despărţirea meşteşugurilor de agricultură" şi constituie cea de a doua mare diviziune socială a muncii (prima, despărţirea triburilor de agricultori de triburile de păstori, avusese loc în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului).

E uşor de înţeles ce consecinţe a avut a doua mare diviziune socială a muncii. Meşteşugarii dispuneau de produsele muncii lor (arme, unelte, diferite obiecte), iar agricultorii — de grâne şi produse animale. În sânul fiecărui trib apăruseră, deci, două categorii de oameni dispunând de produse diferite şi având nevoie fiecare de produsele celeilalte. Cum era şi firesc, produsele meşteşugăreşti au început să fie schimbate pe produse agricole şi, treptat, meseriaşii n-au mai produs decât în vederea schimbului: a apărut cu alte cuvinte, producţia de mărfuri într-o formă rudimentară, în cadrul tribului. Cu vremea, schimburile, dintre triburi şi din interiorul fiecărui trib intensificând-se, a devenit incomod vechiul sistem al *trocului* (schimbul în natură) şi oamenii au început să adopte anumite etaloane: vitele, bucăţi de metal, anumite obiecte şi, în cele din urmă, moneda.

Apariţia şi folosirea fierului s-au răsfrânt şi asupra regimului proprietăţii. Cu ajutorul toporului şi al sapei de fier defrişarea anumitor suprafeţe împădurite se putea face şi de către colective omeneşti mai mici, nu numai de către întregul trib sau întreaga gintă. Alături de fondul funciar al tribului au

început să existe parcele cultivate a căror apariție se datora muncii şi eforturilor unor grupuri mai mici de oameni. Cu timpul, aceste parcele au început a fi socotite proprietate privată a celor care le defrişaseră şi le deșteleniseră; proprietatea privată care, în epoca bronzului, exista numai asupra uneltelor, vitelor şi roadelor muncii familiei patriarhale, se extinde acum şi asupra unei părți a pamântului arabil.

Cine erau însă proprietarii? În epoca bronzului, proprietatea era a familiei patriarhale (respectiv a şefului ei), deoarece aceasta era principalul colectiv de muncă, celula economică a societății. Productivitatea muncii sporită în urma folosirii uneltelor de fier permitea ca activitatea de toate zilele pentru agonisirea hranei şi a altor bunuri de consum necesare să fie desfăşurată de către un colectiv şi mai restrâns — familia mică, formată dintr-o pereche şi urmaşii ei imediați. Această familie mică tindea să treacă în proprietatea ei bunurile care până atunci aparținuseră familiei patriarhale; pe această bază se nasc contradicții, rezolvate până la urma în favoarea familiei mici. Ca rezultat al acestui lung proces, familia mică devine celula economică a societății, proprietara privată a uneltelor, vitelor, casei de locuit, roadelor muncii şi a unei părți din pământul arabil. Ce-i drept, datorită existenței proprietății obşteşti, tribale, asupra celei mai mari părți a pământului arabil şi nearabil, dezvoltarea proprietății private e considerabil frânată; totuşi, simpla ei existență în forma nouă amintită (proprietatea familiei mici) duce la destrămarea familiei patriarhale. Drept urmare, dispare cu încetul şi obştea bazată pe legăturile de rudenie; obştea devine

acum un colectiv formal din loialitatea familiilor care locuiesc pe un anumit teritoriu, într-o anumită aşezare, indiferent dacă ele sunt înrudite sau nu. Este *obştea sătească* sau de *vecinătate*.

Sporirea productivității muncii datorită unor unelte mai perfecționate dusese încă de mult la apariția plus produsului. Cu alte cuvinte, uneltele mai perfecționate îngăduiau ca un om să producă mai mult decât consuma el însuşi, ceea ce deschidea posibilitatea ca unii oameni să muncească pentru alții, posibilitatea exploatării omului de către om. Încă la sfârşitul neoliticului sau, cel mai târziu, în epoca bronzului, prizonierii făcuți în ciocnirile intertribale încetaseră de a mai fi ucişi sau primiți în tribul biruitor ca membri cu drepturi depline, cum se întâmpla înainte; ei începură a fi transformați în sclavi şi puşi să muncească. Fenomenul acesta se dezvoltă şi mai mult în epoca fierului: sclavia rămâne, totuşi, patriarhală, căci sclavii erau puțin numeroşi şi nu aveau un rol prea însemnat în producție, ei fiind folosiți mai ales pe lângă casă.

Existența producției destinate schimbului, a sclaviei patriarhale şi, mai ales a proprietății private în continua dezvoltare generează diferențe de avere, uneori profunde, între familii. Pe nesimțite, aceste diferențe de avere se prefac în deosebiri sociale: cei bogați şi puternici, în primul rând şefii militari, ajung să acapareze, prin şiretlicuri sau chiar cu forța, o parte tot mai însemnată a avutului obştesc şi să-i silească pe membrii de rând ai tribului să muncească pentru dânşii. Se naşte astfel o aristocrație tribală, în frunte

cu „regi”, şefi ai triburilor şi uniunilor de triburi, care acaparează treptat conducerea treburilor obşteşti. Adunarea poporului înarmat, formată exclusiv din bărbaţi, continuă deocamdată să existe, având dreptul să hotărască, la propunerea şefilor, în chestiunile care privesc întreaga obşte: pacea sau războiul, trimiterea de soli la alte triburi, condamnări la moarte etc. E epoca *democraţiei militare*, aşa cum ne-o descrie Homer în *Iliada* şi *Odiseea*. E epoca formării premiselor societăţii sclavagiste şi ale statului sclavagist.

Însemnătatea epocii fierului în istoria omenirii reiese, cred limpede, din cele expuse. Ea reprezintă pentru anumite regiuni ale lumii, printre care şi ţara noastră, o perioadă de trecere necesară de la societatea primitivă la societatea împărţită în clase antagoniste, o fază obligatorie premergătoare apariţiei societăţii sclavagiste şi statului. La baza tuturor transformărilor radicale petrecute în această epocă a stat, după cum s-a văzut, dezvoltarea forţelor de producţie, determinată, la rândul ei, de folosirea generalizată a fierului. Câtă dreptate avea, deci, Engels să afirme că fierul a fost „...ultima şi cea mai însemnată din toate materiile prime care au jucat un rol revoluţionar în istorie...”[9]

Pentru a descrie, fie şi sumar, procesul de dezvoltare social-economică în epoca fierului ne-au fost deajuns câteva pagini. Pentru a se petrece, acest proces a avut nevoie de câteva secole. El n-a început peste tot la aceeaşi dată şi nici nu s-a desfăşurat peste tot la fel de repede şi în aceleaşi forme. Dacă

[9] *Ibidem*, p 337.

grecii cunosc şi produc fierul pe la 1200 î.e.n., în regiunile noastre primele obiecte de fier confecționate pe loc îşi fac apariția abia pe la 800—700; dezvoltarea e mai rapidă sau mai lentă, mai uşoară sau mai anevoioasă, în funcție de împrejurările concrete.

Nu toate fenomenele descrise în paginile precedente au avut loc în acelaşi timp. Toporul de fier apare încă la începutul epocii fierului, brăzdarul de fier pentru plug abia la sfârşitul ei. În primele secole ale epocii fierului, vasele de lut ars continuă să fie făcute cu mâna; mai târziu se trece la folosirea roții olarului. Aşişderea, diversele fenomene sociale au loc numai treptat, cu o intensitate mereu sporită.

Pe temeiul acestei dezvoltări, specialiştii au împărțit epoca fierului în două perioade, două vârste; prima vârstă a fierului, numită şi **Hallstatt** (după o localitate din Austria unde s-a descoperit o mare necropolă datând din această vreme), şi a doua vârstă a fierului, numită şi **Latène** sau **La Tène** (după o localitate de pe malurile lacului Neuchâtel din Elveția, unde s-a găsit o aşezare celtică). În diverse regiuni ale Europei, durata acestor vârste a fost deosebită, după cum deosebit a fost chipul în care s-a trecut de la una la cealaltă. Totuşi, principalele caracteristici, ale perioadelor Hallstatt şi La Tène au fost cam aceleaşi.

În prima vârstă a fierului, noul metal e încă rar şi scump. E drept că el se găseşte din belşug în scoarța pământului — în orice caz în cantități mult mai mari decât arama sau cositorul necesare obținerii bronzului — dar a-l extrage din

minereu nu e lucru uşor; să ne aducem aminte numai că fierul nu se topeşte decât la peste 1500° şi că pentru a obține un fier de bună calitate, cu numai 0.5— 1 % carbon, se cer avansate cunoştințe tehnologice pe care oamenii nu şi le puteau însuşi dintr-o dată, ci doar după lungi căutări. De aceea uneltele de fier sunt încă rare (aşa cum s-a arătat mai sus, toporul există, dar brăzdarul nu); ceva mai numeroase, poate, sunt armele. Agricultura n-a făcut încă progrese prea mari; plugul e tras de vite, dar brăzdarul lui e tot de piatră, corn sau chiar lemn. Densitatea încă redusă a populației nu cere o cantitate prea mare de produse agricole; creşterea vitelor are o pondere însemnată, în unele regiuni mai mare decât a agriculturii, în ansamblul economiei. Olăria se confecționează numai cu mâna. Oamenii trăiesc mai ales în bordeie. Viața economică şi socială se deosebeşte încă destul de puțin de cea din epoca bronzului.

Cu totul altul e tabloul celei de-a doua vârste a fierului. Aşezările omeneşti se îndesesc şi devin mai bogate. Metalurgia fierului se generalizează: se deschid mine noi, se înmulțesc în aşezări cuptoarele de redus minereul şi făurăriile, apar noi unelte de fier specializate, printre care brăzdarul de plug deține un loc de frunte. Obiectele de bronz devin mai ales obiecte de lux, fără utilitate prea mare în procesul de producție; dimpotrivă, fierul devine o materie primă cvasiuniversală, fiind folosit peste tot, de la unelte grele şi arme până la cuie sau pinteni. Casele sunt tot mai puțin de tipul bordeielor; locul acestora îl iau locuințele de lemn, din pari şi bârne cioplite cu ajutorul toporului de fier, cu pereții lipiți şi tencuiți

cu lut, aşezate uneori pe temelii de piatră. Faurii lucrează cu iscusință podoabe din metal prețios, olarii creează tipuri noi de vase pe care le confecționează la roată dintr-o pastă mai bună şi pe care le ard mai bine. Agricultorii lucrează pământul cu rezultate mai bune: recoltele se fac tot mai bogate şi aşezările sunt pline de gropi pentru păstrarea proviziilor. Se intensifică schimbul atât cu regiuni mai mult sau mai puțin îndepărtate, cât şi în interiorul triburilor; apare moneda imitată după aceea a statelor sclavagiste mediteraneene. Se adâncesc tot mai mult diferențele dintre bogați şi săraci, dintre oamenii liberi şi sclavi; aristocrația devine tot mai puternică, evoluând treptat spre situația de clasă dominantă. Cu munca sclavilor şi a sărăcimii exploatate, ea construieşte cetăți puternice, elemente de apărare împotriva duşmanului dinafară, dar şi de asuprire şi ținere sub jug a maselor din țara proprie. Pofta de câştig a nobililor creşte şi sub conducerea lor se organizează numeroase expediții de jaf împotriva teritoriilor învecinate. Revoluționată de folosirea generalizată a fierului, societatea tribală se îndreaptă cu paşi grăbiți spre apariția claselor antagoniste şi spre închegarea statului.

În lumea multora dintre triburile europene, trecerea de la prima la cea de-a doua vârstă a fierului s-a petrecut sub influenta civilizației sclavagiste elene. Grecii au împânzit cu colonii țărmurile Mării Mediterane, ale Propontidei (Marea de Marmara) şi ale Pontului Euxin. Prin coloniile sale, Grecia făcea cunoscute populațiilor băştinaşe — celți, traci, getodaci, sciți — produsele civilizației sclavagiste, unelte, arme,

obiecte de podoabă, ceramică de bună calitate şi chiar de o superioară execuție artistică, stofe etc. Deprinzându-se cu aceste produse, triburile învață treptat şi tehnica de confecționare a lor. În felul acesta, pe baza fondului hallstattian local şi sub influența fecundă a Greciei, se naşte civilizația de tip La Tène.

GETO-DACI ŞI GRECI ÎN PRIMA VÂRSTĂ A FIERULUI

La venirea primilor colonişti pe țărmurile Dobrogei, geto-dacii intraseră cam de un secol în prima vârstă a fierului. Dezvoltarea caracteristică epocii fierului era abia la început; grecii îi găsesc pe autohtoni trăind în aşezări nu prea mari, locuind în bordeie, folosind o ceramică grosolană, împodobită cu brâuri alveolare şi cu proeminențe.

Că, în momentul stabilirii coloniştilor greci în Dobrogea, fondul etnic al acestei regiuni îl constituia populația getică ne-o dovedeşte din plin descoperirile arheologice din ultima vreme. La Histria, în săpăturile efectuate după 1948, alături de vase greceşti arhaice, s-au găsit numeroase fragmente de ceramică indigenă de tradiție hallstattiană, care demonstrează prezența geților chiar în interiorul aşezării sclavagiste milesiene. Şi mai numeroase sunt aşezările autohtone în jurul Histriei. La Tariverdi, pe malul stâng al pârâului Iunandere, a fost săpată, timp de mai mulți ani, o aşezare getică. În 1952

s-au descoperit aici cinci bordeie al căror inventar consta mai ales din ceramică; s-au găsit în ele fragmente ceramice greceşti de tip arhaic, dar şi cioburi de vase primitive, lucrate cu mâna, aparţinând neîndoielnic autohtonilor. Unul din aceste vase, care a putut fi reconstituit, era de culoare negricioasă, cu luciu, avea fundul plat, formă semiovală şi era decorat sub buză cu cinci pastile de lut, iar sub mijloc cu tot atâtea proeminenţe. Alte fragmente proveneau din vase cu buza dreaptă, ornamentate chiar sub buză cu un brâu în relief întrerupt de proeminenţe. Databilă în secolul al VI-lea î.e.n. sau, cel mai târziu, la începutul veacului următor, această ceramică dovedeşte nu numai prezenţa geto-dacilor la Tariverdi, ci şi strânsele şi intensele lor legături de schimb cu grecii.

Aşezarea de pe malul pârâului Iunandere e departe de a fi singura de acest fel în Dobrogea. La Sinoe, pe malul abrupt al lacului Zmeica, şi la Vadul s-a repetat descoperirea de ceramică grecească arhaică asociată cu fragmente ceramice din prima epocă a fierului aparţinând triburilor băştinaşe. Situaţia se repetă întrucâtva în necropola tumulară (tumulii sunt mari movile de pământ ridicate deasupra mormintelor) de lângă cetatea Histriei; şi aici, în mormintele cele mai vechi (al treilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n.) s-au găsit urme de cultură materială getică alături de obicete greceşti. Dimpreună cu anumite particularităţi de rit, aceste urme i-au făcut pe cercetătorii bucureşteni Petre Alexandrescu şi Victoria Eftimie să atribuie geţilor primele morminte din cimitirul histrian. Această atribuire rămâne deocamdată o ipoteză, dar ea are destule şanse să se dovedească adevărată.

Numeroasele obiecte greceşti aflate în aşezările geților dobrogeni atestă legăturile de schimb dintre băştinaşi şi colonişti. Aceasta înseamnă că în momentul fondării coloniilor Histria şi Callatis, populația geto-dacică era aptă pentru schimburi comerciale intense cu noii veniți. În schimbul produselor meşteşugăreşti fine, al mobilelor şi bijuteriilor, al stofelor, armelor şi podoabelor, al vinurilor şi untdelemnului aduse în amfore, al vaselor de calitate superioară, toate produse ale centrelor greceşti Milet, Rodos, Chios, Samos, Naucratis şi Corint, iar mai târziu, Atena, băştinaşii dădeau cantități mari de cereale, peşte, piei, vite, lemn de construcție, miere şi ceară, sclavi. Natural, în acest negoț erau interesați, pe lângă greci, mai ales membrii aristocrației tribale băştinaşe. Lor le aparținea doar partea cea mai însemnată din surplusul de produse care putea forma obiectul unui schimb; ei erau principalii consumatori de produse greceşti de lux. Pofta lor de câştig, dorința de a avea în cantități din ce în ce mai mari superioarele mărfuri greceşti i-au făcut să înăsprească exploatarea membrilor de rând al triburilor; această împrejurare va grăbi procesul de diferențiere social-economică şi de întărire a aristocrației tribale.

Ar fi greşit să se creadă că oraşele greceşti de pe litoralul dobrogean al Mării Negre făceau numai comerț de tranzit, aducând din sudul egeic toate produsele destinate băştinaşilor. Desigur, până pe la mijlocul veacului al V-lea î.e.n., când Histria devine şi un important centru de producție meşteşugărească, multe din obiectele de schimb erau importate din

mai sus amintitele centre greceşti. Dar chiar şi în veacul al VI-lea se pare să meseriaşii histrieni produceau anumite mărfuri destinate schimbului cu băştinaşii. În stratul arhaic (secolul al VI-lea) şi într-o bună parte a stratului din veacul al V-lea î.e.n., apare din abundență la Histria o ceramică cenuşie, lucrată la roată, constând din mici ulcioare (*oinochoiai*) şi din străchini de dimensiuni, forme şi ornamentări diferite, constituind vesela de uz comun. Fără a avea, deocamdată, o dovadă directă în aceasta privință, se poate admite cu destulă probabilitate că această ceramică cenuşie era, în parte măcar, produsă chiar la Histria. Şi pentru comerțul geto-histrian e semnificativ faptul că astfel de ceramică se află nu numai la Tariverdi, ci şi în aşezarea băştinaşă de la Alexandria, în câmpia munteană (e drept, aici ar fi putut ajunge tot atât de bine din alte centre greceşti sud-dunărene).

Într-adevăr, aşezările geto-dacice dobrogene nu sunt singurele cunoscute din această epocă. O mare aşezare a fost constatată la Zimnicea, materialul găsit aici documentând o strânsă legătură între acest centru getic şi centrele tracice şi greceşti din Tracia, dar lipsindu-ne deocamdată de dovezile sigure ale relațiilor geților zimniceni cu coloniile de pe țărmul dobrogean al Pontului Euxin. Descoperiri similare celor de la Alexandria (ceramică cenuşie grecească, lucrată la roată, în tradiție hallstattiană) s-au făcut la Epureşti, pe Neajlov, spre interiorul Munteniei, la Gheorghe Doja (jud. Ialomița), la aproximativ 100 km distanță de Dunăre, la Chirnogi (jud. Ilfov), la Salcia în Oltenia (jud. Mehedinți) şi în alte câteva

puncte de la sud de Carpați. E o dovadă limpede a relațiilor tot mai intense care se statornicesc între greci şi geto-daci în veacurile VI— III î.e.n., a influenței elene tot mai puternice asupra mediului autohton.

Nici în Moldova nu lipsesc asemenea descoperiri. Se cunoaşte aici marea aşezare fortificată de la Poiana, pe Siret (antica **Piroboridava**), în care straturile de cultură se succed din veacul al VII-lea î.e.n. până la începutul secolului al II-lea e.n. Urmele anterioare secolului al IV-lea î.e.n. sunt mai sporadice şi mai greu de sesizat; însă în stratul datând din acest secol s-au descoperit locuințe de suprafață, durate din lemn şi lut, de formă rectangulară, înghesuite, lăsând între ele spații înguste, de formă neregulată. Pe lângă produsele băştinaşe (mai ales ceramică lucrată cu mâna) s-au găsit aici şi obiecte de import: fibule de bronz de tip trac, vârfuri de săgeți de bronz de tip „scitic" cu trei muchii, fragmente de amfore şi de ceramică grecească de lux. Numărul acestor obiecte de import sporeşte în straturile mai noi de la Poiana.

Aşezări, întărite sau nu, ceva mai târziu decât cea de la Poiana-Piroboridava, datând adică de la sfârşitul perioadei hallstattiene şi de la începutul perioadei La Tène dacice, s-au mai descoperit, în Moldova, la Stânceşti, în ținutul Botoşanilor, la Lunca Ciurei şi Criveşti (jud. Iaşi), la Truşeşti (jud. Botoşani) etc.

În Transilvania, situația e oarecum deosebită. Prin veacul al VI-lea î.e.n. pătrunseseră aici sciții, care se stabiliseră pe cursul mijlociu al Mureşului şi pe Târnave. De la ei ne-au

rămas câteva cimitire plane (fără tumuli) de înhumație, cu un inventar caracteristic: pumnale de fier (*akinakai*), vârfuri de săgeți de os şi de bronz şi altele. Sciții au contribuit într-o măsură apreciabilă la răspândirea şi perfecționarea metalurgiei fierului pe teritoriul Transilvaniei, dar fiind un popor nomad, de păstori, a adoptat ceramica autohtonilor; de aceea găsim în mormintele scitice oale mari bitronconice, străchini cu buza întoarsă înăuntru, ceşti cu o toartă înălțată deasupra buzei etc. În răstimp de vreo 200 de ani, sciții, mai puțin numeroşi, s-au topit în masa autohtonilor.

Dacă în Transilvania mormintele sciților ne sunt mai bine cunoscute, aceasta nu înseamnă că aşezări geto-dace nu s-au găsit. Ce-i drept, multe sunt mai vechi decât epoca ce ne reține acum atenția; totuşi, pot fi amintite aici cu titlu de exemple: cetatea hallstattiană de la Sărațel, lângă Bistrița, frumoasa aşezare cu trei nivele hallstattiene de locuire de la Someşul Rece (nu prea departe de Cluj), aşezarea de la Cluj-Mănăştur din secolul al IV-lea î.e.n. şi cea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza, care începe probabil în acelaşi veac.

Grecii şi sciții nu sunt singurele elemente străine care pătrund în prima vârstă a fierului pe teritoriul țării noastre. În sud-vestul Olteniei se constată în secolul al VI-lea î.e.n. o locuire illirică, ce ne-a lăsat complexul funerar tumular de la Balta Verde, în timp ce la Agighiol, în Dobrogea, s-a găsit un bogat mormânt tumular de înhumație, aparținând unui şef trac (probabil Cotys, judecând după numele scris cu litere greceşti pe unul din obiectele din inventar); mormântul con-

ținea numeroase obiecte de argint decorate într-un stil ce vădeşte influența scitică, ceramică grecească şi a putut fi datat în secolul al V-lea î.e.n.

Nu numai aşezările, ci şi necropolele autohtonilor ilustrează dezvoltarea societății daco-getice şi raporturile ei strânse cu grecii. Am amintit mai sus că în cei mai vechi tumuli de lângă Histria s-au aflat şi obiecte de factură autohtonă (ceramică primitivă lucrată cu mâna) împreună cu produse clone. La Bârseşti (jud. Vrancea), în necropola tumulară de incinerație, s-au găsit unele obiecte alături de cele băştinaşe, hallstattiene, şi scitice. La Cernavodă, pe malul Dunării, s-au descoperit patru morminte de incinerație, acoperite cu plăci de piatră. Oasele arse erau depuse în urne de tipică factură hallstattiană, două din ele fiind ornamentate cu obişnuitul brâu alveolar; într-unul din acestea s-au găsit, împreună cu oasele calcinate, un cuțitaş de fier şi o oglindă grecească de bronz, permițând datarea mormintelor în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

La Satu Nou, tot în Dobrogea, au fost descoperite în 1958 două morminte getice de incinerație. Dacă primul e format din două urne lucrate cu mâna, de tradiție hallstattiană, în cel de-al doilea oasele calcinate au fost depuse într-o amforă elenă, căreia îi lipseau încă din antichitate torțile şi o bucată de fund. Bogat reprezentată, mai ales prin amfore thasiene şi heracleene şi prin vase cenuşii lucrate la roată, e ceramica grecească şi în necropolele geto-dacice de incinerație de la Murighiol, în nord-estul Dobrogei, databile la sfârşitul seco-

lului al IV-lea î.e.n., şi, cu precădere, în veacul următor. La Murighiol s-a găsit o mare cantitate de vase locale, lucrate cu mâna, a căror varietate de forme se datorează nu atât fanteziei olarului, cât faptului că nu erau lucrate de meşteri olari specializaţi, ci de gospodari, pe lângă casă. Au mai fost aflate, în unele morminte, cuţite de fier cu un singur tăiş şi lama uşor curbată, având mâner de lemn sau, mai rar, de os; dintr-unul din cimitire provine o sabie de fier scurtă (55 cm.) cu două tăişuri, în timp ce săgeţile de bronz cu trei muchii s-au dovedit destul de frecvente. O necropolă, în multe privinţe asemănătoare ca dată şi material, a fost descoperită recent tot în Dobrogea, în zona Histriei, la Nuntaşi, în timp ce Muntenia e reprezentată prin mormintele de la Zimnicea, tumulare, iar Moldova prin cele de la Bârseşti şi de la Poiana. Se va vedea mai jos că vasele şi alte obiecle greceşti au ajuns şi în Transilvania.

Mai trebuie să ne întrebăm cum se făcea, în chip mai concret, comerţul daco-geţilor cu grecii? Cât de intens era el şi cât de extins?

Nu încape îndoială că primele schimburi s-au făcut în natură: pentru o amforă de vin dulce grecesc, nobilul get dădea o cantitate oarecare, mare în orice caz, de grâne sau de alte produse locale. Treptat însă, pe măsură ce schimburile se intensificau şi deveneau tot mai regulate, trocul s-a dovedit incomod. Geţii nu cunoşteau încă moneda (aveau să-i înveţe însă destul de repede rostul şi avantajele), astfel încât s-a trecut mai întâi la un schimb pe bază de obiecte-

monedă: în statul arhaic de la Histria şi Tariverdi s-au găsit vârfuri de săgeți de bronz, neretuşate, neascuțite, fără urme de utilizare practică, ce au servit drept mijloc de schimb. La Turnu Măgurele a fost descoperit încă în veacul trecut un tezaur conținând 433 de inele de aur şi câteva obiecte, tot de aur, în formă de cilindru, toate tăiate după norma ponderală a oraşului Cyzic de pe țărmul Propontidei.

De altfel, cel mai târziu în secolul al V-lea, îşi face apariția pe „piața" geto-dacică şi moneda propriu-zisă. Cele mai vechi monede care circulă în Dobrogea sunt cele din Cyzic şi Olbia, după cum dovedeşte descoperirea unui *aes grave* (monedă mare, rudimentară, de aramă) olbian la Salsovia, în apropierea Histriei, şi a unor *stateri* de **electrum** (aliaj natural de aur şi argint) cyzicieni la Cuzgun. De pe la mijlocul veacului al V-lea, Histria, în care începuse să se dezvolte o producție proprie de mărfuri, bate o monedă de argint [drahmă) şi, pare-se, şi una de bronz, exemplul ei fiind urmat, în secolul al IV-lea, de Callatis. Monedele histriene, bătute anume în vederea comerțului cu autohtonii, circulă intens în Dobrogea, fiind adesea tezaurizate de geto-daci; astfel de tezaure s-au găsit la Băieni, în ținutul Tulcei, şi lângă Constanța. Stateri cyzicieni de electrum s-au găsit şi la Galați.

Către sfârşitul secolului al IV-lea, circulația monetară se intensifică. La triburile geto-dacice pătrund acum în mare cantitate tetradrahmele şi alte monede macedonene ale lui Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare, precum şi monedele bătute de regele macedonean al Traciei — Lisimah. Locali-

tățile în care s-au găsit aceste monede se numără cu zecile pe teritoriul țării noastre: Albeşti, Slava Rusă, Dăieni (în Dobrogea), Andolina (lângă Călăraşi) în câmpia munteană, Ațel (jud. Sibiu) în Transilvania, Becicherecul Mic (în Banat), Iaslovăț (jud. Suceava) în Moldova sunt numai câteva exemple din nenumăratele descoperiri de acest fel. Unele din ele (ca Slava Rusă sau Dăieni) constau din adevărate tezaure îngropate de posesorii lor în pământ şi rămase acolo până în zilele noastre.

Negoțul greco-autohton trebuie să fi fost foarte intens dacă ne gândim că descoperirile arheologice n-au putut aduce la lumină decât o mică, neînsemnată parte din marile cantități de produse greceşti şi de monedă grecească sau macedoneană care au circulat în veacurile V-IV în mijlocul triburilor getodace. Avea dreptate Vasile Pârvan când scria că pe la anul 500 î.e.n. „Dunărea, până la confluența cu Siretul, era o apă grecească, iar pescarii şi negustorii din Histria cunoşteau foarte bine țara geto-scită pe care o străbăteau necontenit în susul şi în josul acestei părți a fluviului”[10], în timp ce aşezările din câmpia munteană şi Oltenia par să fi fost orientate, comercial vorbind, mai ales către oraşele greceşti şi centrele din Bulgaria de astăzi.

Până unde vor fi ajuns negustorii greci e greu de spus. O hartă întocmită de Victoria Eftimie pentru răspândirea amfo-

[10] V Pârvan, *Dacia, Civilizațiile străvechi din regiunile carpato - danubiene*, ed. a III a, Bucureşti, 1958, pp 95 - 96

relor ştampilate, din perioada de care ne ocupăm şi dintr-o perioadă mai târzie, arată că cele mai multe puncte (26) cu descoperiri de acest fel se găsesc în Dobrogea, destul de multe (12) în Muntenia, pe când în Moldova avem doar patru, iar în Oltenia — trei. Nu putem şti însă dacă negustorii greci înşişi au călcat prin toate aceste locuri; Dobrogea, sudul Moldovei şi regiunea munteană a Dunării le cutreierau şi ei, fără doar şi poate, dar mai departe probabil că produsele greceşti circulau pe calea schimbului intertribal. Nu avem nici o dovadă că vreun negustor grec ar fi trecut munții, în Transilvania, şi lucrul e puțin probabil; produse greceşti (de exemplu ceramică lucrată la roată) şi monede macedonene au pătruns însă şi aici.

Am insistat atât de mult asupra relațiilor dintre geto-daci şi greci nu pentru că influența grecească ar fi fost hotărâtoare, determinantă, în dezvoltarea societății autohtone, ci pentru că acesle relații pot demonstra treapta relativ înaltă la care ajunseseră daco-geții. În plus, descoperirile de obiecte şi monede greceşti sau macedonene ne permit să datăm mai precis aşezările geto-dacice cunoscute.

Deşi nu sunt întotdeauna atât de grăitoare ca izvoarele literare, descoperirile arheologice ne permit să reconstituim tabloul vieții geto-dacilor în perioada primelor lor contacte cu grecii. Iată-l pe plugarul get ieşind din bordei în zorii zilei, pregătindu-se să se ducă la muncă. Îşi înjugă boii la plugul cu brăzdar de corn şi începe să are, sau retează spicele bogate cu coasa, sau porneşte în pădure, cu toporul de fier la brâu,

să abată vreun copac falnic, trebuitor grecilor pentru un catarg de corabie. Iată-i pe copii mânând vitele la păşune sau punând la cale jocuri „de-a războiul", mânuind săbii de lemn imitate după cele de fier ale părinților sau trăgând cu săgeți, tot de lemn, din arcuri miniaturale. În timpul acesta femeia a rămas acasă, a aprins focul pe vatra din mijlocul bordeiului şi fumul se înalță acum, ieşind prin deschizătura rotundă lăsată în acoperişul de paie, stuf sau şindrilă. Din groapa de provizii gospodina scoate câțiva pumni de boabe de grâu pe care le macină pe o lespede mare de piatră, zdrobindu-le cu o piatră mai mică, sau pe care le pune pur şi simplu la fiert într-o oală grosolană de lut, făcută tot de ea. Poate că astăzi mâncarea va fi mai bogată; unul din bărbații casei a plecat la vânătoare sau la pescuit (numeroasele urme de aşezări de pe malurile lacului Greaca, de exemplu, uneltele de pescuit şi oasele de peşte găsite la Poiana atestă însemnătatea acestei din urmă îndeletniciri în viața de toate zilele a dacilor) şi se va întoarce curând cu tolba sau năvodul pline. La aceasta se gândeşte gospodina în timp ce fiica mai mare îşi priveşte chipul într-o oglindă de bronz cumpărată la ultimul târg de la un negustor din Histria; îşi admiră mărgelele de pastă sticloasă cu ornament „în ochi", inelele de tâmplă din bronz cu unul din capete terminat într-un cap de şarpe schematic, care-i stau aninați de şuvițe, cerceii de bronz cu capete conice (astfel de podoabe s-au găsit în necropolele de la Murighiol).

Dar iată şi un fruntaş al comunității, un nobil. A ieşit dintr-o locuință mai mare şi mai arătoasă decât celelalte. Nu pleacă la lucru, căci alții muncesc pentru el; împreună cu

soața-i se îndreaptă către locul unde un neguțător grec şi-a desfăcut marfa. Bărbatul poartă o manta din stofă scumpă, grecească, prinsă pe umeri cu o fibulă de fier lucitor; o spadă scurtă de fier îi atârnă la cingătoare în partea stângă, în timp ce pe umăr poartă arcul şi tolba cu săgețile de bronz în trei muchii. Nevasta-i poartă podoabe scumpe: inele de tâmplă de argint, cu capetele conice, cercei de argint, iar pe braț o brățară de bronz ornamentată cu trei grupe de câte trei bobițe din acelaşi metal. Îi însoțeşte un sclav care va trebui să poarte marfa cumpărată. Ei târguiesc de la neguțător o amforă de vin aromat de Chios, alta plină cu untdelemn de măsline, câteva minunate vase împodobite cu figuri roşii pictate; în schimb îi vor da negustorului blănuri şi grâne. Valoarea lor o întrece pe aceea a cumpărăturilor? Nu-i nimic; negustorul scoate punga şi numără nobilului nostru douăzeci de drahme histriene cu vulturul de mare pe o parte şi două capete de tineri pe cealaltă.

Literatură! vor exclama cititorii. Într-un fel, da. Nici un scriitor antic nu ne-a lăsat descrierea unor astfel de scene, nici un artist nu le-a dăltuit în piatră şi nu le-a pictat pe vreun vas. Acestea nu sunt fapte istorice, documentate, dar nimic din ele nu e neverosimil. Un amănunt sau altul poate fi greşit, lucrurile s-au putut petrece întrucâtva altfel, poate că niciodată aceste scene nu s-au întâmplat chiar în chipul şi ordinea în care am încercat să le reconstituim. Dar tabloul general pe care ni-l sugerează descoperirile arheologice rămâne valabil, real.

Real, dar incomplet. Arheologia ne-a spus multe despre cultura materială a dacilor, despre felul lor de trai, despre raporturile lor cu grecii şi cu sciții. Oare n-am putea-o sili să ne vorbească şi despre cultura lor spirituală, despre credințele şi cunoştințele lor?

ELEMENTE DE CULTURĂ SPIRITUALĂ

Din păcate, reconstituirea culturii spirituale a unui popor pe baza datelor arheologice e un lucru mult mai anevoios. Există, e adevărat, şi câteva informații despre religia geto-dacilor păstrate la scriitorii antici, dar ele sunt atât de puține şi de răzlețe, încât nu-mi pot îngădui să le discut în două capitole deosebite ale cărții; le las, aşadar, pentru mai târziu, când vor putea fi confruntate şi cu unele date arheologice. Trebuie să mă mulțumesc deocamdată cu elementele pe care săpăturile în aşezările şi necropolele, de atâtea ori pomenite până acum, au fost capabile să le pună în lumină.

Cele mai bogate informații ni le furnizează arheologia cu privire la riturile de înmormântare (inhumație sau incinerație) şi la ceremoniile care le însoțesc. Din cercetarea atentă a acestor urme se pot trage concluzii interesante despre anumite credințe ale geto-dacilor.

S-a observat de către mulți cercetători că la începutul epocii hallstattiene ritul predominant era acela al inhumației. Mortul era depus într-o groapă peste care se ridica, de obicei, o mo-

vilă înaltă de pământ, un tumul. Rareori mortul era îngropat fără a avea alături de el diferite obiecte; de obicei i se puneau în mormânt unelte, arme, podoabe de care se slujise în timpul vieții, precum şi vase cu mâncare şi băutură. Acest obicei se lega, firește, de credința într-o viață după moarte şi de teama, superstițioasă şi absurdă, că, dacă i-ar lipsi ceva, mortul ar fi în stare să se întoarcă pe pământ pentru a-i neliniști pe cei rămaşi în viață şi a se răzbuna împotriva lor.

Către mijlocul şi sfârşitul primei vârste a fierului, situația se schimbă. Încă din secolul al VI-lea, la Bârseşti, în Moldova de sud, şi la Ferigele, în Oltenia, geto-dacii trec la incinerație: dacă tumulii cei mai vechi de la Histria sunt într-adevăr getici, am avea de-a face şi în Dobrogea cu acelaşi proces; în orice caz, mormintele plane cu urnă de la Cernavodă (a doua jumătate a secolului al V-lea) dovedesc, în cele din urmă, adoptarea noului rit de către geții dobrogeni. Incinerația e aproape generală la Murighiol şi Satu Nou: numai câteva morminte din prima localitate sunt de inhumație. La fel, la Zimnicea, mormintele de inhumație din secolele VI —V sunt înlocuite, în veacul al IV-lea, cu morminte de incinerație. Numai la Piroboridava, printre resturile de locuințe aparținând secolelor IV — III î.e.n., s-au găsit schelete de adulți şi de copii aruncate fără nici o grijă în gropi, în timp ce alții fuseseră înhumați potrivit unui ritual precis, în poziție chircită (morții erau legați cu genunchii la gură, poate tocmai pentru a nu putea reveni pe pamânt), purtând podoabe şi fiind înconjurați de vase. Prof. Radu Vulpe, autorul descoperirilor de la Poiana, e de părerea că scheletele din primul grup pot fi ale victimelor

unor războaie, prinse sub ruinele locuințelor lor, dar că ele evocă şi ideea unor sacrificii umane.

Oricum ar fi, cele câteva excepții nu contrazic procesul de trecere de la inhumație la incinerație. Şi evident, schimbarea ritului corespunde unei transformări în credințele religioase ale daco-geților.

Care vor fi fost aceste transformări, nu se poate spune cu certitudine. Poate că incinerația corespunde unei noi concepții despre nemurire; dacă înainte se credea că în viața de dincolo de mormânt omul trece cu trup cu tot, şi de aceea i se păstra corpul, înhumându-se, acum se înfiripase, poate, convingerea că numai sufletul imaterial e nemuritor şi că e bine să fie eliberat, prin ardere, din închisoarea-i trupească. S-ar mai putea însă ca vechile credințe să fi afirmat că omul, după moarte, merge la un zeu subpământean, în timp ce credința nouă socotea că el se ridică la cer, spre aştri; în primul caz inhumația apare firească, pe când în cel de-al doilea e firească transformarea cadavrului în fum şi cenuşă.

Inexplicată rămâne apoi diferența în modul de ardere a morților. Uneori, ca la Murighiol de exemplu, ei erau arşi într-un loc, pe un rug, iar cenuşa lor, depusă într-o urnă, era îngropată în alt loc. La Zimnicea însă şi la Poieneşti, în Moldova, s-au găsit două complexe funerare pe care descoperitorii le numesc, probabil greşit, cuptoare de ars morții. Deşi nu cred în existența unor cuptoare, poate că în aceste două cazuri avem de-a face cu lăsarea rămăşițelor omeneşti chiar pe locul unde a fost incinerat corpul. Acelaşi este cazul,

de astă dată cu certitudine, al celor trei tumuli (XVII, XIX şi XII) de la Histria socotiți getici.

Doi din cei trei tumuli histrieni prezintă o particularitate extrem de interesantă. În tumulul XVII, pe lângă resturile rugului din centrul platformei funerare, s-au mai găsit, pe marginea platformei, în şanțul care o înconjură şi pe marginea exterioară a şanțului, trei schelete de cal, înhumate fără material arheologic. Poziția scheletelor omeneşti era de-a dreptul stranie: două din ele aparțineau unor oameni care au fost ucişi pe marginea şanțului, stând în genunchi, cu mâinile legate la spate, iar al treilea pare a fi al unui individ îngenuncheat şi cu mâinile legate la piept. Şi în şanțul circular al tumulului XIX s-au găsit două schelete umane, unul peste altul, a căror poziție nefirească sugerează că trupurile au fost pur şi simplu aruncate în şanț. Mai neaşteptată a fost însă descoperirea făcută în partea de nord a acestui tumul; aici s-au găsit două morminte colective distincte, absolut neobişnuite, conținând în total 35 de schelete umane, 50 de picioare şi fragmente de picioare de cai, 11 cranii şi 6 torace de cai. Scheletele omeneşti erau absolut nearanjate şi neînsoțite de obiecte (cu excepția a patru cercei de bronz), sugerând clar că trupurile au fost aruncate în groapă de-a valma.

Dacă tumulii sunt într-adevăr getici, avem de-a face cu un interesant exemplu de sacrificii umane (poate de prizonieri de război) care însoțeau înmormântările şefilor geto-daci.

DACO-GEŢII TREC LA A DOUA VÂRSTĂ A FIERULUI

Viaţa pe care am surprins-o în aşezările hallstattiene daco-getice în vremea primelor contacte cu grecii n-a stat pe loc; ea s-a dezvoltat, a devenit mai complexă şi mai bogată. Pe baza realizărilor anterioare, dacii şi-au dezvoltat economia, au început să producă mai multe grâne, mai multe unelte şi arme. De grâne aveau nevoie şi pentru hrănirea unei populaţii care creştea necontenit şi pentru comerţul cu grecii, uneltele le trebuiau pentru a produce mai mult şi mai repede, iar armele pentru a purta războaie cu triburile de acelaşi neam sau pentru a lupta împotriva năvălitorilor sciţi, celţi sau bastarni. Bogăţia pământului şi a subsolului geto-dacic făcea această dezvoltare economică posibilă. Iar produsele superioare greceşti ofereau modele vrednice de urmat în metalurgie, orfevrerie, ceramică. Spre sfârşitul veacului al IV-lea şi în veacul următor, aşezările de la Zimnicea, Poiana şi Tariverdi ne apar mai întinse şi mai bogate în produse de tot felul, greceşti sau autohtone, precum şi în monedă elenă şi macedoneană. Către sfârşitul veacului al III-lea, apar în câmpia munteană noi aşezări, la Piscul Crăsanilor pe Ialomiţa, la Tinosul pe Prahova, iar în secolul următor la Popeşti pe Argeş, în timp ce în Moldova ia fiinţă şi înfloreşte aşezarea de la Lunca Ciurei.

Determinată în ultimă instanţă de dezvoltarea internă a societăţii geto-dacice, trecerea de la prima la a doua epocă

a fierului s-a petrecut sub o puternică influență grecească, exercitată atât direct, cât şi indirect. Direct, ea venea din coloniile greceşti de pe țărmul Pontului Euxin, ai căror negustori desfăceau în mediul autohton marfa grecească adusă din sud sau confecționată pe loc şi ai căror meşteşugari începuseră, tot mai mult, de pe la mijlocul secolului al V-lea, să ofere geto-dacilor produse proprii. Indirect, influența grecească se exercita asupra geto-dacilor prin intermediul tracilor sud-dunăreni. Aceştia se aflau de multă vreme într-o apropiată vecinătate şi într-un contact strâns cu grecii şi erau puternic elenizați sub aspectul culturii lor materiale. Deoarece această populație înrudită cu dacii adaptase la condițiile şi la firea ei multe din elementele civilizației elene, geților le era cu atât mai lesne să le preia, la rândul lor.

În felul acesta se petrece trecerea la epoca La Tène în regiunile extracarpatice, progres constatat limpede în săpăturile arheologice. În straturile din secolele III—II de la Poiana se înmulțesc uneltele de fier şi gropile de provizii, vârfurile de săgeți de bronz sunt înlocuite cu săgeți de fier. La Murighlol, în mormintele din secolul al III-lea î.e.n. Încep să apară, tot mai numeroase, fragmentele ceramice cenuşii, lucrate la roată, dintre care multe sunt greceşti, dar unele par a fi lucrate de autohtoni. Către sfârşitul aceluiaşi secol şi geții de la Poiana par să adopte roata olarului, a cărei folosire se va generaliza în aşezările geto-dacice din Moldova, câmpia munteană şi Dobrogea în secolul al II-lea î.e.n. În a doua jumătate a veacului al II-lea, descoperirile

de la Cetățeni, pe Dâmbovița, şi de la Moşneni, lângă Mangalia, ne atestă apariția brăzdarului de plug de fier, de o formă specifică, daco-getică, după cum a dovedit cercetătorul clujan I. Crişan, deşi imitat, foarte probabil, tot după un prototip grecesc.

Ar putea părea curios că geto-dacii din regiunile extracarpatice, care fac cunoştință încă din veacurile VII—VI cu produsele greceşti (obiecte de metal de calitate superioară, ceramică lucrată la roată etc.), aşteaptă cam trei — patru sute de ani până să adopte tehnica înaintată proprie sclavagismului elen. Aceasta cu atât mai mult cu cât dintru început geții se dovediseră mari amatori şi mari consumatori de produse greceşti şi cu cât s-a ajuns la concluzia că ceramica cenuşie grecească, de uz comun, a avut o influență deosebită asupra olăriei autohtone. Cercetătoarea bucureşteană Maria Coja explică tocmai prin influența acestei ceramici faptul că formele ei tipice — strachina şi cana— au fost adoptate de populația băştinaşă, în momentul în care ea şi-a însuşit tehnica lucrului la roată. Geto-dacii au dezvoltat aceste forme, au creat altele noi, dar au rămas multă vreme credincioşi tehnicii arderii inoxidate care dă ceramicii o culoare cenuşie.

În ciuda aparențelor, preluarea târzie de către geto-daci a tehnicii înaintate greceşti e un fenomen explicabil şi chiar firesc. O societate omenească nu-şi schimbă tehnica şi economia tradițională numai pentru ea a făcut cunoştință cu o tehnică mai avansată, străină. Transformările, saltul

calitativ se produc abia atunci când societatea autohtonă simte nevoia economică a noii tehnici şi când e perfect pregătită să şi-o însuşească. Pregătirea, în domeniul metalurgiei de exemplu, cerea o ucenicie destul de îndelungată, ca să nu mai vorbim de faptul că geții din regiunile extracarpatice (mai ales din Dobrogea, Muntenia şi Moldova) dispuneau de prea puține resurse metalifere, iar dacii transilvăneni făcuseră prea puțin cunoştință cu produsele făurarilor greci. Tehnica confecționării vaselor de lut cu ajutorul roții olarului nu era, poate, prea greu de deprins: ea presupunea însă existența unor meşteri şi a unor ateliere specializate, imposibile economiceşte atâta vreme cât piața de desfacere era restrânsă încă (ceramica fină era cerută mai ales de aristocrație) şi cât concurența produselor similare greceşti, destul de ieftine, era de nebiruit. Abia când populația creşte, când nevoile de hrană devin mai mari şi nu pot fi satisfăcute numai pe calea extinderii suprafețelor cultivate, când necesitățile în unelte, arme, vase, podoabe nu mai pot fi acoperite de schimbul cu grecii, abia atunci adoptarea noii tehnici în diverse domenii devine economiceşte rentabilă şi necesară. Şi atunci geto-dacii o adoptă şi-o însuşesc cu o uimitoare repeziciune.

Nu trebuie să se creadă că insuficiența produselor greceşti se datoreşte unei slăbiri a schimburilor cu autohtonii. Dimpotrivă, în epoca elenistică negoțul se intensifică. Grecii fundează un oraş nou: Axiopolis (Cernavodă) şi factorii comerciale la Carsium (Hârşova) şi Barboşi. Vinul şi untdelemnul se aduc tot din sud, în cantități atât de

mari, încât proprietarul unei case sărace de la periferia Histriei îşi putea permite să-şi podească locuința cu câteva mii de gâturi de amfore greceşti, iar în satul Ciurea, tocmai lângă Iaşi, s-au găsit numeroase torți ştampilate de amfore rodiene. Şi totuşi, puterea de cumpărare a populației autohtone depăşea adeseori volumul mărfurilor aduse de negustorii pontici ceea ce face nu numai ca meşteşugarii geto-dacici să-şi confecționeze propriile lor mărfuri în tehnica grecească, ci chiar să imite vasele şi ştampilele greceşti care se bucurau de un bun renume. Aşa se explică cele şase puncte din Muntenia în care s-au descoperit amfore de fabricație locală, cu ştampile anepigrafice stângaci imitate după originalele elene.

Acelaşi fenomen se petrece şi cu moneda. Oricât de mare era cantitatea adusă pe piața geto-dacică de negustorii greci, ea nu era suficientă. Ea nu ajungea mai cu seamă pentru comerțul intern getic şi astfel diverşii şefi de trib şi de uniuni tribale încep să bată, în secolul al III-lea î.e.n., o monedă proprie. Aceasta nu e originală nici ca tip, nici ca greutate şi compoziție ea nu e garantată de vreo autoritate statală pentru simplul motiv că o asemenea autoritate încă nu exista în lumea daco-getică. Moneda dacică, bătută aproape exclusiv din argint, e imitată după cele macedonene (tetradrahmele lui Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare), tracice (tetradrahmele lui Lisimah) şi greceşti (monedele din Amfipolis şi, mai târziu din insula Thasos). Descoperiri de astfel de imitații se număra cu zecile pe teritoriul țării noastre.

În unele cazuri, monedele dacice au forma discoidală; alteori, ele sunt albiate (monede *scypbiate*). Imitația e deseori stângace şi tipurile monetare degenerează (imaginile de pe monedele străine originale se reduc la câteva linii schematice) şi se hibridizează (elemente a două monede străine deosebite se regăsesc pe una şi aceeaşi monedă daco-getă). Dar e interesant faptul că aceste monede locale, tribale, sunt, de obicei, adevărate imitații şi nu falsificări. Oricât de prost ar fi bătute, ele au, la început, o greutate şi o compoziție aproximativ egale cu ale originalelor sudice. Aceasta e cea mai bună dovadă că nu avem de-a face cu o necinstită operație financiară, ci cu satisfacerea, prin mijloace proprii, a unei nevoi reale resimțite de societatea geto-dacică: nevoia de numerar.

Sub aspectul culturii materiale, totul până acum ne îndeamnă să plasăm în jurul anului 300 î.e.n., începuturile perioadei La Tène în Dacia extracarpatică, cum făcea de altfel şi V. Pârvan, dar pentru motive diferite de ale lui. Pe plan politic dispunem iarăşi de elemente care confirmă această teză şi pe care le vom discuta în partea finală a capitolului.

Ce se întâmplă însă în vremea aceasta în Transilvania? Mai depărtată de centrele elene de producție şi comerț, această regiune n-a cunoscut în secolele VI — IV belşugul de produse greceşti atestat în zonele extracarpatice. Obiecte greceşti au pătruns şi pe teritoriul Transilvaniei; unele din ele, de exemplu amforele, au şi fost imitate mai târziu de

băştinaşi, dar numărul lor a rămas mic. E drept că, aşa cum constată numismaţii Iudita Winkler şi Constantin Preda, numărul descoperirilor de monede de la Filip al II-lea e mai mare în Ardeal (adică în Transilvania propriu-zisă şi Banat) decât în regiunile extracarpatice, dar această împrejurare nu indică un schimb direct cu grecii. Lipsa sau slăbiciunea influenţei elene a făcut ca dacii transilvăneni să se dezvolte ceva mai încet în veacurile VI—IV; pe la anul 300 î.e.n., Transilvania se găsea mai departe de stadiul La Tène decât Dobrogea, câmpia munteană sau Moldova centrală şi de miazăzi.

La începutul secolului al III-lea însă, intervine şi în Transilvania un factor extern care grăbeşte, asemenea influenţei elene din regiunile extracarpatice, dezvoltarea firească a societăţii autohtone. Acest factor îl constituie celţii.

Celţii erau o populaţie indo-europeană din grupul *kentum*, constituind ramura cea mai apuseană a neamurilor indo-europene. În patria lor din Franţa, Elveţia şi Germania de sud, ei ajunseseră către mijlocul mileniului I î.e.n. la o mare dezvoltare, creând sub influenţa elementelor de civilizaţie elenă, cultura La Tène propriu-zisă. Ei erau buni agricultori, crescători de vite, aveau meşteşugari pricepuţi (mai ales în metalurgia fierului, a bronzului şi în olărit, pe care-l practicau cu ajutorul roţii olarului) şi arhitecţi iscusiţi care ştiau să construiască cetăţi puternice. În mişcarea lor de expansiune spre est (a doua jumătate a mileniului I), ei pătrund pe la începutul secolului al III-lea

î.e.n., şi în Transilvania, pare-se pe două căi: pe valea Someşului şi pe valea Mureşului. Ceva mai târziu, lăsându-se pe valea Dunării, celții au pătruns şi în ținuturile din dreapta Oltului.

De la celți ne-au rămas mai ales morminte de incinerație cu resturile arderii depuse direct pe pământ, lângă urnă, dar uneori şi în interiorul acesteia. Cele mai însemnate descoperiri de cimitire celtice s-au făcut la Silivaş lângă Aiud, la Apahida şi Dezmir lângă Cluj, la Mediaş, precum şi la Călăraşi în Oltenia, dar numărul lor e mult mai mare. În morminte s-au găsit felurite obiecte celtice caracteristice: unelte (foarfece, cuțite), arme (săbii lungi de fier, vârfuri de lance de fier, cuțite masive de lovit, coifuri, fragmente de scuturi şi de care de luptă), podoabe (brățări şi coliere de bronz, brățări de bronz formate din mai multe piese semisferice numite *semiové*, fibule de bronz şi de fier, brățări din pastă sticloasă de culoare albastră) şi ceramică lucrată la roată din pastă bună de culoare neagră-cenuşie, bine arsă. Formele caracteristice sunt străchinile, castroanele şi oalele, ornamentate cu linii oblice formate din mici puncte ştampilate, cu motive lustruite (grafitare) sau pictate. Deocamdată se cunoaşte o singură aşezare celtică: cea de la Ciumeşti, în Maramureş, unde s-au săpat câteva bordeie şi s-a găsit, printre altele, un splendid coif de paradă împodobit cu un vultur de bronz.

Probabil că celții n-au pătruns în Transilvania fără lupte şi poate că tocmai rezistența îndârjită a dacilor i-a împie-

dicat să ocupe întreaga regiune, în orice caz, ei au ajuns repede să conviețuiască cu populația autohtonă, așa cum atestă clar descoperirile de la Ciumeşti şi din necropola de la Dezmir. Dacii transilvăneni au luat de la celți ceea ce frații lor de dincolo de Carpați împrumutaseră de la greci şi de la tracii sudici: o mai avansată tehnologie a fierului şi roata olarului. Contactul cu celții a grăbit dezvoltarea dacilor din Transilvania pe calea formării culturii de tip La Tène. Putem socoti că, în ciuda unor anumite deosebiri de ritm şi de formă între regiunile extra- şi intracarpatice, procesul dezvoltării a fost analog şi că veacul al III-lea î.e.n. a fost perioada de formare a culturii La Tène. Cel mai târziu pe la anul 150 î.e.n. Întreaga societate daco-getică ajunsese cam la acelaşi nivel de dezvoltare şi se pregătea să treacă hotarul dintre comuna primitivă şi orânduirea sclavagistă.

Progresele dacilor transilvăneni sunt ilustrate de recente descoperiri arheologice. Nemaivorbind de aşezarea de la Sf. Gheorghe - Bedehaza, care continuă să existe şi să se dezvolte, semnalez, doar, că la Someşul Rece, peste cele trei niveluri de locuire hallstattiană se suprapune un nivel La Tène timpuriu. La Doboşeni, în județul Covasna, s-au descoperit prin 1957 două cuptoare dacice pentru minereu de fier din aceeaşi vreme, probă că resursele metalice ale Transilvaniei începeau a fi tot mai intens folosite. La Moreşti, pe platoul „Podei" locuit în diverse epoci, prof. Kurt Horedt a descoperit şi urmele unei aşezări dacice; e vorba de şase bordeie cu plan neregulat, asimetric, la care se adaugă, probabil, şi unele locuințe de suprafață ce n-au putut fi

sesizate decât parțial în cursul săpăturilor. Bordeiele sunt puțin adâncite în pământul galben al aşezării şi n-au vatră de foc (focul se făcea, probabil, afară). Fragmentele ceramice grosolane, decorate cu brâuri şi proeminențe, şi vasele lustruite, se asociază cu ceramica lucrată la roată, de tip celtic. Descoperirea unei fibule de argint de tip La Tène II (după o cronologie adoptată pentru apusul şi centrul Europei) şi a unor fragmente de brățări de sticlă albastră asigură încadrarea aşezării dacice în secolele III — II. Vestigiile unor aşezări din aceeaşi perioadă s-au mai descoperit la Lechința de Mureş, Mediaş, Noşlac lângă Aiud şi la Sebeş-Alba.

Dezvoltarea regiunilor transilvănene e atestată şi pe plan politic, după cum se va vedea îndată.

FILE DIN ISTORIA TRIBURILOR DACO GETE

Când am aşternut pe hârtie acest titlu m-am gândit, natural, la istoria politică a daco-geților în secolele VI — II î.e.n., căci dezvoltarea lor social-economică am urmărit-o amănunțit în paginile precedente. Iar când în loc de „Istoria daco-geților" am scris doar „file din istoria triburilor daco-gete", n-am făcut-o la întâmplare, ci obligat de vitregia împrejurărilor. În adevăr, suntem, din păcate, foarte departe de cunoaşterea întregii istorii politice a tuturor daco-geților din secolele VI — II. Din cartea cea mare a istoriei vechi a acestui popor ni s-au păstrat doar câteva file; zeci de pagini, fără îndoială

din cele mai interesante, s-au pierdut pentru totdeauna, iar multe, şi mai interesante poate, n-au fost niciodată scrise de autorii antici.

Până la evenimentele descrise de Herodot nu avem nici o ştire precisă despre geți, dacă nu punem la socoteală menționea lui Hecateu în legătură cu crobyzii şi trizii; nu suntem, însă, de loc siguri că această pomenire e mai veche de 514 î.e.n.

În acest an, o veste cumplită străbate ca fulgerul ținuturile pontice: Darius, marele rege, regele regilor, stăpânul imensului imperiu persan, şi-a pus în mişcare oastea îndreptându-se împotriva sciților ca să răzbune, zicea el, ofensele trecute; în fapt însă pentru a-şi întinde stăpânirea şi asupra bazinului Mării Negre după ce ajunsese să domine Marea Egee. Încet, după ce trecuse Hellespontul, uriaşa armată persană se îndrepta, pe țărmul tracic, către miazănoapte; paralel cu dânsa plutea pe valurile Pontului Euxin flota formată mai cu seamă din corăbii feniciene şi din vase ale grecilor ionieni. Înspăimântate de puterea persană, popoarele Traciei se închinau unul după altul fără luptă, aşa încât Darius sosi, neîntâlnind vreo împotrivire, până pe meleagurile Dobrogei noastre. Dar să-i dăm cuvântul lui Herodot:

„Înainte de a sosi la Istru, primul popor pe care-l supuse Darius au fost geții, care cred că sunt nemuritori. Căci tracii care stăpânesc părțile Salmydessului şi care locuiesc mai sus de cetățile Apollonia şi Mesembria, şi care se numesc scyrmiazi, şi nipsei, se predară lui Darius fără luptă, iar

geții, hotărându-se la o împotrivire îndărătnică, fură supuşi îndată cu toate că sunt cei mai viteji şi mai drepți dintre traci... Acest popor... după ce a fost învins de perşi, a urmat armata lui Darius”[11].

Înfrângerea vitejilor geți punea într-o gravă dilemă cetatea Histriei. Ce atitudine trebuia să adopte față de expediția persană? Evident că nu putea fi vorba despre vreo simpatie față de perşi, dar putea oare cetatea să încerce măcar o împotrivire fără a risca să fie distrusă din temelii? Şi apoi, puteau uita histrienii că cea mai mare parte a comerțului lor depindea de metropolă, de Milet, şi că milesienii cu corăbiile lor îl însoțeau pe Darius? Dar, pe de altă parte, geții hotărâseră să i se împotrivească regelui persan şi fuseseră înfrânți; de dânşii depindea în aceeaşi măsură ca şi de Milet prosperitatea Histriei. Sciții, la rândul lor, reprezentau o amenințătoare necunoscută: dacă histrienii îl ajutau pe Darius şi sciții aveau să fie învinşi, totul era bine; dar dacă expediția nu reuşea? Nu se vor răzbuna oare sciții împotriva cetății?

Oricum, primejdia cea mai apropiată o reprezenta armata persană. După dezbateri care trebuie să fi fost furtunoase, histrienii au hotărât să nu-i pună piedici lui Darius. Dar, după cum se ştie, expediția n-a reuşit; regele persan n-a izbutit să-i silească pe sciți la o ciocnire hotărâtoare şi, în cele din urmă, marea-i oaste, hărțuită şi înfometată, a trebuit să se retragă. Din toate cuceririle făcute, Darius a păstrat,

[11] Herodot, IV, 93, 96.

pare-se, numai ţărmul sud-estic al Traciei. Geţii s-au văzut din nou stăpâni la ei acasă şi poate că împreună cu sciţii i-au pedepsit pe necredincioşii histrieni; în orice caz, spre sfârşitul secolului al VI-lea a fost distrus un cartier de locuinţe din partea de nord-vest a cetăţii.

Pentru cunoaşterea istoriei politice a geto-dacilor din secolele VI—V î.e.n., relatarea lui Herodot e ca o singuratică rază de lumină într-o beznă adâncă. Pentru mai bine de un secol şi jumătate izvoarele tac cu desăvârşire. De la Tucidide aflăm, totuşi, că în secolul al V-lea î.e.n., teritoriul Dobrogei intră în componenţa uniunii de triburi trace cunoscute sub numele de „regatul" odryzilor. Despre „regele" odryd Sitalces, izvorul ne spune că stâpânea şi peste geţii de la miazănoapte de Haemus, care-i furnizau călăreţi, iar în alt loc precizează că stâpânirea odryzilor se întindea de la Abdera, în sudul Traciei, până la vărsarea Istrului în Pontul Euxin, şi că sub „regele" Seuthes, urmaşul lui Sitalces, tributul plătit odryzilor de „barbari" şi de greci se ridica la suma considerabilă de patru sute de talanţi de argint[12]. Informaţiile lui Tucidide sunt confirmate de mormântul „princiar" tracic găsit la Agighiol, în nordul Dobrogei.

E evident că, în ciuda tributului, stâpânirea odrydă asigura în Dobrogea echilibrul politic şi liniştea necesară dezvoltării economiei. Nu e, deci, surprinzătoare înflorirea pe care o cunosc cetăţile greceşti în veacul al V-lea (să ne

[12] Tucidide, *Războiul pleoponeziac*, II, 96 - 97.

aducem aminte că tocmai în acest veac la Histria se dezvoltă producția proprie de mărfuri şi că începe să se bată monedă) şi nici dezvoltarea aşezărilor autohtone ca de exemplu, aceea de la Tariverdi.

Vălul tăcerii, care acoperă poate o îndelungată perioadă de linişte, nu e rupt decât în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., mai precis în anul 339. În această vreme are loc încercarea de migrațiune spre sud, în Dobrogea, şi, eventual, câmpia munteană, a „regelui" Ateas, şeful unei puternice uniuni de triburi scite. El întâmpină rezistența îndârjită a unui anonim „rex Histrianorum" (rege al histrienilor) care, evident, nu poate fi un rege al oraşului Histria (aceasta era republică sclavagistă!), ci numai un şef de uniune tribală a geților dunăreni (de la Istru) sau din jurul Histriei. O vreme războiul se desfăşoară în chip favorabil pentru geți şi Ateas e obligat să ceară ajutor de la vestitul Filip al II-lea al Macedoniei, promițându-i, în schimb, că-l va lăsa moştenitor peste Sciția. Monarhul macedonean trimite ajutorul, dar, regele histrienilor murind în vremea aceasta, Ateas îi concediază pe soldații lui Filip fără a le plăti, bineînțeles, nici un ban şi-l înştiințează pe stăpânul lor că, având un fecior sănătos, nici nu se gândeşte să-l adopte. Filip al II-lea nu era omul care să lase lucrurile aşa; nu era vorba numai de bani şi de jignire, ci mai ales de faptul că Ateas, după moartea adversarului său get, pătrunsese în Dobrogea şi înainta spre Balcani, într-o regiune pe care Filip o anexase regatului său desființând vechea stăpânire odrydă. Regele macedonean porneşte în persoană

împotriva lui Ateas, dar, zice izvorul[13], „cum sciții erau mai viteji, au fost învinşi numai printr-o şiretenie a lui Filip", care a luat 20.000 de prizonieri (femei şi copii), multe vite şi 20.000 de iepe scitice pentru a îmbunătăți rasa cailor macedoneni. Încercarea lui Ateas se termină, aşadar, printr-un eşec deplin, iar în Dobrogea stăpânirea odrydă şi efemera stăpânire scitică erau înlocuite de jugul macedonean.

Nu trec nici patru ani şi geto-dacii apar din nou pe scena politică de la Dunărea de jos. Filip al II-lea murise asasinat la 336, în toiul pregătirii expediției antipersane, iar pe tronul macedonean, ca stăpân al întregii jumătăți răsăritene a Peninsulei Balcanice şi ca hegemon al Greciei învinse cu doi ani în urmă, urcase Alexandru, un tânăr de 20 de ani. Mulți dintre supuşii Macedoniei, „barbari" şi greci, văzuseră în această schimbare de domnie un bun prilej de a scutura jugul impus de Filip. Începutul îl făcuseră tribalii, seminție tracă de la sud de Dunăre, locuind pe malul drept al fluviului cam în fața Oltului; pe aceştia nici Filip al II-lea nu-i putuse, de fapt, supune şi neatârnarea lor reprezenta pentru neamurile supuse de la Dunăre un exemplu şi un stimulent de natură a primejdui, prin tulburări în spatele frontului, expediția împotriva Persiei, pe care Alexandru era hotărât s-o realizeze. Iată de ce tânărul rege, amânând pentru o vreme expediția, întreprinde o campanie spre Dunăre, pentru a-i aduce la ascultare pe tribali. Îi învinge, fără a-i zdrobi însă, într-o luptă; tribalii, în frunte cu „regele" lor Syrmos şi împreună cu a alți traci, se refugiaseră într-o

[13] Pompeius Trogus-Iustinus, *Epit*, IX, 2.

insulă de pe Dunăre. Zadarnice fură încercările lui Alexandru de a debarca pe ostrov, căci „barbarii se puneau împotrivă de câte ori corăbiile voiau să se apropie de mal. Şi numărul corăbiilor era mic, şi echipajul puțin, iar ostrovul în cele mai multe locuri râpos şi nepotrivit pentru debarcare şi nici cursul repede al apei, albia fiind îngustă, nu lăsa vreo apropiere de ostrov”[14]. Mai grav era, fără îndoială, faptul că Syrmos era ajutat de geții de pe malul stâng al Dunării, care-i furnizau provizii; în felul acesta, rezistența tribalilor se putea prelungi multă vreme. Cu talentul său de mare strateg, Alexandru hotărăşte pe loc să pornească împotriva geților.

Descrierea acestor evenimente cuprinzând şi lupta cu geții ne-o dă Arrian, un scriitor grec care a ocupat diferite demnități în Imperiul roman în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. Deşi e, după cum se vede, un istoric târziu, cartea sa *Anabasis*, o relatare a expedițiilor lui Alexandru Macedon, reprezintă un izvor de prim rang, deoarece se bazează pe descrierile lui Ptolemeu, fiul lui Lagos, general macedonean ajuns mai târziu rege al Egiptului, care a luat parte la unele din aceste campanii, iar altele le-a cunoscut îndeaproape.

Să-l ascultăm, deci, pe Arrian, în traducerea acad. C. Daicoviciu[15].

---

[14] Arrian, *Anabasis*. I, 3.
[15] Arrian, *op. cit.*, I, 3 - 4.

„...Alexandru, retrăgând corăbiile, hotărâ să treacă Istrul împotriva geților care locuiau dincolo de râu, fiindcă văzu că o mulțime din ei se adunau pe mal cu intenția, pare-se, de a-l opri să treacă, căci erau vreo patru mii de călăreți şi mai bine de zece mii de pedestraşi. În acelaşi timp, îl mâna şi dorința de a pătrunde şi dincolo de Istru. El însuşi se îmbarcă pe o corabie şi porunci să se umple cu fân pieile de cort şi să se adune de prin ținut cât mai multe bărci (monoxyle — bărci scobite dintr-un singur trunchi de copac — N.A.), ce se găsesc pe aici din belşug, deoarece locuitorii de-a lungul Istrului se foloseau de ele la pescuit ori pentru a trece unii la alții şi chiar pentru a face obişnuit piraterie.

Astfel adună el cât mai multe bărci şi trecu cu ele atâta oştire cât îi fu numai cu putință. Iar cei care trecuseră cu Alexandru au fost vreo mie şi cinci sute de călăreți şi vreo patru mii de pedestraşi".

Hotărârea lui Alexandru nu era, după cum se vede, lipsită de riscuri. Oştirea getă era de peste două ori mai numeroasă decât corpul expediționar macedonean. Cum Alexandru nu era de prea multă vreme pe acele meleaguri şi deci, ştirea prezenței lui nu avusese vreme să se răspândească prea departe, înseamnă că geții înarmați se adunaseră de pe un teritoriu relativ restrâns însă dens locuit; în adevăr, se socoteşte, de obicei, că la un luptător

revin patru necombatanți (femei, copii, bătrâni), ceea ce ne dă, față de 14 000 — 15 000 de oşteni geți, o populație totală de 70 000—75 000 de oameni.

Interesantă este şi menționarea numeroaselor bărci servind nu numai la îndeletnicirile paşnice ale pescuitului, şi ale negoțului (locuitorii de pe țărmurile fluviului se foloseau de bărci pentru a trece unii la alții, desigur nu numai în vizite de potilețe!), ci şi pentru piraterie; călătoriile negustătorilor greci pe Dunăre nu par să fi fost lipsite de primejdii în această vreme de înflorire a democrației militare.

Dar să reluam firul istorisirii:

„Trecerea s-a întâmplat noaptea în fața unui câmp acoperit cu grâne dese, putând, în acest chip, să ascundă mai uşor ieşirea la mal. Iar când se crăpa de ziuă, Alexandu porni prin grâne, poruncind pedestraşilor să culce cu sulițele piezişe grâul şi astfel să înainteze spre locurile necultivate. Călărimea se ținea în urma pedestrimii atâta timp cât aceasta înainta prin lanuri, dar o dată ce ieşiră pedestraşii din ogoarele lucrate, Alexandru în persoană conduse călărimea la aripa dreaptă, iar lui Nicanor îi ordonă să înainteze cu pedestrimea în formație de careu. Geții nu putură ține piept nici primului atac al călărimii; le părea anume de neînchipuit îndrăzneala lui Alexandru, care a trecut atât de uşor într-o noapte, peste cel mai mare râu, peste Istru, fără să arunce pod; înfricoşată le părea şi încleştarea falangei; puternica năvala călărimii. Întîi de

toate se refugiară în oraş, care nu era mai departe de o parasangă (cam 5.5 km — N. A.) de la Istru. Cât ce văzură însă că Alexandru înaintează spre ei, fără odihnă, cu falanga sprijinită pe Istru, ca nu cumva pedestrimea să fie înconjurată, prin vicleşug, pe la spate, de geți, şi cu călărimea în fruntea oştirii, părăsiră şi oraşul slab întărit, luând pe cai dintre copii şi femei atâția câți puteau duce caii. Şi o porniră spre locuri cât mai departe de râu, în pustiuri. Alexandru luă oraşul şi tot avutul pe care-l lăsaseră geții în urma lor. Cu transportarea prăzii însărcină pe Meleagru şi pe Filip, iar el dărâmă oraşul şi aduse jertfă, pe malul Istrului, lui Zeus Mântuitorul, lui Heracles şi Istrului însuşi, deoarece nu i-a fost potrivnic la trecere. Şi în aceeaşi zi îşi conduse îndărăt în lagăr întreaga oştire fără nici o pierdere".

Lăsând la o parte atestarea limpede a dezvoltării agriculturii getice şi aluzia la păşunile întinse pentru vite (căci păşuni sunt acele „pustiuri" de care vorbeşte Arrian), să încercăm să-l urmărim pe Alexandru în înaintarea sa. După ieşirea din lanurile de grâu, armata macedoneană înaintează cu călărimea la aripa dreaptă şi cu pedestrimea la flancul stâng, sprijinită pe Dunăre; deci, spre vest sau nord-vest. Are loc, pare-se, o scurtă încăierare de cavalerie, câştigată uşor de macedoneni; geții se retrag spre „oraşul" lor slab întărit, desigur o dava fortificată doar cu un val de pământ cu palisadă şi neavând ziduri de piatra, sperând că macedonenii nu vor cuteza să rişte un asalt. Dar înaintarea hotărâtă a lui Alexandru îi înspăimântă şi ei predau „oraşul"

fără luptă, evacuând, însă, toată populația. Aceasta pare să fi fost de câteva mii de oameni cel puțin; probabil însă că e vorba nu numai de populația constantă a aşezării, care trebuie să fi fost mult mai mică, ci de numeroşii locuitori de prin prejur care se adăpostiseră în interiorul fortificației. Deşi „oraşul" era slab întărit, Alexandru găseşte într-însul o pradă destul de bogată (probabil grâne, vite, obiecte de metal prețios, piese de îmbrăcăminte etc.) pentru a merita s-o transporte dincolo de fluviu.

E posibil ca mențiunea lui Arrian despre numeroasa călărime getică să oglindească nu numai un fapt strict militar (geții din câmpia munteană erau binecunoscuți ca arcaşi călări, ci şi o stare de lucruri de ordin social. Călare luptau de obicei fruntaşii comunităților, cei înstăriți, care dispuneau de un cal şi-şi puteau îngădui să-l primejduiască într-un război. Diferențierea dintre fruntaşi (nobili) şi oameni de rând, dintre bogați şi săraci exista în societatea geto-dacică, ea nu putea fi, totuşi, prea avansată, deoarece numărul călăreților era destul de mare (doar de două ori şi jumătate mai mic decât numărul pedestraşilor).

Unde au avut loc aceste evenimente? Acad. C. Daicoviciu, bizuindu-se pe itinerarul urmat de Alexandru, le localizează în răsăritul Olteniei, dar nu exclude ipoteza, susținută şi de alții, că debarcarea macedoneană să fi avut loc în stânga Oltului şi că „oraşul" slab întărit de care vorbeşte Arrian să fie tocmai aşezarea getică de la Zimnicea, binecunoscută datorită cercetărilor arheologice. Oricum ar fi, povestirea pe

care Arrian ne-o dă după Ptolemeu al lui Lagos reprezintă o ştire extrem de preţioasă privind traiul şi istoria politică a geto-dacilor de pe malul nordic al Istrului.

Rezultatele dobândite au justificat pe deplin îndrăzneala plină de riscuri a lui Alexandru Macedon. Văzându-se lipsit de ajutorul getic, Syrmos, şeful tribalilor, s-a închinat regelui macedonean. Exemplul său a fost urmat şi de alte populaţii de la Dunăre, şi astfel Alexandru a putut trece la organizarea şi declanşarea expediţiei sale antipersane, care avea să-l facă stăpânul celui mai mare imperiu cunoscut până atunci în istorie.

Mai puţin clare decât întâmplările relatate mai sus sunt evenimentele anului 326 î.e.n. În acel an, unul dintre generalii lui Alexandru, Zopyrion, lăsat de rege în fruntea armatelor din Tracia, s-a aventurat în stepele de la nordul Mării Negre, atacând oraşul grecesc Olbia, de la gurile Bugului. Iniţiativa nu pare să fi fost însă a generalului macedonean; Arrian ne spune că în mintea lui Alexandru, care cu puţin timp înainte desăvârşise supunerea populaţiilor din jurul Mării Aral, încolţise ideea de a stabili, prin nordul Mării Caspice, comunicaţii directe între Bactria şi bazinul Mării Negre. În expediţia lui Zopyrion trebuie să vedem, după toate probabilităţile, o încercare de a începe realizarea acestui plan grandios.

Expediţia nu şi-a atins însă scopul. Olbiopolitanii s-au apărat cu îndârjire şi succes. Epuizată, armata de 30 000 de oameni a lui Zopyrion a trebuit să facă drum înapoi spre

baza sa din Dobrogea. La nord de gurile Dunării însă, într-o regiune pe care anticii o numeau „pustiul" sau, mai bine zis, „stepa getică" (în sudul Republicii Moldova de astăzi), oastea macedoneană a fost surprinsă de o cumplită furtună. Ea n-a putut trece peste Dunărea revărsată şi a pierit în frunte cu comandantul ei într-o bătălie cu „barbarii". Fără îndoială că geții ajutați probabil de sciți, au jucat un rol însemnat în această usturătoare înfrângere macedoneană, căci istoricul roman Quintus Curtius Rufus defineşte campania lui Zopyrion ca o „expediție împotriva geților"[16].

În ciuda acestei victorii, bilanțul politico-militar al istoriei geto-dacilor în secolele VI—IV apare mai degrabă negativ. Ei încearcă să se împotrivească lui Darius, dar sunt înfrânți şi obligați, de voie de nevoie, să-i urmeze armata în nenorocita campanie antiscitică. Abia scăpați de perşi, geții dobrogeni ajung pentru mai bine de un secol sub stăpânirea odryzilor. E drept, la 339 î.e.n. ei îl pun pe Ateas într-o situație dificilă, dar moartea conducătorului lor, anonimul rex Histrianorum, reduce la zero succesele obținute până atunci. În continuare, daco-geții dobrogeni sunt nevoiți să recunoască stăpânirea lui Filip al II-lea şi a lui Alexandru, iar o uniune de triburi getice din stânga Dunării e învinsă cu uşurință de acesta din urmă. Urmează, e adevărat, biruința asupra lui Zopyrion, dar să nu uităm că armata macedoneană era istovită de lungul şi inutilul asediu al Olbiei şi că geții i-au avut de partea lor nu numai pe sciți, dar şi elementele dezlănțuite ale naturii.

[16] Curtius Rufus, *Hist. Alexandri*, X, I, 43.

Tabloul se schimbă brusc pe la anul 300 î.e.n. Izvoarele ni-i arată acum pe geto-dacii din Muntenia organizați într-o puternică uniune de triburi, capabilă nu numai să țină piept dar să şi învingă de două ori pe un comandant de talia macedoneanului (devenit rege al Traciei după moartea lui Alexandru) Lisimah. Tocmai acesta e motivul care mă făcea să afirm mai sus că data de 300 î.e.n., ca moment, mai mult sau mai puțin convențional, fireşte, al trecerii la perioada La Tène corespunde şi din punct de vedere politic.

Către sfîrşitul veacului al IV î.e.n., în câmpia munteană (unde anume, vom vedea mai jos) se încheagă o mare uniune de triburi geto-dacice condusă de „regele", Dromichaites, care stăpânea, probabil, şi pe malul drept, dobrogean, al Dunării. Lisimah, ajuns rege al Traciei la 306 î.e.n., ocupă teritoriile dacice de pe malul drept al fluviului, fapt care provoacă un conflict cu Dromichaites.

Izvoarele antice nu sunt tocmai limpezi în ceea ce priveşte desfăşurarea şi cronologia acestui conflict. Diodorus Siculus[17] vorbeşte despre o primă expediție tracică, în care Agatocle, fiul lui Lisimah, ar fi fost prins de geți, şi apoi de a doua, în care regele Lisimah însuşi a căzut prizonier. Pausanias[18] pare să aibă cunoştință despre o singură expediție, dar nu ştie dacă Agatocle sau Lisimah a fost capturat de geți.

[17] Fragm 102, ed. Büttner-Wobst.
[18] *Descrierea Greciei*, I, 9, 5.

Astăzi se admite îndeobşte că pe la anul 300 î.e.n. a avut loc prima expediție împotriva lui Dromichaites, condusă de Agatocle. Sfârşitul ei a fost nefericit: fiul regelui Traciei a fost prins de geți şi ținut în captivitate multă vreme. Abia pe la 292 î.e.n., Dromichaites îi dete drumul şi-l trimise, încărcat de daruri, la tatăl său, sperând, zice Diodor, că va redobândi gratuit teritoriul ocupat de Lisimah". Speranța s-a dovedit zadarnică; Lisimah, văzându-şi mâinile dezlegate prin eliberarea feciorului său, a organizat îndată o nouă expediție, trecând în persoană Dunărea. Geții s-au retras pustiind totul, astfel că, în curând, armata macedonă a ajuns să sufere de foame. Istovită, ea a fost capturată împreună cu regele Lisimah de geții lui Dromichaites şi dusă la Helis, cetatea de scaun a „regelui" geto-dac.

După victorie, Dromichaites s-a dovedit a fi nu numai un bun comandant de oaste, ci şi un abil politician. Cu toate că, după relatarea lui Diodorus, geții „începuseră să strige şi să ceară ca regele prins în luptă să fie adus înaintea lor şi pedepsit cu moartea (fiindcă este drept ca poporul ce s-a primejduit în luptă să hotărască după voia sa asupra duşmanilor prinşi), Dromichaites, împotrivindu-se la pedepsirea regelui, le-a spus că este în interesul lor ca omul să rămână neatins. Căci dacă el ar fi ucis, numaidecât alți regi vor ocupa domnia lui Lisimah şi vor fi pentru ei o primejdie şi mai mare decât Lisimah. Dimpotrivă, dacă ar scăpa, el va purta recunoştință tracilor (adică geților — N. A), iar cetățile, care mai înainte fuseseră în stăpânirea tracilor, le vor câştiga din nou fără nici un pericol".

Scena relatată de Diodorus este tipică pentru rânduielile democrației militare. Adunarea poporului înarmat revendică dreptul de a hotărâ soarta duşmanului făcut prizonier; „regele" Dromichaites nu poate să hotărască singur sau să nesocotească pur şi simplu dorința adunării; el îşi pune în joc toată elocvența şi-i convinge pe luptătorii săi că e mai bine ca Lisimah să fie iertat.

Diodorus ne istoriseşte în continuare că Dromichaites i-a invitat pe Lisimah şi pe sfetnicii săi la un ospăț, pregătindu-le masa cu fastul obişnuit la curțile elenistice. El însuşi, împreună cu alți fruntaşi geți, mâncau din vase simple mâncăruri sărăcăcioase, iar vinul îl beau din cupe de lemn şi de corn. Lăsându-l pe Lisimah să se pătrundă de deosebirea dintre cele două mese, Dromichaites l-a mustrat apoi prieteneşte pentru că şi-a părăsit traiul strălucit şi regatul măreț pentru a-şi duce armata împotriva unor oameni săraci. Lisimah recunoscându-şi greşeala, Dromichaites l-a eliberat, primind în schimb cetățile pierdute înainte: Pausanias adăuga că, de nevoie, Lisimah şi-a căsătorit fiica după şeful get.

Scena banchelului poate că e doar o fabulă cu circulație în rândurile istoricilor antici, renumiți prin tendința lor moralizatoare de a-i opune pe „barbarii morali" lumii „imorale" greco-romane şi, în general, civilizate; în orice caz, scena se regăseşte aproape aidoma la Herodot, ca petrecută, în veacul al V-lea î.e.n., între perşi şi spartani. Dar lucrul acesta e secundar. Important şi sigur e faptul că Dromichaites,

victorios dar neîncrezător în trăinicia izbânzii, reuşeşte să smulgă adversarului, printr-un abil amestec de forță şi generozitate, o pace favorabilă, întărită printr-o căsătorie dinastică.

Astăzi suntem în măsură să ştim exact unde era centrul, nucleul uniunii de triburi daco-getice de sub conducerea lui Dromichaites. Dând o nouă *lectio* (lectură) unui pasaj din Polibiu[19], în care geții lui Dromichaites apăreau, în chip ciudat, sub denumirea de odryzi, acad. C. Daicoviciu a demonstrat că, de fapt e vorba de greşeala unui copist şi că istoricul grec îl cunoştea pe Dromichaites nu ca rege al odryzilor (ὀδρυσοι), ci al ordyssilor sau ordessilor (ὀρδυσσοι, ὀρδήσσι), adică al locuitorilor de pe râul Ordessos (Argeş), al dacilor argeşeni.

În cursul veacului al III-lea î.e.n., în timp ce dacii transilvăneni luptau împotriva celților, iar cei din Moldova, spre sfârşitul secolului, împotriva bastarnilor de neam germanic care căutau să-i izgonească şi, în orice caz, îi strâmtorau, geții din câmpia munteană continuau să se întărească. Din secolul al III-lea datează, după toate probabilitățile, o inscripție care, citită, tălmăcită şi publicată de prof. D. M. Pippidi, glăsuieşte:

„Decret al Sfatului şi al Poporului. Sub presidența lui Theocritos, Pylhoteles al lui Archelaos a propus:

[19] Fragm. 102, ed. Büttner-Wobst.

Întrucât Diodoros al lui Thrasycles, Procritos al lui Pherecles şi Clearchos al lui Aristomachos, trimişi soli la Zalmodegikos în privința ostatecilor, au călătorit prin țară duşmană şi, înfruntând primejdii de tot soiul şi dând dovadă de cea mai deplină râvnă, au adus înapoi ostatecii (fiind aceştia la număr peste şaizeci), convingându-l pe Zalmodegikos să restituie cetății veniturile: Sfatul şi Poporul să găsească cu cale ca aceştia şi urmaşii lor să fie înscrişi printre binefăcătorii obştii; să fie încununați, ei şi urmaşii lor, cu cunună de aur la toate spectacolele de teatru pentru bărbăția şi râvna lor față de popor, pentru ca şi ceilalți cetățeni, cunoscând că poporul cinsteşte pe bărbații vrednici, să se îndemne a sluji cetatea. Hegemonii să poarte de grijă ca prezentul decret să fie săpat pe două lespezi, din care una să se aşeze în agora (piața publică — NA.), „în fața porticului, iar cealaltă în preajma altarului lui Zeus Polieus".

Descoperitorul a presupus, pe bună dreptate, în Zalmodegikos o căpetenie getică de pe malul stâng al Dunării, iar în veniturile pe care acesta consimte să le restituie Histriei — exploatarea teritoriului rural al cetății (constituit în vremea stăpânirii lui Lisimah asupra Dobrogei) şi pescuitul la gurile Istrului. Deşi ne relatează prea puține evenimente concrete, inscripția atestă existența unui şef geto-dac de uniune tribală destul de puternic pentru a păstra peste şaizeci de ostateci histrioni şi pentru a bloca veniturile majore ale cetăților milesiene.

Către sfârşitul secolului al III-lea î.e.n., în jurul anului 200, un alt decret histrian vine să arunce o rază de lumină asupra relațiilor politice dintre cetatea de pe malul lacului Sinoe şi populațiile, în primul rând getice, nord-dunărene. Îl redau aici în aceeaşi traducere a prof. D. M. Pippidi:

„Sfatul şi Poporul au găsit cu cale; preşedinte al Adunării fiind Dionysos al lui Bianor, Apollonios al lui Cleombrotos a propus:

Întrucât Agatocle al lui Antiphilos, coborâtor dintr-un părinte binefăcător al obştii, se poartă față de cetate şi de cetățeni ca un om vrednic şi de seamă, dovedindu-şi în chipul cel mai deplin, cu vorba şi cu fapta, râvna față de popor, în orice împrejurare grea pentru cetate, precum şi în toate dregătoriile, însărcinările şi slujbele;

Şi mai întâi, într-o vreme în care cetatea era bântuită de tulburări, iar traci în număr mare atacau oraşul şi teritoriul, când grânele stăteau să dea în pîrg, iar cetățenii se frământau amarnic, (Agatocle) fiind ales căpetenie a arcaşilor şi strângând oşteni cu simbrie, a ştiut să păzească țarinile, dând putință fieştecăruia să-şi strângă grânele fără vătămare;

Iar când tracii din jurul lui Zoltes au pătruns cu oaste mare în Sciția (Dobrogea — N. A.), către oraşele greceşti de sub oblăduirea regelui Rhemaxos, (tot el), ales sol, a pornit în țară străină, străbătând pământurile mai multor

noroade şi înfruntând primejdii de tot felul, a convins pe barbari nu numai să cruțe cetatea, dar şi să... adunate înainte de tâlhari... ce se aflau la ordinul lui Zoltes,..să mântuiască toate... şi împreună cu ei s-a grăbit... cetatea să plătească cinci (talanți?) pentru ca să cadă la înțelegere cu cetatea în privința hranei...

Când, după acestea, aceiaşi (barbari) au năpădit ținutul şi au prins să asedieze Bizone şi să pustiască teritoriul, grânele noastre fiind (şi de data aceasta) gata să dea în pârg, (Agatocle), ales sol şi pornind spre locul unde se afla oastea, rânduit de cetățeni să răscumpere după putință teritoriul şi recolta, i-a convins pe Zoltes şi pe traci, cu preț de 600 de galbeni, să nu pătrundă în teritoriu, nici să se apropie de oraş, ceea ce a îngăduit cetățenilor să rămână stăpâni pe toate grânele de pe ogoare.

Şi iarăşi, ales sol în Tracia şi la căpetenia acestora Zoltes, a reînnoit învoielile şi înțelegerile încheiate cu ei; şi simțind (tot atunci) că se strâng laolaltă tâlhari mulți, a adus faptul la cunoştința lui Zoltes, dând de ştire şi cetățenilor după întoarcerea acasă: din care pricină uneltirea a rămas fără urmări.

Iar mai târziu, călcând tracii jurământul şi învoiala şi tot dând năvală (pe pământurile cetății), ales de popor comandant cu depline puteri al teritoriului şi strângând oşteni voluntari dintre cetățeni şi barbarii adăpostiți în cetate, a păzit ogoarele şi turmele şi grânele până la tre-

cerea (spre noi) a regelui Rhemaxos. Iar după ce regele a trecut pe malul din față, nelăsând în urmă-i străji, de teamă, şi trimițând numai vestitori ca să ceară tributul, (Agatocle), întrucât ținutul era cuprins de război, ales sol şi pornind la drum pe apă, l-a convins pe regele Rhemaxos să dea spre paza cetății călăreți o sută; iar când tracii au căzut în număr mare asupra străjerilor, iar aceştia, de frică, au fugit pe celălalt mal, lăsând teritoriul cetății fără pază, trimis sol la feciorul regelui. Phra [dmon(?)], l-a convins pe acesta să dea strajă cetății călăreți şase sute, care, întrecând oastea vrăjmaşilor, au înfrânt pe căpetenia acestora Zoltes şi..."

În ciuda lacunelor sale şi a faptului că-i lipseşte sfârşitul, documentul e destul de clar în ceea ce priveşte desfăşurarea evenimentelor, dispensându-mă de comentarii şi parafrazări. Rămân totuşi deschise două întrebări majore: unde se afla uniunea de triburi a lui Rhemaxos? Şi de ce neam era această căpetenie?

La prima întrebare e mai uşor să se răspundă, deşi poate nu tocmai cu precizia dorită. E sigur că Rhemaxos stăpânea efectiv pe malul stâng al Istrului, dar îşi întindea autoritatea şi asupra cetăților greceşti din Dobrogea, care-i plăteau tribut în schimbul unei protecții militare. Dar e greu de ştiut dacă ținuturile stăpânite de el se întindeau în Muntenia, în Moldova sudică sau în Bugeac. Fiecare din aceste ipoteze şi-a găsit susținători, dar nici una nu este

deplin convingătoare; personal inclin să-l cred pe Rhemaxos ca domnind peste ținuturi de la nord de gurile Dunării mai degrabă decât în Muntenia.

Întrebarea a doua îşi găseşte mai greu un răspuns. Bizuindu-se pe argumente geografice şi istorice, prof. D. M. Pippidi înclină să-l considere pe Rhemaxos un „rege" get, în timp ce prof. I. I. Russu, pe temeiul unor considerente geografice şi lingvistice (numele fiului lui Rhemaxos, care începe cu Phra... şi care poale fi reconstituit în chip divers; Phradmon, Phraales etc.), îl consideră mai degabă scit. Şi unele, şi celelalte dintre argumente îşi au părțile lor tari şi părțile lor slabe; chestiunea rămâne, în principiu, deschisă, dar majoritatea istoricilor noştri vede în Rhemaxos o căpetenie getică, ceea ce m-a făcut să-l includ în capitolul de față.

Secolul al II-lea î.e.n. e mai sărac în ştiri despre geții din Muntenia şi Moldova. Se pare însă că la şcoală bastarnilor, cum zicea V. Pârvau, şi băştinaşii au devenit repede temuți năvălitori în regiunile suddunărene. O inscripție histriană fragmentară datând, probabil din prima jumătate a veacului al II-lea î.e.n., vorbeşte despre un cetățean care a dat dovadă de râvnă deosebită într-o vreme de primejdie; între altele el e lăudat pentru o solie dusă la bun sfârşit undeva în părțile Dunării sau, poate chiar dincolo de fluviu. Pe de altă parte, e probabil ca geții să fi luat parte, alături de bastarni şi celți, la lupta antiromană pe care, tot în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., a dus-o, fără succes, Macedonia.

Dar dacii transilvăneni? Despre dânşii izvoarele tac multă vreme şi această tăcere nu ne îngăduie să afirmăm nimic cu certitudine. Rezistența lor împotriva celților e o ipoteză foarte probabilă, foarte verosimilă, dar totuşi numai o ipoteză. Din secolul al VI-lea, vreme în care geții de la Dunăre sunt pentru prima dată menționați de Hecateu şi în legătură cu expediția lui Darius, va trebui să aşteptăm până către anul 200 î.e.n. pentru a avea o ştire istorică limpede despre dacii din interiorul arcului carpatic.

Ştirea o datorăm lui Pompeius Trogus, un istoric din veacul I e.n., a cărui operă — *Historiae Philippicae* — nu s-a păstrat, din păcate, numai sub forma unui rezumat făcut un secol mai târziu de Iustin. Referindu-se la evenimente din jurul anului 200 î.e.n., el spune printre altele[20]:

„Şi dacii sunt din neamul geților. Ei, în timpul regelui Oroles, fiindcă nu s-au luptat bine împotriva bastarnilor, ca pedeapsă pentru laşitatea lor, au fost siliți, din ordinul regelui, ca atunci când se culcau să-şi pună capetele în locul picioarelor şi să facă nevestelor serviciile care obişnuiau înainte să li se facă lor înşişi. Şi nici nu s-a schimbat această rânduială până când nu şi-au spălat prin curaj ruşinea suferită în război".

[20] Pompeius Trogus-Iustinus, *Epit*, XXXII, 3, 16.

Aparent, pasajul nu ne spune prea multe. El ne dă încă un nume de căpetenie daco-getică, Oroles, şi ne informează că oastea a purtat lupte cu bastarnii. Într-o primă ciocnire, autohtonii au fost învinşi şi „regele" lor, mânios, i-a pus într-o situație atât de puțin onorabilă pentru nişte luptători, încât ei s-au grăbit să-şi redobândească cinstea, probabil învingându-i pe aceiaşi bastarni.

Şi totuşi, în scurta relatare a lui Pompeius Trogus există două elemente extrem de importante. Faptul că el îi numeşte pe autohtoni daci, subliniind însă că ei sunt de un neam cu geții, demonstrează că istoricul are în vedere deosebirea geografică între daci şi geți. Cu alte cuvinte, această împrejurare ne îngăduie să plasăm undeva în estul Transilvaniei (poate extinzându-se şi dincolo de munți, în Moldova) uniunea de triburi a lui Oroles. Aşa stând lucrurile, luptele cu bastarnii trebuie interpretate drept stăvilirea, de către daci, a încercărilor acelora de a pătrunde în Transilvania.

În al doilea rând, pedeapsa ruşinoasă, şi poate, nu tocmai meritată, la care sunt supuşi luptătorii daci de şeful lor sugerează că procesul desprinderii aristocrației tribale de masa membrilor triburilor era destul de înaintată şi că Oroles avea asupra uniunii de triburi transilvănene o autoritate mai mare decât, să zicem, Dromichaites asupra oştenilor săi cu un secol mai înainte.

O ultimă, laconică dar extrem de prețioasă informație ne-a fost păstrată tot la Pompeius Trogus[21]. Istoricul roman aminteşte, cam la începutul secolului al II-lea î.e.n., un fenomen pe care-l numeşte „*incrementa Dacorum per Rubobosten regem*": creşterea (puterii) dacilor prin (sau sub) regele Rubobostes. Numele de daci ne arată că e vorba tot de Transilvania; va fi fost Rubobostes un urmaş al lui Oroles sau un contemporan al său din alt ținut transilvănean? Nu putem şti, şi, în fond, n-are prea mare însemnătate. Important e faptul că în această „creştere a dacilor prin regele Rubobostes" trebuie să vedem începutul procesului de strămutare a centrului de greutate al puterii daco-geților din câmpia munteană în Transilvania. Începutul doar. Punctul culminant al acestui proces va fi marcat de apariția statului dac cu centrul în Munții Orăştiei.

[21] Idem, *Proleg.*, 32.

Capitolul III

BUREBISTA

Nimeni nu prețuieşte mai mult arheologia decât arheologii înşişi. Dar, totodată, nimeni nu-i cunoaşte mai bine limitele.

Arheologia a adus servicii imense studiului şi cunoaşterii trecutului îndepărtat. În privința aceasta, țara noastră nu face excepție; fără a mai vorbi de epocile paleolitică, neolitică sau a bronzului, pentru care izvoarele arheologice constituie singura noastră documentare, să ne gândim numai cât de incompletă şi de searbădă ar fi cunoaşterea traiului dacilor fără descoperirile făcute în săpături! Dar nici arheologia nu poate răspunde tuturor întrebărilor puse de istoria daco-getică.

Ar fi minunat dacă, dezvelind diferite aşezări geto-dace, arheologii ar putea stabili: această aşezare reprezintă o etapa de organizare prestatală mai veche, cealaltă oglindeşte apropierea cu încă un pas de apariția claselor sociale şi a statului, a treia documentează o şi mai mare apropiere de acest stadiu etc. Din păcate, acest lucru nu e posibil: numeroasele aşezări cercetate, datând din secolele II — I î.e.n., reflectă în mod cert dezvoltarea societății daco-gete,

tendințele acestei societăți spre o organizare social-economică şi politică de tip sclavagist începător, dar nimeni nu poate spune sigur dacă cutare sau cutare aşezare este un simplu centru tribal sau devenise centrul unei mici formațiuni statale. Orânduirea gentilico-tribală în descompunere e reflectată în aşezările din secolele IV — III î.e.n. ca Poiana (nivelurile mai vechi), Zimnicea, Moreşti; statul dac ne apare în toată puterea lui în vremea regelui Burebista; verigile intermediare, pe plan social politic vorbind, ne lipsesc, în ciuda faptului că se cunosc destule aşezări din veacul al II-lea î.e.n.

Îndoială asupra realității acestor etape intermediare nu poate exista, după cum nu ne putem îndoi de realitatea statului lui Burebista. Ceea ce nu ştim însă e momentul saltului calitativ, momentul în care s-a născut statul dac.

Va putea fi acest moment precis cunoscut vreodată? Nu cred, căci fenomenele sociale nu pot fi comparate cu fierberca apei sau cu o reacție chimică. Vremile anterioare lui Burebista trebuie să ni le închipuim ca pe o epocă de frământari lăuntrice ale societății geto-dace, de lupte între elementele vechii orânduiri primitive, şi cele ale sclavagismului începător, între organizarea tribală de tipul democrației militare şi tendințele spre formarea statului. Acest conflict nu s-a rezolvat nici într-o clipă, nici într-un an; evenimentele au putut lua întorsături neaşteptate; progresele realizate au putut fi anulate de o bruscă răsturnare; forțele în luptă s-au putut echilibra ani îndelungați, fără ca

vreuna să iasă repede învingătoare. Iată de ce cercetătorii trecutului nu pot constata decât, pe de o parte, fenomenele care împing spre apariția societății împărțite în clase antagoniste şi a statului, iar pe de altă parte existența însăşi a acestei societăți şi a statului ce-i corespunde.

*

Dezvoltarea societății daco-getice în veacul al II-lea î.e.n. e bogat ilustrată de descoperirile arheologice. Aşezările existente încă în secolul precedent, sau chiar mai înainte (Zimnicea, Poiana, Piscul Crăsani, Tinosul, Lunca Ciurei, Sighişoara, Sf. Gheorghe-Bedehaza) se extind şi se fac mai bogate. Alături de ele, dacii ridică aşezări noi: Popeşti, pe Argeş, cu platoul său fortificat prin mai mulle valuri de apărare, Sebeş în Transilvania, Pecica pe malul drept al Mureşului, nu departe de Arad, Bucovăț (Oltenia) cu valul său defensiv asemănător celui de la Popeşti. Aceste aşezări vor continua să se dezvolte în primele decenii ale secolului I î.e.n., când, de altfel, li se vor adăuga şi altele.

Aşezările daco-getice din secolul al II-lea şi de la începutul secolului I constituie cadrul în care oamenii trăiau şi lucrau, pricinuind, fără să-şi dea seama, transformări adânci în structura socială. Cercetarea acestor aşezări atestă o rapidă şi complexa dezvoltare a forțelor de producție. La Bezid, în județul Mureş, s-au descoperit, nu de mult, rămăşițele unui atelier de redus şi de prelucrat minereuri feroase; două cuptoare dacice pentru reducerea minereului de fier au fost găsite şi la Cireşu, jud. Mehedinți). Locuințele, uneori

bordeie, dar tot mai mult case de suprafață, conțin unelte mai numeroase şi mai variate: cresc numărul şi varietatea topoarelor, apar tot mal des unelte de fierari (cleşti, nicovale), de dulgheri (dălți, tesle, cuțitoaie), iar brăzdarul de plug de fier începe sa fie prezent în aşezări, atestând dezvoltarea agriculturii. Ceramica lucrată cu mâna mai dăinuieşte, modelată şi arsă, ca şi mai înainte, în gospodărie, aşa cum țăranii noştri fac cărămizi: alături de ea se descoperă în cantități tot mai mari şi fragmente de vase bine arse, lucrate la roată de meşteri olari specializați, dintr-o pastă mai fină, mai bine frământată, de obicei de culoare neagră sau cenuşie. Cu hârlețele şi târnăcoapele lor de fier oamenii sapă, pe lângă locuințe, gropi adânci pe care le ard şi în care depozitează grânele; zeci de asemenea gropi s-au găsit în mai toate aşezările daco-getice din această vreme. Într-un cuvânt, descoperirile zugrăvesc un tablou de înflorire economică, de creştere a producției agricole, de specializare a meşteşugurilor şi de sporire a produselor lor.

Agricultorii aveau nevoie de unelte, meşteşugarii de materii prime; şi unora, şi altora le erau necesare diverse produse pe care nu puteau să le obțină singuri, de la unelte de producție până la bunuri de consum. Era natural ca schimbul să se intensifice şi faptul că o serie de mari aşezări apar pe drumurile cele mai comode şi mai frecventate nu poate fi întâmplător. Pecica se naşte pe Mureş, dintotdeauna cale de comunicație importantă, aşezarea de la Popeşti se formează pe Argeş, râu care, străbătând câmpia munteană de la nord-vest la sud-est, înlesnea legătura dintre valea

Dunării şi Transilvania. Dar poate cea mai semnificativă dintre aceste aşezări e cea de la Cetățeni (judetul Argeş), pe care descoperitorul său, arheologul bucureştean D. V. Rosetti, o consideră un important centru de schimburi intertribale, iar descoperirile par să-i dea dreptate.

Într-adevăr, aici s-a găsit, de exemplu, pe o terasă de sub colțul de munte numit „Cetățuia", un depozit de unelte de fier din care s-au păstrat un brăzdar de plug, un cuțit de plug, o nicovală cu piron pentru fixarea într-un butuc şi un cleşle care a servit drept foarfece pentru tăiat tabla. Aceste unelte au putut foarte bine aparține unui lot destinat să ia calea schimbului sau venit la Cetățeni pe această cale. Dar tot aici s-au mai găsit numeroase amfore (majoritatea din insula Rodos), vase pline cu grâu şi cu mei, cupe deliene şi multe alte feluri de ceramică din epoca elenistică.

Una dintre cele mai interesante descoperiri de la Cetățeni este aceea a mânuşilor (torților) cu ştampile anepigrafice (cu semne geometrice, imitând vag literele greceşti, dar care n-au nici un sens) provenind de la amfore getice ce mai păstrează încă forma celor rodiene. Ele vin, fără doar şi poate, din centre meşteşugăreşti şi comerciale situate într-o zonă oarecare din Muntenia, prielnică viticulturii; ipoteza e sprijinită de faptul că ştampilele anepigrafice nu sunt cunoscute în dreapta Dunării, pe când în câmpia munteană ele au mai fost găsite în alte câteva aşezări, printre care Popeşti, Zimnicea şi Piscul Crăsani. Probabil că amforele cu ştampile anepigrafice provin din mai multe

centre, fiecare având ştampila sa distinctă, sau, în orice caz, din ateliere diferite de olărie. Meşterii le aplicau pe vase pentru că amforele erau destinate unei largi întrebuinţări, dar unei populaţii care nu cunoştea scrierea. A imita perfect literele greceşti de pe amforele rodiene n-ar fi avut nici un rost în asemenea condiţii; motivele geometrice de pe ştampilele băştinaşe erau mai sugestive şi îngăduiau cumpărătorilor, băştinaşi şi ei, să distingă uşor o marfa de alta.

Însemnătatea comercială a aşezării de la Cetăţeni în secolele II — I nu poate surprinde. Drumul ce trecea pe aici lega valea superioară a Dâmboviţei de lunca acestui râu, de lunca Argeşului şi de Dunăre; spre nord, el ducea către Ţara Bârsei şi către munţii bogaţi în metale. Dinspre câmpie veneau grânele şi vinul, iar dinspre munţi şi Transilvania minereurile de fier, cuprul şi unelte finisate. Caracterul de centru de schimburi al aşezării de la Cetăţeni e şi mai puternic subliniat de aflarea aici a unui tezaur de denari romani de argint bătuţi în timpul republicii.

Intensificarea circulaţiei monetare constituie o altă dovadă a dezvoltării schimburilor în centrele tribale getodacice, nu numai făurăriile sau atelierele de olărie lucrau din plin, ci şi stanţele de bătut monede. Circulau acum în Dacia, pe lângă monedele mai vechi de la Filip al II-lea, Alexandru Macedon şi Lisimah, şi tetradrahmele emise de republica autonomă Macedonia Prima, creată de romani în anul 168 î.e.n.,. tetradrahmele insulei Thasos, denarii republicani romani şi diverse monede ale oraşelor greceşti

de pe țărmurile Pontului (Histria, Callatis, Odessos) şi ale Mării Adriatice (Apollonia şi Dyrrhachium). Şi totuşi, ele nu erau de ajuns; şefii triburilor geto-dace băteau propriile lor monede, imitându-le pe cele străine. Astfel de monede se cunosc de pe tot cuprinsul țării noastre; ele s-au găsit la Bălteni şi Călimăneşti (jud. Vâlcea), Berceni (jud. Ilfov), Bugiuleşti şi Celei (în Oltenia), Chişineu-Criş (jud. Arad), Corbu Nou (jud. Brăila), Peştera Bolii (municipiul Petroşeni) şi în multe alte localități. Schimbul intens pregăteşte pe-ncetul cea de-a treia mare diviziune socială a muncii: apariția negustorilor, oameni care nu se ocupă de loc cu producția, ci doar cu comerțul.

Să nu uităm însă urmările sociale ale acestei dezvoltări economice. Pământul defrişat cu topoarele de fier şi desțelenit de plugul cu brăzdar de fier devine proprietatea familiilor care-l lucrează. În cadrul obştii săteşti, pământul comunității se împarte periodic între diferitele familii, dar cu timpul această grijă pentru egalitatea formală a membrilor tribului dispare şi tot pământul arabil se transformă în proprietate privată, obştii rămânându-i doar izlazurile, pădurile şi apele. Meşteşugarul e proprietarul obiectelor pe care le făureşte anume în vederea schimbului; vânzarea lor îi aduce banii necesari cumpărării bunurilor de consum.

Generalizarea proprietății private nu s-a petrecut însă în condițiile unei egalități depline. Cu multe sute de ani în urmă apăruseră între diferitele familii (patriarhale la început, mici pe urmă) deosebiri de avere. Acestea nu fac

acum decât să se adâncească. Fruntaşii comunităților tribale îşi sporesc avuțiile prin război, căci lor le revine partea cea mai mare din pradă, şi prin deposedarea membrilor de rând al obştilor. Dezvoltarea schimbului şi a economiei monetare le slujeşte de minune scopurile; săracii au nevoie de bani, pe care-i împrumută de la nobili, chezăşuind plata cu pământul lor, ba chiar cu propria lor persoană. O recoltă slabă e deajuns pentru a-l împiedica pe datornic să-şi plătească datoria: el îşi pierde pământul şi, câteodată, devine chiar robul creditorului său, pe viață sau pe timp limitat. În felul acesta nobilii îşi rotunjesc domeniile tăiate din pământul comunității, concentrează în mâinile lor importante avuții materiale mobile şi imobile, în timp ce masa membrilor triburilor sărăceşte. Simpla deosebire de avere se transformă acum într-o diferențiere socială: sărăcimea e aservită într-un fel sau altul aristocrației îmbogățite, e obligată să lucreze pentru ea, s-o întrețină. Alături de mai vechea exploatare patriarhală a sclavilor a apărut acum şi exploatarea sărăcimii libere de către bogătaşi. Nobilii — *tarabostes*, *pileati* — s-au prefăcut, dintr-o categorie de fruntaşi între egali, într-o veritabila clasă exploatatoare, pe care contradicții de neîmpăcat o opun oamenilor săraci— *comati* — şi sclavilor din ce în ce mai exploatați. Existența acestor contradicții antagoniste, face cu neputință menținerea vechii organizări tribale, nobilimea nu şi-ar putea păstra pozițiile economice şi sociale dominante, dacă adunarea poporului ar continua să aibă dreptul de a hotărâ în cele mai însemnate probleme ale întregii comunități. De aceea, nobilii pun capăt demo-

crației militare: adunarea poporului devine un simplu organ consultativ, dacă nu cumva e desființată cu totul, sfatul bătrânilor, organ prin excelență aristocratic, ajunge să dețină întreaga putere şi-şi alege din rândurile sale un şef, un rege. Clasa dominantă îşi creează un aparat de represiune: armată permanentă, închisori, judecători, ea pune să i se construiască cetăți puternice pentru a fi la adăpost de nemulțumirea şi revoltele maselor. Consolidându-şi treptat poziția, regele, ales din rândurile aristocrației şi care-i reprezintă interesele, începe să aibă pretenția de a-şi transmite puterea urmaşilor: stăpânirea devine ereditară. S-au născut, deci, clasele antagoniste şi statul ca instrument al clasei dominante pentru exploatarea şi oprimarea celor mulți.

Aşa s-au petrecut lucrurile în Dacia? În linii mari, da. Ne lipsesc, din nefericire, ştiri amănunțite ale autorilor antici care să ne descrie procesul naşterii statului. La drept vorbind, ne lipsesc orice fel de ştiri. Dar nu avem nici un motiv să ne închipuim că Dacia şi societatea geto-dacă ar fi făcut excepție de la un proces general; iar arheologia ne vine încă o dată în ajutor, ilustrând măcar unele aspecte ale acestui proces.

Bineînțeles, pământul n-a putut păstra totul. Nimeni nu poate să spună cât de întinse erau domeniile unui nobil dac, cât de mari erau turmele lui de vite, câți sclavi sau câți țărani juridiceşte liberi lucrau pentru dânsul. Dar ni s-au păstrat vestigii concrete ale deosebirilor de rang şi de

avere din societatea geto-dacă ajunsă în preajma apariției statului sau trecută peste acest prag. Cunoaştem locuințele şi mormintele bogate ale nobililor, cunoaştem bordeiele şi mormintele sărăcăcioase ale oamenilor de rând; s-au descoperit locuri în care bogătaşii, înspăimântați de vreo revoltă populară sau de vreun atac al duşmanilor, şi-au ascuns o parte din avut: obiecte prețioase şi bani. Sub ochii noştri îşi înalță zidurile, dezgropate de arheologi din țarina ce le acoperise o dată cu curgerea secolelor, puternicele cetăți dacice din Munții Orăştiei. Nu sunt oare toate acestea dovezi palpabile ale profundelor prefaceri prin care trece societatea geto-dacă în a doua jumătate a veacului al II-lea î.e.n. şi la începutul celui următor?

În cunoscuta aşezare de la Popeşti, prof. Radu Vulpe a descoperit anii trecuți un complex de locuințe care formau „curtea" şefului de trib local. Construcțiile erau din lemn şi lut (piatra lipseşte în regiune) şi aveau un aspect rustic, dar în comparație cu alte locuințe dezvelite în această aşezare, ele formau un adevărat palat, al cărui inventar (arheologii numesc inventar totalitatea obiectelor găsite într-o locuință, într-un mormânt sau chiar într-o întreagă aşezare) nu face decât să confirme rangul înalt şi bogăția proprietarului.

La Cetățeni, în necropola geto-dacică de pe terasa dreaptă a Dâmboviței, s-a dat în 1962 peste urmele unui veritabil monument funerar. Vatra rugului pe care fusese ars mortul a fost mărginită cu ziduri din lespezi de piatră, păstrate

încă pe o înălțime de 70 — 85 cm şi pe o lungime de 15 cm. Oasele calcinate au fost cu grijă strânse de pe vatră şi depuse cu pietate într-un vas de pământ. Laolaltă cu cenuşa mortului s-au găsit fragmente dintr-o cămaşă de zale, dintr-un scut şi din podoabe de aur şi argint. Vatra şi materialele descoperite arată că nu e vorba de un mormânt oarecare, ci de lăcaşul de veci al unei căpetenii care a trăit în secolul al II-lea î.e.n.

Foarte numeroase sunt tezaurele datând din vremea de care ne ocupăm acum. Dacă unele, cum e cel de la Agârbiciu (jud. Sibiu), compus din câteva fibule de argint şi câteva monede republicane romane, sau cel de la Stăncuța (jud. Brăila), au aparținut, după toate semnele, unor oameni relativ înstăriți sau unor meşteri argintari, altele au fost, fără îndoială, proprietatea unor nobili bogați.

Cum ar putea fi socotit altfel tezaurul de la Sâncrăieni, în estul Transilvaniei, cu cele 15 vase, cele două brățări masive şi fibula lui, toate din argint? Dar cel de la Someşul Cald (jud. Cluj) compus din lănțişoare, pandantive şi peste 100 de monede de argint? Lista lor s-ar putea lungi aproape la nesfârşit: iată tezaurul de argint de la Remetea-Pogonici, în ținutul Lugojului, cu fibule, brățări, un lănțişor şi aproape 200 de monede, cel de la Epureni (jud. Vaslui) cuprinzind fibule, brățări şi 76 de imitații locale după tetradrahmele lui Filip al II-lea, cel de la Cerbâl în Hunedoara, alcătuit din brățări, spirale, inele, pandantive şi vreo 500

de monede de argint, cel de la Şeica Mică (jud. Sibiu) cuprinzând 348 de denari republicani romani, trei *torques* (colane), cinci brățări, un lanț ornamental şi două fibule. Unele comori cuprind numai, sau aproape numai, monede strânse cu grijă timp de mulți ani şi îngropate în vremuri tulburi; aşa sunt, de exemplu, marele tezaur de la Viişoara (jud. Bacău) cu peste 800 de bani de argint, cel de la Teliu (oraş Braşov), din păcate risipit, cel de la Dieci, în Crişana, cuprinzând peste 350 de piese de argint. Le fac pereche comorile de la Stupini (jud. Bistrița-Năsăud) cu 400 de monede romane şi un inel emisferic de argint, de la Locusteni, în Oltenia, cu 130 de denari romani republicani, de la Grozeşti (nu departe de Tg. Ocna) cu cel puțin 180 de drahme de argint din Dyrrhachium, de la Crevedia (jud. Ilfov) şi Călimăneşti (jud. Vâlcea) având peste 200 de monede dacice fiecare.

Aceste comori au fost adunate de cei bogați şi, desigur, nu din sudoarea frunții lor. Ele sunt cea mai bună dovadă a adâncirii inegalității în sânul triburilor geto-dace.

E greu de precizat când s-au ascuțit contradicțiile interne ale societății daco-getice în aşa măsură încât să facă necesară apariția statului. Statul dac există în prima jumătate a secolului I î.e.n., dar avem motive să credem că naşterea lui, determinată în ultimă instanță de dezvoltarea modului de producție, a fost întrucâtva grăbită de un factor extern; pericolul roman.

În adevăr, aristocratica republică romană îşi începuse, de pe la sfârşitul secolului al III-lea, expansiunea în Orientul elenistic. După o serie de lupte îndârjite, regatul macedonean fusese desfiinţat iar ţara — împărţită în patru republici autonome (168 î.e.n.). Douăzeci de ani mai târziu, înfrângerea răscoalei antiromane a populaţiei Macedoniei a dus la transformarea acestei ţări într-o provincie a Romei. La 146 e lichidată şi independenţa Greciei, iar la 132, primind de la Attalos al III-leu regatul Pergamului drept moştenire, romanii pun ferm piciorul în Asia Mică. Mediterana şi Marea Egee sunt brăzdate de corăbiile romane de război şi negoţ; comercianţii şi cămătarii romani pun treptat stăpânire pe poziţiile economice cele mai importante în bazinul oriental al Mării Mediterane, legiunile Romei stau gata să intervină în orice loc unde interesele romane ar fi ameninţate.

Triburilor geto-dace nu le putea scăpa din vedere expansiunea Romei către Dunăre. Mai ales căderea regatului macedonean, care în cursul luptelor cu romanii făcuse apel şi la triburile dunărene, trebuie să fi arătat cât de mare devenise primejdia. Politica Romei, de dezbinare a eventualilor adversari, era prea bine cunoscută pentru ca apropierea stăpânirii romane de Dunăre să nu fi reprezentat un îndemn la unire. Devenea clar că numai o puternică şi închegată organizare de tip statal ar fi putut conduce cu succes lupta antiromană. Neîndoielnic, creşterea pericolului roman a grăbit procesul de formare a statului daco-get.

MUNȚII ORĂȘTIEI
NUCLEUL STATULUI DAC

Spuneam mai sus că nu meniul exact al închegării primului stat dacic nu poate fi surprins prin săpături. Existența statului poate fi însă dovedită arheologic şi descoperirile din Munții Orăştiei o dovedesc. Situată la sud de larga şi mănoasa vale a Mureşului mijlociu, această zonă de vreo 200 km^2 adăposteşte cel mai bogat complex de cetăți dacice din câte se cunosc pe teritoriul țării noastre. Vom vizita pe-ndelete, în alt capitol al cărții, aceste urme ale trecutului poporului nostru, aşa încât, pentru moment, mă mulțumesc să schițez trăsăturile lor generale şi să insist asupra semnificației lor.

Ceea ce atrage în primul rând atenția la cetățile din Munții Orăştiei e caracterul de sistem şi unitatea lor de construcție. O simplă privire pe hartă arată că fortificațiile de la Costeşti, Blidaru, Vârful lui Hulpe, Piatra Roşie, Bănița, ca şi numeroasele elemente defensive de mai mică însemnătate, au fost concepute în vederea unui scop limpede: protejarea marelui centru economic, politic şi religios-cultural de la Sarmizegetusa (Dealul Grădiştii). Cetățile menționate nu sunt simple centre tribale întărite; ele sunt construite în astfel de locuri, încât se văd şi se sprijină reciproc. Ele nu reprezintă un număr oarecare de fortificații, ci un sistem bine chibzuit de cetăți, care

nu putea fi nici conceput, nici construit de un trib sau o uniune de triburi, ci numai de o puternică autoritate centrală, de stat.

Unitatea de concepție a cetăților dacice din Munții Orăştiei e dublată de o unitate de construcție. Planul lor e diferit, adaptându-se la caracteristicile terenului, dar modul de a le construi este acelaşi — după cum se va arăta mai amănunțit în capitolul „Călătorie prin inima Daciei". Se-nțelege că şi această unitate de construcție pledează existența unei trainice puteri centrale.

Spre aceeaşi concluzie ne îndrumează şi studiul materialului aflat în cetățile şi aşezările din această zonă. Edificiile militare şi civile, publice şi private, dezvelite mai cu seamă în ultimii ani, tehnica de construcție, atelierele, impresionanta bogăție a obiectelor de metal (în special de fier), mulțimea, varietatea şi frumusețea ceramicii nu-şi au egal în restul Daciei. Ele au permis acad. C. Daicoviciu să caracterizeze cultura materială a acestei epoci ca o civilizație „ce depăşise stadiul rural al triburilor patriarhale. Ea întruneşte condițiile unei civilizații *oppidane* (cu alte cuvinte cvasiorăşeneşti — N. A), cu tendințe vădite spre formele civilizației agrarorăşeneşti, cu centre economice locuite de pătura dominantă, agricultori, meşteşugari, plebe şi sclavi"[22]. Crearea unei astfel de culturi, în care geto-dacii, au topit, adaptându-le

[22] *Din istoria Transilvaniei*, vol. I. ed. a III-a, Editura Academiei RPR, 1963, p 36.

specificului lor, numeroase şi variate influenţe externe, nu putea fi realizată în cadrul orânduirii gentilico-tribale; mărturie stau numeroasele aşezări, de la noi şi de aiurea, care n-au depăşit niciodată acest stadiu.

Pe măsura realizărilor din domeniul civilizaţiei materiale sunt şi progresele făcute de daco-geţi în variatele aspecte ale culturii spirituale. Preocupările ştiinţifice (astronomice, medicale) ale preoţimii geto-dace, cunoaşterea scrisului, arta plastica etc. constituie mărturii suplimentare ale stadiului înalt atins de daci în ultimele două secole dinaintea cuceririi romane.

Despre existenţa unui stat dac vorbesc şi puţinele cunoştinţe pe care le avem despre organizarea curţii lui Burebista. Inscripţia ridicată la Dionysopolis, cetate greacă de pe ţărmul Pontului Euxin (Balcicul de azi), în cinstea unui cetăţean al oraşului, Acornion, ni-l arată pe acesta ca fiind „în cea dintâi şi cea mai mare prietenie" pe lângă Burebista. Expresia folosita în inscripţie are o izbitoare şi deloc întâmplătoare asemănare cu titlul de „cel dintâi prieten" (πρωτοζ φiλοζ) denumire oficială pentru o anumită categorie de sfetnici de la curţile monarhilor elenistici; ea ne îngăduie să afirmăm că şi regatul lui Burebista era organizat după modelul statelor răsărite pe ruinele imperiului lui Alexandru cel Mare. Dar Acornion nu era numai purtătorul unui astfel de înalt titlu; el era folosit de rege şi ca ambasador pentru misiuni diplomatice delicate. Dacă adăugăm la acestea şi atribuţiile de veritabil vice-rege cu care era investit marele

preot Deceneu, colaboratorul cel mai apropiat al lui Burebista, şi anumite amănunte din organizarea puterii dacice sub Decebal (despre ele va fi vorba în altă parte), ajungem la concluzia bine întemeiată că formațiunea condusă de Burebista era un stat în toată puterea cuvântului.

Nici politica externă promovată de acest mare rege al daco-geților nu contrazice concluzia la care am ajuns. Îndemnul la unire în fața pericolului roman nu găsise răsunet peste tot, la toate triburile geto-dace; aristocrația unora din ele nu era dispusă să renunțe, în folosul puterii centrale de stat, la neatârnarea sa şi la anumite privilegii. Aceste triburi au fost înglobate cu forța de Burebista în statul condus de dânsul; pe urmă, el a cucerit noi ținuturi, multe dincolo de vatra seculară a geto-dacilor, care coincide în linii mari cu teritoriul României de azi. Campaniile lui Burebista n-au fost simple expediții de jaf caracteristice perioadei democrației militare, ci adevărate cuceriri de teritorii şi populații străine. Dar „dominația asupra celor subjugați este incompatibilă cu orânduirea gentilică”[23]; ea este însă un atribut al statului sclavagist încă din faza lui începătoare.

Hotarât, marele complex arheologic din Munții Orăştiei documentează în chip evident existența statului dac. Dar reprezenta el oare întregul stat?

[23] F. Engels, *op. cit.*, p. 327.

La această întrebare cred că trebuie să răspundem negativ. Cetățile şi aşezările din Munții Orăştiei constituie expresia superioară a dezvoltării societății daco-gete şi, cum s-a arătat mai sus, nu-şi au egal în Dacia. Dar cetăți asemănătoare, fără a fi atât de puternice şi fără a avea acest caracter de sistem, s-au mai descoperit în destule locuri: la Câmpuri-Surduc, tot în ținutul Hunedoarei, la Piatra Craivii, nu departe de Alba Iulia, la Căpâlna pe Valea Sebeşului, la Tilişca lângă Sibiu, în Oltenia la Ocnița şi în Moldova pe înălțimea Bâtca Doamnei din apropierea oraşului Piatra Neamț. Particularități ale poziției lor strategice şi ale construcției lor le leagă în chip firesc de complexul din jurul Sarmizegetusei, împrejurare care dovedeşte că acest complex trebuie considerat nu ca identic cu *statul* lui Burebista şi Decebal, ci numai ca *centru*, *nucleu* al acestuia.

Nucleu în sensul unei superioare dezvoltări economice, în înțelesul de redută a puterii centrale, de reşedință permanentă a regelui, de centru cultural şi religios. Nucleu, dacă vreți, şi în sens teritorial. Dar oare a fost complexul din Munții Orăştiei nucleul statului dac şi în sens cronologic? Aici să fi apărut, într-adevăr, statul. Iar daca da, de ce? Care e explicația? Cum de n-a apărut statul în regiunile cu îndelungată şi strălucită dezvoltare ca Dobrogea, Muntenia sau Moldova de miazăzi? La toate aceste întrebări se va putea răspunde abia după ce vom parcurge şi istoria politică a statului dac sub Burebista.

«CEL DINTÂI ŞI CEL MAI MARE REGE DIN TRACIA»

Ştiați că unele din ştirile cele mai importante privindu-i pe dacii lui Burebista se datorează unei greşeli? Scriitorul got Iordanes, din veacul al VI-lea e.n., lăsându-se înşelat de asemănarea dintre numele geților şi cel al goților, i-a considerat pe primii ca strămoşi ai celor din urmă. Convins de aceasta şi vrând să scrie o istorie a goților, a început să caute şi să strângă felurite ştiri despre daco-geți, ba până şi lucrarea şi-a intitulat-o *Getica*. În opera lui ni s-au păstrat informații valoroase de la diverşi scriitori mai vechi şi în special de la Dio Crisostomul, un bun cunoscător al Daciei şi al poporului ei (a stat câtăva vreme şi la curtea lui Decebal), care a trăit în a doua jumătate a secolului I e.n. şi la începutul secolului următor. Lucrările lui Dio Crisostomul (porecla de *Chrysostomus*, „gură de aur", o căpătase pentru talentul său retoric) s-au pierdut aproape în întregime; Iordanes însă le-a mai apucat şi le-a consultat cu grijă, încredințat că se ocupă de vechea istorie a goților; şi greşelile sunt câteodată bune la ceva!

Tocmai la Iordanes găsim o informație despre începutul domniei lui Burebista, pe care el îl plasează pe vremea când, la Roma, Sulla devenise dictator[24], adică prin anul 82 î.e.n. Mulți istorici au privit şi privesc această ştire cu neîncredere, căci ea pare a fi contrazisă de mai sus pomenitul decret dionysopolitan în cinstea lui Acornion.

[24] Iordanes, *Getica*, 67.

Ce reprezintă acest decret? Oraşele greceşti aveau obiceiul să-i cinstească în diferite chipuri pe cetăţenii care se dovediseră folositori comunităţii (să ne aducem aminte de decretul în cinstea lui Agatocle, reprodus în capitolul precedent); hotărârea prin care sfatul orăşenesc şi adunarea poporului îl onorau pe un cetăţean era săpată în piatră şi aşezată într-un loc umblat, de obicei în piaţa publică. În ea se înşirau mai mult sau mai puţin amănunţit toată cariera publică a celui onorat şi toate meritele pe care le dobândise în faţa cetăţii.

Inscripţia în cinstea lui Acornion (se găseşte azi la Muzeul Naţional din Sofia) e din nefericire, mutilată. Totuşi, în primele rânduri păstrate se vorbeşte despre călătoria pe care Acornion a făcut-o la *Agredabon* (transcrierea grecească a numelui neaoş getic *Argedava*) pentru a întâlni un personaj important, probabil un „rege" daco-get; numele acestuia nu s-a păstrat în inscripţie, dar ni se spune despre el că era tatăl cuiva. Al cui? Aproape în unanimitate specialiştii cred că al lui Burebista, despre care inscripţia vorbeşte mai jos.

Sunt uşor de văzut consecinţele eventualei confirmări a acestei ipoteze. Dacă Acornion călătoreşte la tatăl lui Burebista, atunci şi acesta domnise peste daco-geţi; caracterul ereditar al stăpânirii ar pleda pentru apariţia statului dac încă în vremea tatălui lui Burebista, dar felurile considerente de ordin cronologic fac imposibilă această misiune a demnitarului dionysopolitan înainte de

anul 82 î.e.n. Concluzia pare a se impune de la sine: la 82 î.e.n. peste daco-geți stăpânea nu Burebista, ci tatăl său. Iordanes greşeşte plasând în acest an începutul domniei lui Burebista, sau, mai bine zis, îl confundă pe tată cu fiul. Deci, Burebista ocupa tronul Daciei mai târziu, la o dată neprecizată, situată între anii 70-60 î.e.n.

Da, aşa s-ar părea... Dar e tot atât de uşor de văzut că întreg raționamentul de mai sus se întemeiază pe credința că inscripția lui Acornion vorbeşte tocmai despre tatăl lui Burebista şi nu despre altcineva. Aşa să fie oare?

Nu cred. În adevăr, în decretul în care comunitatea dionysopolitană îl cinsteşte pe Acornion, cuvintele folosite în pasajul discutat sunt πρὸζ τὸν πατέρα α(ὐτοὺ) adică „la tatăl lui" sau „la tatăl acestuia". E clară, deci, referirea la un personaj <fiul> pomenit înainte, în rândurile azi mutilate ale inscripției. Acest personaj putea fi Burebista? Nu e absolut exclus, dar e puțin probabil, căci decretul relatează cariera lui Acornion în ordine cronologică şi numele lui Burebista apare cu multe rânduri mai jos decât episodul călătoriei la Argedava. Nimic nu ne îndeamnă să credem că numele lui Burebista apărea undeva în fruntea inscripției, pentru ca apoi să nu mai fie pomenit şi să reapară abia în ultima parte a ei.

Avem, aşadar, de ales între o ipoteză nesusținută de nici un argument concret şi ştirea precisă a lui Iordanes, care, în general, se dovedeşte a fi bine informat asupra Daciei.

Nimeni nu-mi va lua cred, în nume de rău preferința pentru ştirea precisă şi, deci, concluzia că Burebista începe în adevăr să domnească pe la 82 î.e.n.

Ocupă el tronul unui stat sau şefia unei uniuni de triburi? Prima ipoteză pare mai probabilă. În orice caz, acad. C. Daicoviciu subliniază că dezvoltarea forțelor de producție în Munții Orăştiei, precum şi complexul cetăților construite aici de Burebista presupun existența, în societatea dacică din sud-vestul Transilvaniei, a unei faze premergătoare spre înjghebarea unui stat *anterioară* lui Burebista. Ceramica neagră lustruită, lucrată cu mâna, precum şi alte vase de factură veche dacică găsite în cetatea de la Costeşti ar pleda pentru existența acestui centru fortificat încă la sfârşitul secolului al II-lea sau în primii ani ai celui următor, iar un medalion de lut descoperit într-unul din sanctuarele Sarmizegetusei e imitat după un denar emis în anul 80 î.e.n. Aceste împrejurări l-au făcut pe acad. C. Daicoviciu să conchidă că „începuturile statului dac... trebuie căutate încă pe la începutul secolului I î.e.n., sub primii ani de domnie ai lui Burebista, ba chiar în cursul domniei tatălui acestuia”[25].

Bineînțeles, se poate presupune, pe baza materialului de la Costeşti, de pildă, că tatăl lui Burebista (deşi nu el

[25] C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în *Studii şi Cercetări de Istorie Veche*, VI, 1 - 2, 1955, p. 55.

e personajul pomenit în inscripția lui Acornion) a fost o căpetenie de uniune tribală sau chiar de stat sclavagist începător. În acest caz, probabil că el făcuse primii paşi spre unificarea triburilor daco-getice sub o singură stăpânire. Fiul său i-a continuat opera şi a ajuns să domnească peste o bună parte a teritoriului țării noastre. Poate că Dobrogea încă nu-i aparținea, poate că şi în câmpia muntean mai existau, la început, uniuni de triburi independente de puterea centrală din Munții Orăştiei, dar Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul şi, probabil, Oltenia şi Moldova se găseau sub stăpânirea lui în momentul în care Burebista se impune atenției Europei de atunci.

Pericolul roman nu era singurul care amenința Dacia. Încă înainte de Burebista, triburile celtice ale boilor începuseră să se mişte din Boemia spre răsărit. Ei părăsesc Boemia pe la sfârşitul veacului al II-lea î.e.n. şi coborând pe Dunăre, ocupă teritoriile până la Tisa. Probabil că tocmai atingerea de către boi a cursului Tisei a provocat reacția fulgerătoare şi hotărâtă a tânărului stat dac. Burebista nu putea tolera ca înaintarea celtică să amenințe pământul Daciei, ca evenimentele din secolul al III-lea să se repete. Oricât de acut ar fi fost pericolul roman (şi vom vedea că el era departe de a fi neglijabil), împotriva lui nu se putea începe o luptă care avea să ceară mult timp şi multe jertfe atâta vreme cât celții amenințau dinspre apus. O campanie rapidă şi victorioasă împotriva boilor şi a tauriscilor, aliații lor, era imperios necesară.

E tocmai ceea ce face Burebista. În jurul anului 60 î.e.n., el se năpusteşte asupra triburilor celtice de la Tisa şi Dunărea de mijloc, zdrobindu-le. Strabo spune, exagerând, că „pe boii de sub conducerea lui Critosiros şi pe taurisci i-a şters de pe faţa pământului”[26]. De fapt n-a fost chiar aşa. Burebista a nimicit o mare parte din ei şi pe mulţi i-a obligat să-şi părăsească vetrele. Tauriscii se stabilesc în Noricum, unde se menţin, în timp ce boii migrează până în Gallia unde, bătuţi de Cezar la 58, dispar definitiv din istorie. Dar în teritoriile pe care Burebista le cucereşte, întinzând hotarele statului său până la Dunărea mijlocie şi Morava, au continuat să locuiască şi celţi; o dovedesc limpede descoperirile de materiale celtice şi dacice asociate făcute la Budapesta şi în Slovacia. O situaţie asemănătoare pare a se contura la Mülendorf, lângă Eisenstadt, în Austria.

Inexorabila înaintare a lui Burebista provocase panică printre populaţiile celtice dintre Tisa şi Dunăre. Năvala cetelor dace e indicată de tezaurele monetare pe care celţii le îngroapă pentru a le salva, dar pe care nu mai apucă să le dezgroape vreodată; ele se întind de la cotul fluviului până la Viena, fiind descoperite la Tótialu, Deutsch Iahrendorf, Réca, Stupova, Bratislava şi Simmering. Ceea ce nu s-a putut ascunde a încăput în mâinile dacilor lui Burebista ca pradă de război: aşa au ajuns, probabil, în Dacia cele trei monede celtice găsite la Noul (jud. Sibiu), monedele

[26] *Geografia*, VII, 3, 11.

de la Tămădăul Mare (în apropierea Bucureştilor) şi tot prada trebuie să fie, după părerea lui I. Crişan, vasul celtic din care s-a descoperit un fragment în cetatea de la Costeşti.

Aşa cum a demonstrat profesorul clujan Mihail Macrea, în anul 59 î.e.n., totul se sfârşise: boii şi tauriscii fuseseră în bună parte nimiciți sau alungați din ținuturile peste care stăpâniseră înainte şi peste care se întindea acum regatul dac al lui Burebista. Domnia dacilor se apropiase de aceea a germanilor lui Ariovist şi la Roma unii aşteptau cu speranță ciocnirea între cele două căpetenii, alții, cu teamă, alianța lor. Nici una, nici alta nu s-a produs: Ariovist s-a îndreptat spre Gallia, iar Burebista şi-a întors privirile către litoralul pontic şi către Tracia. În 59 î.e.n. lucrul acesta nu se putea şti şi însuşi Cezar, care se apropia de sfârşitul consulatului său, făcuse să-i fie atribuite provinciile Galliei Cisalpine şi Illiriei de unde putea urmări şi zădărnici mai uşor eventualele acțiuni ale lui Burebista împotriva Romei. Aceste acțiuni n-au avut loc în Europa centrală; în schimb, pătrunderea lui Ariovist în Gallia şi migrația helveților i-au oferit generalului roman prilejul şi pretextul faimoaselor campanii care i-au adus gloria de cuceritor al Gallilor.

Ce face însă Burebista? Trebuie să ni-l închipuim timp de câțiva ani ocupat cu treburile interne ale statului dac. Poate că acum sunt înfrânte ultimele rezistențe ale triburilor getice autonome din câmpia munteană; în orice caz, e ciudat faptul, semnalat de prof. I Nestor, că în aşezarea geto-dacică de la Zimnicea lipseşte un nivel corespunzător epocii lui Burebista. Nu e întâmplătoare, poate, nici împre-

jurarea că mai multe tezaure monetare ascunse de geții din Muntenia (de exemplu cele de la Călăraşi, Călineşti, Dăeşti, Mihai Bravu) se încheie cu denari romani republicani din prima jumătate a veacului I î.e.n.

Mai mult decât de orice însă, atenția lui Burebista era reținută în regiunile extracarpatice de pericolul roman. Încă în anul 74 î.e.n. generalul roman C. Scribonius Curio ajunsese până la Dunăre, undeva în părțile muntoase ale Banatului, dar se temuse s-o treacă din pricina codrilor întunecoşi[27]. În 72, M. Terentius Varro Lucullus impusese cetăților pontice un tratat de alianță care statornicea de fapt controlul Romei asupra litoralului dobrogean. Cât de apăsător era acest control ne-o dovedeşte, peste zece ani, răscoala antiromană a cetăților greceşti din Dobrogea, exasperate de abuzurile lui C. Antonius Hybrida, guvernatorul Macedoniei. Prost comandant, dar îngâmfat, Antonius Hybrida vine cu trupe în Dobrogea, încercând s-o ocupe; iernează aici, dar în anul următor (61 î.e.n.) suferă o înfrângere atât de usturătoare din partea grecilor, sciților şi bastarnilor (la luptă vor fi luat parte, probabil şi geții), încât e aspru condamnat după întoarcerea la Roma. Dar cu aceasta primejdia romană nu dispăruse; experiența ultimelor decenii îi arăta lui Burebista, pe la sfârşitul primei jumătăți a secolului I, că romanii, în neputința lor de a ataca frontal regiunile de la nordul Dunării, încercau să învăluiască Dacia prin ocuparea Dobrogei. În ciuda eveni-

[27] Annaeus Florus, *Epit.*, I, 39.

mentelor legate de guvernarea lui Antonius Hybrida, ei puteau conta aici pe sprijinul oligarhiei cetăților greceşti, gata să pactizeze cu stăpânirea străină de dragul menținerii propriilor privilegii sociale. Pentru Burebista soluția se impunea de la sine: ocuparea oraşelor greceşti. Ea era cu atât mai satisfăcătoare, cu cât, pe lângă avantajele pur militare, ar fi dat statului dac şi mari avantaje economice corespunzătoare intereselor sale.

După pregătiri pe care trebuie să ni le închipuim minuțioase, Burebista se năpusteşte pe la 55 î.e.n. asupra oraşelor pontice. Prima cetate atacată e Olbia, aşezată la gurile Bugului. Cu ajutorul altor triburi (probabil bastarnice), poate şi cu al elementelor nemulțumite (sclavi, sărăcime exploatată) din interior, Burebista cucereşte şi pustieşte cetatea ce îndrăznise să i se împotrivească. Tyras suferă aceeaşi soartă. Histria a fost asediată, după cum mărturiseşte decretul în cinstea lui Aristagoras, zidurile i-au fost distruse, teritoriul rural ocupat timp de trei ani şi mulți dintre cetățeni au fost făcuți prizonieri, trebuind să fie răscumpărați cu mari sume de bani. Decretul în cinstea Iul Aristagoras vorbeşte cu amărăciune despre „nenorocirea care s-a abătut asupra oraşului". Numai după tratative îndelungate asediul a fost ridicat şi geții s-au retras de pe teritoriul rural al Histriei, încetând pustiirea ogoarelor; dar cetatea a plătit, fără îndoială, această linişte cu recunoaşterea autorității lui Burebista.

Despre Tomis se ştie că a suferit un greu asediu şi că

mulți cetățeni au părăsit oraşul, fugind de primejdie. La Callatis n-ar fi exclus, după părerea acad. Em. Condurachi, ca tot de pe urma distrugerilor provocate de atacul lui Burebista să fi fost necesară refacerea unor edificii ruinate despre care vorbeşte o inscripție. Cetatea Odessos cunoaşte o pribegie în masă; o inscripție din Mesembria îi cinsteşte pe câțiva din strategii oraşului care s-au distins în luptele împotriva lui Burebista, vorbind şi de gărzile de zi şi de noapte înființate pentru a feri cetatea de vreun atac prin surprindere. Cum s-a sfârşit asediul nu se ştie; dacă nu cetatea însăşi, măcar teritoriul ei rural va fi fost cucerit de daci. Mesembria a trebuit, desigur, să recunoască în cele din urmă autoritatea regelui dac, şi acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu Apollonia. De la Olbia până la Apollonia, litoralul pontic se afla în mâinile lui Burebista, care până în anul 43 îşi completează cuceririle, ducându-şi cetele victorioase la poalele Balcanilor şi în Illiria. Numai oraşul Dionysopolis a fost cruțat datorită relațiilor de prietenie pe care de multă vreme le întreținea cu dacii.

În câțiva ani, de la 48, Burebista făurise cu sabia în mână un mare stat ce se întindea către apus şi nord-vest până la Dunărea de mijloc şi Morava, spre nord până la Carpații păduroşi, care se învecina la răsărit cu tyrageții de pe Nistru, cuprindea Dobrogea în întregime şi ajungea, spre miazăzi, până la Haemus (Balcani). Nu e de mirare că de mai multă vreme ajunsese „temut şi de romani, deoarece trecea Istrul fără teamă şi jefuia Tracia până în Macedonia şi

Illiria”[28]. Oastea lui e apreciată de Strabo la 200 000 de oameni în caz de mobilizare generală.[29] Cifra e exagerată, dar chiar şi admițând aceasta, regatul lui Burebista apare deosebit de puternic; îi înțelegem pe cetățenii din Dionysopolis care, în decretul votat pentru Acornion, vorbeau despre monarhul dac ca despre „cel dintâi şi cel mai mare rege din Tracia”.

Ajuns în culmea puterii sale, Burebista nu uită însă că principalul său duşman, singurul în stare să dărâme tot ce el clădise, nu fusese învins. Acest duşman era Roma. În 58 î.e.n. războiul fusese evitat pentru că Burebista nu insistase în campania sa către vest, iar Cezar pornise să cucerească Gallia. Între 55 şi 48 î.e.n. cucerirea țărmului Mării Negre şi a regiunii dintre Dunăre şi Balcani fusese posibilă pentru că republica romană era frământată de grave tulburări interne; la anul 49, odată cu trecerea Rubiconului, începuse războiul civil dintre Cezar şi Pompeius. Până acum totul îi reuşise lui Burebista în ambițioasa lui politică externă. Dar ce va fi mai departe?

Era necesar să se profite de situația internă dificilă a Romei. La începutul anului 48 cei doi mari adversari, Cezar şi Pompeius, stăteau față în față şi armatele lor se înfruntau pe coasta apuseană a Greciei. Era limpede că lupta dintre ei nu va dura o veşnicie: unul trebuia să în-

[28] Strabo, *op.cit.*, VII, 3, 11.
[29] *Ibidem*, VII, 3, 13.

vingă, iar celălalt să cadă, căci de împăcare nu putea fi vorba. Pe care să-l ajute? Pentru moment Pompeius părea mai puternic şi, afară de aceasta, Orientul elenistic, de care dacii erau atât de legați prin întreaga lor dezvoltare din ultimele secole, îl sprijinea. Cezar putea şi el, totuşi, să iasă biruitor, dar planurile sale de cucerire, atât de strălucit realizate în Gallia, făceau ca victoria lui să fie temută chiar de eventualii aliați. Cumpănind situația, Burebista se hotărăşte în cele din urmă să îmbrățişeze cauza lui Pompeius. Face apel la prietenul şi sfetnicul său Acornion, iscusitul grec din Dionysopolis, şi-i cere să ducă tratativele. Acornion pleacă la Heracleea Lyncestis, unde-l întâlneşte pe Pompeius; îi promite generalului, nu ştim în ce condiții, ajutorul dacic şi nu uită să ceară şi să obțină anumite favoruri pentru propriul său oraş.

Mai înainte ca ajutorul lui Burebista să apuce să-i sosească, Pompeius e învins de Cezar la Pharsalus în vara anului 48 î.e.n. Se refugiază în Egipt, căutând ospitalitate şi sprijin; găseşte însă moartea, fiind asasinat din ordinul lui Ptolemeu al XIV-lea. Cezar devenea stăpânul Romei şi mânia lui avea fără îndoiala să se abată asupra celor ce-i ajutaseră duşmanul.

Burebista ştia că la nevoie neinspirata alianță cu Pompeius putea să-i fie iertată de învingător. Dar ceea ce era sigur era că niciodată Cezar nu avea să îngăduie stapânirea dacică asupra oraşelor pontice greceşti şi prezența unui puternic stat daco-getic la hotarele statului roman. Suetoniu

şi Plutarh spun fără ocol că, pe lângă expediția împotriva parților, Cezar plănuia şi un război cu dacii.[30]

Primejdia nu era ce-i drept, imediată. Cezar se războia în Egipt, în timp ce în Africa se regrupa şi se întărea iarăşi partida pompeienilor. Dar ea exista totuşi, şi mai curând sau mai târziu avea să se abată asupra Daciei. Nu era timp de pierdut, nu se putea merge mai departe pe drumul cuceririlor şi expedițiilor de pradă în Macedonia şi Italia. Şi Burebista, plecându-se în fața împrejurărilor potrivnice, renunță la politica externă activă de până atunci, concentrându-şi toate eforturile pentru organizarea apărării şi consolidarea situației sale interne. Din cetățile sale din Munții Orăştiei, el urmărea evenimentele de la Roma şi vedea cu îngrijorare cum Cezar învinge în Egipt şi zdrobeşte ultimele rezistențe pompeiene la Thapsus în Africa (46 î.e.n.) şi Munda în Hispania (45 î.e.n.) Iscoadele îi aduc veşti despre pregătirile romane de război: numeroase trupe sunt concentrate pe coasta Adriaticei, la Apollonia, şi însuşi nepotul lui Cezar, tânărul Octavius, se afla în mijlocul lor. Poate că prima lovitură va fi îndreptată împotriva parților de la Tigru şi Eufrat, dar şi rândul Daciei avea să vină în curând. Lucid şi hotărât, Burebista grăbea construirea cetăților, făurea arme, îşi instruia oastea.

Duşmanul nu-l pândea însă numai la hotare. Unificarea Daciei întregi sub o singură stăpânire nu era pe placul multora, dintre nobilii daco-geți, nevoiți să se închine lui

[30] Suetoniu, *Caesar*, 44, 6; Plutarh, *Caesar*, 58.

Burebista şi să renunțe la vechea lor autonomie. Ce le păsa lor de primejdia romană? Principalul era să devină iarăşi ei cei dintâi în regiunile ce numai mai târziu şi numai cu de-a sila intraseră în cadrul statului lui Burebista.

Această aristocrație tribală nemulțumită urzeşte un complot, şi cam în aceeaşi vreme în care Cezar cădea în plin senat, străpuns de loviturile de pumnal ale conjuraților, Burebista era şi el ucis de o revoltă a unor nobili, împărtăşind astfel tragica soartă a rivalului său roman. Marele stat pe care-l făurise cu sabia, dar care era lipsit de o adevărată unitate economică, se destramă. Regiunile străine cucerite sunt pierdute, iar Dacia însăşi se împarte mai întâi în patru, apoi în cinci părți. Nucleul din Munții Orăştiei rămâne, dar vor trece peste o sută de ani până ce Dacia va fi din nou unită.

*

Să revenim însă la întrebările puse la sfârşitul subcapitolului precedent, încercând de data aceasta, să le găsim un răspuns.

ORIGINILE PUTERII LUI BUREBISTA

Zadarnic s-ar căuta la autorii antici o explicație rațională a fulgerătoarei ascensiuni a puterii dacice. Strabo o pune

cu seninătate pe seama unei acțiuni mai degrabă moralizatoare decât politice a marelui rege. „Burebista, bărbat get — zice Strabo — ajungând să domnească peste neamul său, a luat în stăpânire nişte oameni ticăloşiți de desele războaie şi în aşa măsură îi ridică prin muncă, cumpătare şi ascultare de porunci, încât în câțiva ani întemeie o mare stăpânire şi pe cei mai mulți dintre vecini îl supuse geților”[31]. Această acțiune Burebista n-a înfăptuit-o singur, ci ajutat de marele preot Deceneu, după părerea nedreaptă a lui Strabo „un fel de şarlatan care, călătorând prin Egipt, a învățat anumite semne cu care tălmăcea voința zeilor. Şi în timpul din urmă geții i-au atribuit chiar putere de zeu... Ca dovadă cât de mult ascultau ei de vorba lui, e că s-au lăsat convinşi să taie vița-de-vie şi să renunțe să mai bea vin”[32].

Lăsând la o parte surprinzătoarea şi greu de crezut afirmație despre distrugerea viței-de-vie (va fi instituit Burebista un monopol al puterii regale asupra vinului?), e limpede că Strabo pune ridicarea dacilor pe seama însănătoşirii moravurilor lor de către rege şi marele preot. Străbătută, poate chiar inconştient, de tendința de a-i contrapune pe barbarii „morali” lumii „imorale” greco-romane, această explicație naivă nu ne poate satisface şi nu poate fi acceptată de ştiință.

---

[31] Strabo, *op.cit.*, VII, 3, 11.
[32] *Ibidem.*

Astăzi, când săpăturile arheologice au demonstrat rapida înflorire economică a societății daco-getice în secolele III—II î.e.n., când au putut fi materialiceşte dovedite temeliile puterii dacilor sub Burebista, nu încape îndoială că originile marelui său stat au fost găsite în dezvoltarea social-economică internă. Dar dacă în privința aceasta specialiştii sunt unanimi, nu există aceeaşi unanimitate în plasarea în spațiu a nucleului statului dac. Se discută încă în legătură cu locul de unde a pornit unificarea triburilor daco-getice. Cele două puncte de vedere în această problemă susțin: primul că leagănul puterii lui Burebista a fost câmpia munteană, al doilea că acest nucleu centralizator a luat naştere în Transilvania, mai precis în zona Munților Orăştiei şi a văii mijlocii a Mureşului.

Care sunt argumentele invocate, şi sintetizate recent într-un studiu al prof. R. Vulpe, în sprijinul primei teze.

Principalul argument de ordin istoric îl constituie însăşi politica lui Burebista la Dunărea de jos. Cucerirea litoralului pontic şi a zonei sud-dunărene până la Haemus, relațiile strînse, anterioare cuceririi, dintre cetatea greacă Dionysopolis şi statul lui Burebista, ba chiar al tatălui acestuia (prof. R. Vulpe e de părere că în inscripția pusă în cinstea lui Acornion e vorba de tatăl lui Burebista), tratativele purtate cu Pompeius dovedesc marile interese politice ale lui Burebista la Dunărea Inferioară. Pe scurt, se afirmă că întreaga politică a lui Burebista e orientată spre sud-est şi sud, orientare stranie dacă ar fi vorba de

un dinast transilvănean, dar perfect inteligibilă în cazul unui rege din câmpia Munteniei.

Se mai foloseşte ca argument în sprijinul acestei teze împrejurarea că Strabo, vorbind despre Burebista, îl numeşte „bărbat get" (ἀνηρ Γέτης), deşi el foloseşte în alte pasaje cuvântul „daci" (Δάκοι). Cum Strabo arată în altă parte[33] că, potrivit unei împărțiri mai vechi a țării, geții se numesc cei de răsărit, de la mare, iar daci cei de la apus, s-a tras concluzia că acest autor îl cunoştea pe Burebista ca pe un rege de la Dunărea de jos.

În sfârşit, s-a invocat şi localitatea Argedava, menționată ca reşedință a ipoteticului tată al lui Burebista în inscripția lui Acornion, făcându-se o serie de considerații istorice pe marginea identității Ordessos-Argesis, postulate de Pârvan. Ordessos e numele dat de Herodot unui râu din câmpia munteană, identificat cu Argeşul de astăzi. Pârvan respinge însă forma Ordessos, considerând-o creată de Herodot sub obsesia toponimicelor cariene terminate în *-ssos* (de pildă chiar Halicarnassos, oraşul de baştină al „părintelui istoriei") şi o înlocuieşte cu forma reconstituită de el, dar neatestată de vreun izvor antic: *Argesis. Nimic mai firesc atunci decât ca Argedava să fie plasată pe Argeş; prof. R. Vulpe o şi identifică cu marea aşezare de la Popeşti. Dar dacă Argedava era capitala tatălui lui Burebista, ea trebuie să fi fost şi capitala lui Burebista însuşi măcar la începutul domniei

[33] *Ibidem*, VII, 3, 12.

sale, şi astfel „cel dintâi şi cel mai mare rege din Tracia” devine la origine o căpetenie din câmpia munteană, ba chiar mai precis, de la Popeşti. Abia după cucerirea Transilvaniei el îşi mută reşedința în Munții Orăştiei şi, bineînțeles, cei care se revoltă împotriva lui sunt nobilii daci transilvăneni.

Toate aceste argumente, interesante şi chiar convingătoare la prima vedere, trebuie însă examinate în contextul istoric al epocii, în legătura şi cu împrejurările vremii lui Burebista, dar şi cu întreaga dezvoltare precedentă şi ulterioară a societății daco-getice.

Să începem cu Strabo. E perfect adevărat că el face o distincție geografică, nu etnică, între geți şi daci. Dar în acelaşi timp el precizează că această împărțire e mai veche, dându-ne să înțelegem că nu se consideră obligat s-o respecte şi s-o utilizeze. Faptul că-l numeşte pe Burebista „bărbat get” nu înseamnă nimic în cazul unuil scriitor care ştie că geții şi dacii vorbeau aceeaşi limbă şi care precizează că pe la geți curge râul Marisus, actualul Mureş din Transilvania[34]. Mai mult, după ce afirmă că geții din vremea sa pot pune pe picior de război abia 40 000 de oameni, Strabo spune acelaşi lucru despre poporul dacilor şi al geților, confirmând că vechea distincție geografică e lipsită de semnificație pentru dânsul[35]. De altminteri, nu-l numeşte inscripția lui Acornion pe Burebista „cel dintâi şi cel mai

[34] *Ibidem*, VII, 3, 13.
[35] *Ibidem*, VII, 3, 12 - 13.

mare rege din Tracia" într-o vreme când stăpânirea lui se întindea până la Morava, cuprinzând vaste teritorii ce n-aveau nimic de-a face cu Tracia propriu-zisă?

Persuasivă în aparență, ideea că Argedava trebuie să fie o localitate pe Argeş (în antichitate Argesis) e, în fond, puțin convingătoare. Numai numele Argedavei e atestat într-un izvor antic; denumirea *Argesis e pe de-a-ntregul o reconstituire modernă, iar explicația lui Pârvan că Herodot l-a modificat pe Argesis în Ordessos sub influența terminației toponimicelor cariene e greu de acceptat; de ce Herodot a modificat nu numai terminația, ci şi radicalul?

Herodot n-are nici o vină: a arătat-o limpede lectura propusă de acad. C. Daicoviciu pentru pasajul polibian pomenit în capitolul precedent, referitor la țara stăpânită de Dromichaites. Acest „rege" domnea peste daco-geții ordesseni, ceea ce înseamnă ca atât pe vremea lui Herodot, cât şi pe la mijlocul secolului al II-lea, când scrie Polibiu, râul se numea tot Ordessos. Nu avem nici un motiv să credem că de la Polibiu la Burebista numele râului s-a schimbat în Argesis. Dintr-odată, legătura „necesară" dintre Argesis şi Argedava dispare. Argedava, cetatea în care s-a dus Acornion, poate fi căutată, deci, oriunde pe teritoriul dacic. Dar chiar admițând că ea se afla pe Argeş, n-o putem considera ca reşedință a lui Burebista, căci nu despre tatăl acestui rege e vorba în inscripție. Nu există, deci, motive serioase pentru a plasa în câmpia munteană leagănul puterii lui Burebista. Lucrurile se schimbă însă în ceea ce priveşte Transilvania.

Într-adevăr, înainte ca Burebista să-şi îndrepte privirile spre regiunile Dunării de jos, înainte ca să cucerească ţărmul pontic şi să semene groaza în Moesia şi Tracia, el dusese lupte grele şi încununate de succes împotriva celţilor de la Dunărea mijlocie şi din Slovacia. E de neînţeles cum un şef get din câmpia munteană ar fi putut acorda prioritate unui război dificil în îndepărtatul nord-vest, neglijând mai bine de un deceniu Dobrogea şi linia Dunării. Lăsând la o parte superioritatea poziţiei strategice a Transilvaniei faţă de câmpia munteană, care făcea mai dificilă o stăpânire getică (iau acest termen în sensul lui strict geografic) asupra regiunilor intracarpatice, voi observa că istoriceşte e mult mai plauzibilă ideea că numai după zdrobirea celţilor, după consolidarea puterii lui Burebista în vest şi înglobarea câmpiei muntene în regatul său transilvănean, au apărut marile interese politice ale regelui dac la Dunărea de jos.

Cu originea „getică", extracarpatică a formaţiunii politice conduse de Burebista nu se împacă nici împrejurarea că, după asasinarea acestui promotor al principiului puterii centrale, în Transilvania îi urmează o serie neîntreruptă de dinaşti, începând cu colaboratorul său cel mai apropiat, Deceneu, şi terminând cu Decebal, în timp ce stăpânirea asupra Munteniei şi Dobrogei se împarte între mai mulţi, „regişori". Nu e mai firesc să credem că tocmai aceste regiuni extracarpatice s-au rupt de regatul transilvănean al lui Burebista, redobândindu-şi vechea autonomie tribală?

După cum se vede, izvoarele istorice cuprind indicații suficient de puternice pentru a plasa originea puterii lui Burebista în Transilvania. Totuşi, cred că cel mai hotarâtor e argumentul arheologic. Densitatea populației în zona Munților Orăştiei, caracterul de sistem închegat şi chibzuit al fortificațiilor de aici, construcțiile civile-gospodăreşti şi religioase, materialul arheologic descoperit în aceste aşezări demonstrează clar superioritatea lor față de toate celelalte din Dacia. În timp ce fortificațiile din Munții Orăştiei prezintă într-adevăr tabloul centrului unui stat puternic, aşezările întărite de la Popeşti, Piscul Crăsani, Tinosul au aspectul unor simple centre tribale, înglobate la un moment dat într-o putere superioară. Grandoarea complexului din Munții Orăştiei este echivalentul pe plan material (tehnico-economic) şi spiritual al grandorii politice a statului lui Burebista şi Decebal.

Săpăturile efectuate în Munții Orăştiei demonstrează elocvent că puterea lui Burebista îşi are rădăcinile în dezvoltarea societății dacice transilvănene. De altfel, nimic mai firesc, căci dacii din Transilvania, o dată angajați pe drumul dezvoltării de tip La Tène, îi întrec pe frații lor de dincolo de Carpați. Cauza e uşor de găsit în Transilvania. În imediata apropiere a zonei Munților Orăştiei, s-au exploatat încă din vechime mari resurse materiale: minereul de fier la Ghelar şi Teliuc, aurul şi argintul în Munții Apuseni, piatra de construcție, lemnul. În acelaşi timp, agricultura, având la dispoziție bogata vale a Mureşului şi chiar valea interioara a Apei Grădiştii, şi creşterea vitelor,

pe păşunile din munţi, s-au bucurat şi ele de cele mai prielnice condiţii. Bogaţi în grâne, vite, ceară, miere, peşte, geto-dacii din ţinuturile extracarpatice de câmpie puteau să schimbe aceste bunuri pe produsele meşteşugăreşti ale grecilor, dar le era mult mai greu să dezvolte o metalurgie proprie sau o arhitectură în piatră, în timp ce dacii transilvăneni aveau din plin această posibilitate.

Aşadar, reşedinţa lui Burebista era una din cetăţile de pe valea Apei Grădiştii (Sargetia, după Dio Cassius[36]), în Munţii Orăştiei, căci aici era centrul statului său. Felurile motive de ordin arheologic ne îndeamnă să plasăm această reşedinţă în fortăreaţa de la Costeşti. Burebista apare pe scena istoriei antice europene ca un dinast din interiorul arcului carpatic, a cărui putere îşi are originea pe plan economic-social, în marile resurse ale regiunii şi în dezvoltarea ei din secolele anterioare, iar pe plan politic în acea „creştere a puterii dacilor sub regele Rubobostes", de care atât de laconic vorbeşte Pompeius Trogus.

CARACTERUL STATULUI DAC

Istoria cunoaşte diferite tipuri de orânduiri social-economice şi politice de la comuna primitivă până la societatea socialistă. Chiar şi în antichitate, epocă ce ne interesează în această carte, popoarele au cunoscut regimuri diverse.

[36] *Istoria romană*, LXVIII, 14.

Statele sclavagiste nu erau toate la fel, sclavagismul oriental, cu puternice rămăşiţe patriarhale, se deosebeşte mult de sclavagismul clasic greco-roman. Iar din punct de vedere politic, istoria veche a omenirii cunoaşte despoţiile orientale, tirania timpurie greacă, republici aristocratice sau democratice, monarhiile elenistice, dictatura cezariană romană, Imperiul roman, etc. În care din aceste categorii îşi găseşte locul statul daco-get al lui Burebista?

Din punct de vedere politic, răspunsul e foarte uşor. Burebista era rege; regimul politic al statului său era monarhia. Dar cărei etape de dezvoltare social-economică îi corespunde ea? Autorii antici îl numesc rege şi pe Dromichaites, şi pe Burebista, şi pe, să zicem, Ptolemeu al Egiptului. Şi totuşi, monarhiile lor erau foarte deosebite: Dromichaites era o căpetenie de uniune tribală, Ptolemeu era stăpânul unui regat elenistic în care domnea un ciudat amestec de elemente sclavagiste orientale şi clasice greceşti, iar Burebista...

Tocmai aici e dificultatea. Pentru a cunoaşte particularităţile social-economice ale statului geto-dac din secolul I î.e.n. ne-ar trebui date precise pe care autorii antici nu ni le oferă. Desigur, un autor ca Artemidoros vorbeşte despre tatuarea sclavilor la geţi[37], ceea ce ne spune limpede că geţii aveau sclavi. Sclavie şi sclavi existau însă din epoca bronzului; importantă nu e atât existenţa lor, şi nici măcar

[37] *Artemidori Daldiani Oncirokritikon*, I, 8.

numărul lor, ci funcția lor economică şi socială. Când sclavii sunt principala clasă exploatată, când ei sunt principalii producători de bunuri materiale, când întreaga economie a unei țări se întemeiază în primul rând pe munca lor, atunci avem de-a face cu o societate sclavagistă de tip clasic. Dacă rolul sclavilor nu e atât de însemnat, atunci e vorba de o etapă inferioară a dezvoltării sclavagiste.

Pentru Dacia ştirile sunt sărace. Pe de o parte nu ne putem închipui ridicarea sistemului de fortificații din Munții Orăştiei fără munca servilă, pe de altă parte izvoarele şi analogiile cu alte state de la periferia lumii greco-romane nu ne îngăduie să atribuim sclavilor un rol hotărâtor în economia țării. În producție vor fi fost folosiți mai ales sclavii publici, aparținând regelui; ei tăiau piatra necesară zidurilor de cetate, ei ridicau aceste ziduri, ei scoteau din adâncul minelor aurul. Dar nu numai ei; alături de sclavi în toate aceste ramuri de producție trebuie să fi lucrat şi numeroşi oameni liberi dar săraci, iar în agricultură şi meşteşuguri rolul lor era, desigur, precumpănitor. Nobilii şi bogătaşii aveau sclavi, dar îi foloseau mai ales ca slugi în casă, în muncile de gospodărie, utilizându-i prea puțin în procesul producției propriu-zise. În special pământurile tarabostilor daco-geți nu erau lucrate de sclavi, ci de țărani liberi din punct de vedere juridic, dar economiceşte aserviți într-un fel sau altul, necunoscut nouă. Cu alte cuvinte, sclavajul în Dacia lui Burebista era încă un sclavaj patriarhal.

Cum să-i denumim atunci statul! Specialiştii i-au zis *stat sclavagist începător* şi au avut dreptate. Statul lui Burebista e *începător*, deoarece societatea geto-dacă se afla abia la începutul dezvoltării sclavagiste: sclavii, nu prea numeroşi, nu deveniseră încă temelia producției sociale, nu erau încă principalii producători de bunuri. Dar statul lui Burebista e, totuşi, *sclavagist* pentru că în timp ce elementele moştenite din orânduirea comunei primitive slăbesc şi dau înapoi, elementele sclavagismului se întăresc treptat. Relațiile sclavagiste, deşi încă nu predominau în societatea daco-getă, reprezentau elementul *nou*, capabil de dezvoltare şi aflat de fapt într-o continuă dezvoltare, elementul care-şi croia, încet dar sigur, drum şi care *trebuia* să învingă în cele din urmă potrivit *legilor obiective* ale Istoriei.

Da, statul lui Burebista era un stat sclavagist începător. El n-a fost singurul de acest fel în istoria antică a continentului nostru. Prin acest stadiu trecuseră şi Atena în veacurile VIII—VII î.e.n., şi Roma celor şapte regi şi a primelor secole ale republicii, şi Macedonia. În acest stadiu se mai aflau, în vremea lui Burebista sau cu puțin mai înainte, sciții, celții, tracii. Dar pe când Grecia, Roma şi Macedonia şi-au desăvârşit dezvoltarea, ajungând să cunoască faza superioară, clasică, a societății sclavagiste, statul începător daco-get avea să cadă la începutul secolului al II-lea e.n., sub loviturile armatelor romane şi progresul său de sine stătător avea să fie brusc şi brutal întrerupt.

Capitolul IV
DACIA DE LA BUREBISTA LA DECEBAL

Moartea lui Burebista a provocat o adâncă tulburare în ținuturile peste care stăpânise. Triburile de alt neam pe care le supusese în cursul campaniilor sale victorioase se grăbesc să-şi redobândească neatârnarea, cetățile greceşti încetează să mai recunoască autoritatea statului dac. Stăpânirea făurită cu sabia se destrămă de îndată ce sabia căzuse pentru totdeauna din mâna viteazului rege.

Frământările nu aveau să ocolească nici teritoriul Daciei propriu-zise. Nici chiar între hotarele ei statul lui Burebista nu se putuse bizui pe o trainică unitate economică. În diferite părți ale Daciei, nivelul de dezvoltare economică şi socială era diferit: spuneam doar mai sus că marele complex de fortificații şi aşezări civile din Munții Orăştiei nu-şi are pereche în toată Dacia, iar unele regiuni (Moldova nordică, Maramureşul) erau de-a dreptul rămase în urmă față de Transilvania propriu-zisă sau câmpia Dunării.

Dar chiar şi între regiuni mai mult şi mai uniform dezvoltate din punct de vedere social-economic (Transilvania, partea răsăriteană a Banatului, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova de miazăzi) nu exista o veritabilă şi trainică unitate. Nu se formase încă o piaţă unică pentru întreaga Dacie, iar legăturile de schimb dintre diferitele părţi ale ţării nu aveau neapărată nevoie de un stat unic, puternic centralizat. Nu trebuie uitate apoi interesele înguste ale unei părţi din aristocraţia tribală geto-dacă, tendinţele ei centrifuge. Separatismul acestor *tarabostes* fusese învins pentru o vreme de puterea lui Burebista şi de primejdia romană care impunea unirea. Dar acum Burebista fusese ucis, iar moartea lui Cezar, stârnind la Roma noi şi grave tulburări lăuntrice, îndepărta, cel puţin pentru moment, pericolul unei expediţii împotriva geto-dacilor.

În aceste condiţii nu e de mirare că însuşi teritoriul Daciei se împarte în mai multe formaţiuni politice. Numărul lor, ne informează Strabo, era de patru îndată după moartea lui Burebista, dar ajunsese în curând la cinci; în realitate erau probabil şi mai multe. Pe unele le cunoaştem, pe altele nu. Soarta *uneia singure* poate fi consecvent urmărită, deşi numai în linii generale, până la Decebal, din fericire, e vorba de cea mai importantă dintre toate.

SOARTA STATULUI DAC TRANSILVĂNEAN

În adevăr, dezmembrarea statului dac n-a însemnat pieirea lui, revenirea la orânduirea primitivă şi la democraţia militară, căci măcar într-o parte a ţării societatea daco-getică depăşise pentru totdeauna acest stadiu. Nu ştim exact ce vor fi fost numeroasele formaţiuni politice, dintre care unele anonime, pomenite după 44 î.e.n. În câmpia munteană, Oltenia, Banat şi Dobrogea: mici state sclavagiste începătoare sau simple uniuni de triburi? Mai probabil e ca măcar unele din ele prezentau trăsături de organizare statală. Dar principalul este că dăinuirea, continuarea statului dac transilvănean cu centrul în Munţii Orăştiei poale fi afirmată cu toată certitudinea şi demonstrată pe temeiul izvoarelor arheologice şi literare.

Ce ne spune arheologia? Săpaturile efectuate pe scară largă în principalele cetăţi din Munţii Orăştiei n-au constatat nici o întrerupere a activei şi intensei vieţi economice din acest complex. Nu există, după Burebista, o perioadă de stagnare, nu se constată distrugeri; mai mult, nici măcar de o slăbire a acestui nucleu nu poate fi vorba. Dimpotrivă, totul arată că aşezările de aici au continuat să se dezvolte, să înflorească: cetăţile au fost întreţinute şi chiar mărite, aşezările civile au crescut, inventarul lor a devenit mai bogat. Continuitatea a fost atât de deplină, încât în multe cazuri e greu de distins ce s-a făcut de către Burebista şi ce s-a construit sub urmaşii săi. Şi evident, continuitatea dezvoltării economice demonstrează continuitatea vieţii statale.

Ce ne spun izvoarele literare? Majoritatea nimic sau aproape nimic. Dar întâmplarea a făcut ca Iordanes să consemneze, după opera lui Dio Crisostomul, lista urmaşilor lui Burebista, sau macar a celor mai importanți dintre ei, la tronul statului dac transilvănean După ce lasă să se înțeleagă că, la moartea regelui, marele preot Deceneu a fost acela care a ocupat tronul, concentrând astfel în mâinile sale şi puterea laică, şi puterea religioasă, autorul nostru continuă[38]: „Iar după ce Deceneu a murit, l-au avut în aproape aceeaşi venerație pe Comosicus, deoarece acesta nu-i era mai prejos în iscusința. El era socotit, datorită priceperii sale, şi rege pentru dânşii, şi preot, şi judeca poporul ca judecător suprem. Şi după ce el a lăsat cele omeneşti, a venit la domnie Coryllus, regele goților (adică al geților! — N. A.), şi timp de patruzeci de ani a stăpânit peste neamurile lui în Dacia. Vorbesc despre Dacia cea veche... Această țară, aşezată în fața Moesiei, peste Dunăre, e încinsă de cununa munților, având doar două intrări: una pe la Boutae, cealaltă pe la Tapae". Iar ceva mai încolo, vorbind despre atacarea Moesiei de către geto-daci în timpul împăratului Domițian, Iordanes ne informează că în fruntea acestei provincii stătea Oppius Sabinus, iar domnia peste geți o avea Dorpaneus[39]. În sfârşit, într-o altă operă a sa, istoricul ne vorbeşte despre Decebal ca despre ultimul rege al dacilor[40].

---

[38] Iordanes, *Getica*, 73 - 74.
[39] *Ibidem*, 76.
[40] Iordanes, *Romana*, 247.

Opera târzie a lui Iordanes (să nu uităm însă că ea se inspiră dintr-un izvor de prim rang, lucrarea lui Dio Crisostomul) ne ajută, aşadar, să stabilim următoarea succesiune la tronul de la Sarmizegetusa: Deceneu, Comosicus, Coryllus, Dorpaneus, Decebal. Multă vreme, informaţia aceasta atât de preţioasă n-a fost luată în seamă, poate tocmai din pricina preciziei sale, considerată suspectă la un scriitor atât de târziu. Acad. C Daicoviciu a pus-o însă în valoare, arătând că ea e sprijinită şi de alte mărturii.

Deceneu, primul rege al Daciei transilvănene după asasinarea lui Burebista, nu e un personaj necunoscut şi succesiunea lui la tron apare foarte firească dacă ne gândim că tocmai el fusese colaboratorul cel mai apropiat al defunctului rege. Comosicus e pomenit numai de Iordanes, dar pe Coryllus îl regăsim, cu numele întrucâtva schimbat, la scriitorul latin Frontinus care-şi compune lucrarea şi *Stratagemata* în timpul lui Domiţian. Într-adevăr, Frontinus ne vorbeşte[41] despre un Scorylo, conducător al dacilor, care, deşi ştia că Roma era sfâşiată de războaie civile, nu îndrăznea s-o atace, dându-şi bine seama că taberele aflate în luptă se vor uni în cazul ivirii unui pericol dinafară. Se pare însă că ideea atacării provinciilor romane sud-dunărene se bucura de o mare popularitate printre daci. Astfel încât, pentru a potoli avântul războinic al compatrioţilor săi, regele Scorylo a recurs la o pildă vie. El a pus doi câini să se bată între dânşii şi, tocmai când lupta era în toi, a adus

[41] *Strategemata*, I, 10, 4.

un lup în fața lor. Pe dată, câinii au contenit lupta şi s-au năpustit asupra fiarei. Frontinus adaugă că, impresionați de această elocventă demonstrație, dacii au renunțat la atacul împotriva imperiului.

Specialiştii sunt unanimi în a-l identifica pe Scorylo al lui Frontinus cu Coryllus de la Iordanes, ceea ce întăreşte valoarea ştirilor furnizate de acesta din urmă. De asemenea, e evident că acel Dorpaneus pomenit de scriitorul got e una şi aceeaşi persoană cu Diurpaneus de la Orosius[42]. E drept că Dio Cassius[43] îl aminteşte ca predecesor imediat al lui Decebal pe regele Duras, dar e posibil şi chiar foarte probabil să avem de-a face cu un monarh cunoscut sub două nume; în orice caz, împrejurările în care-l pomeneşte Dio Cassius pe Duras sunt identice cu cele menționate de Iordanes în legătură cu Dorpaneus.

Cea mai strălucită confirmare a veridicității informațiilor lui Iordanes au adus-o însă cercetările arheologice de la Sarmizegetusa (Grădiştea Muncelului). Într-una din locuințele marii aşezări civile de aici a fost descoperit un vas de formă şi dimensiuni neobişnuite. El e conic şi are o înălțime de circa 1 m, diametrul gurii de peste 1 m, iar diametrul fundului de 1—2 cm. E greu să ne imaginăm o utilizare practică a lui; se crede, mai degrabă, că a fost un vas de cult. Dar marele lui interes constă în faptul că

[42] Orosius, *Hist. Adversum paganos*, VII, 10, 4.
[43] *Op.cit.*, LXVII, 6.

olarul a imprimat de patru sau cinci ori pe pereții vasului (îndoiala provine din faptul că nu toate fragmentele s-au găsit) două ştampile, una lângă alta. Prima cuprinde numele **DECEBALVS**, iar a doua precizarea **PER SCORILO**. Aşadar, **DECEBALVS PER SCORILO**.

Literele latine cu care sunt redate aceste cuvinte îndeamnă, la prima vedere, să ne gândim la o inscripție latinească. Dar în limba vechilor romani, această inscripție nu are nici un sens, ba e şi greşită din punct de vedere gramatical, iar vasul e de tipică factură dacică. Cu multă dreptate acad. C. Daicoviciu a interpretat inscripția de pe vasul de la Sarmizegetusa ca o inscripție în limba dacilor, traducând-o prin: **Decebal fiul lui Scorilo**; într-adevăr, cuvântul **per** (înrudit cu latinescul **puer**) are în limba traco-dacilor înțelesul de „**fiu**", ca, de pildă, în numele Zuper.

Iată-l, deci, pe vestitul Decebal apărând ca fiu al lui Scorilo. E greu să ne închipuim că tatăl adversarului lui Traian a fost o persoană deosebita de Scorylo al lui Fronlinus, respectiv Coryllus din opera lui Iordanes. În cazul acesta, Duras-Diurpaneus a putut fi un frate al lui Scorilo (deci unchi al lui Decebal), care pe acest temei a putut moşteni tronul, mai ales că Decebal era nevârstnic. Când îi cedează domnia acestuia din urmă, Duras-Diurpaneus (o ştim de la Dio Cassius), era bătrân şi nu se simțea în stare să țină piept amenințării romane, pe când Decebal era în puterea vârstei. Informația lui Iordanes e astfel confirmată, iar Deceneu, Comosicus, Scorilo, Duras-Durpaneus şi Decebal ne apar fără îndoială ca succesori ai lui Burebista.

E mai greu de aflat când a domnit fiecare. Dispunem doar de două date sigure: 44 î.e.n., când moare Burebista şi Deceneu ocupă scaunul domniei dacice, şi 87 e.n.. când Duras îi cedează puterea lui Decebal. Mai avem apoi indicația că Scorilo a domnii 40 de ani şi că într-un anumit moment al domniei lui, la Roma izbucniseră frământări interne. Se poate, oare pe aceste şubrede temeiuri, încerca o cronologie a dinaştilor daci transilvăneni?

Cheia întregii cronologii e domnia lui Scorilo. Referindu-se la tulburările lăuntrice din statul roman, Frontinus s-a putut gândi, teoretic vorbind, la războiul civil dintre Octavian şi Antoniu (32—31 î.e.n.), la dezordinile de la moartea lui Caligula (41 e.n.) sau la îndelungatele lupte care au precedat şi au urmat moartii lui Nero (68—69 e.n.). Primele sunt prea departe de vremea lui Frontinus şi apoi a le accepta înseamnă să credem că Deceneu şi Comosicus n-au domnit, luați împreună, decât 12—13 ani. Dacă Scorilo ar fi început să domnească atunci, cei patruzeci de ani de stăpânire a lui asupra dacilor s-ar încheia pe la 8—9 e.n.; ar fi, prin urmare cu neputință ca fiul său, Decebal, să ocupe tronul în 87 e.n. Tulburările care au însoțit moartea lui Caligula sunt acceptabile din punct de vedere cronologic, dar ele au durat prea puțin şi nu merită în nici un caz numele de *arma civilia* („arme civile"', „război civil"), cum le numeşte Frontinus. Cele care se potrivesc mai bine sunt luptele din anii 68—69, adevărat război civil în timpul căruia s-au luptat patru pretendenți la tronul Imperiului roman, trei dintre dânşii pierind de moarte violentă.

Au avut aceste tulburări loc la începutul sau la sfârşitul domniei lui Scorilo? După părerea mea, la sfârşit. Prudența regelui se explică mai uşor în cazul unui monarh cu experiența a patruzeci de ani de domnie decât în cel al unui tânăr abia urcat pe tron. Şi apoi să nu uităm că Duras-Diurpaneus e foarte bătrân când abdică în favoarea lui Decebal; el trebuie, deci, să fi fost un om în vârstă şi când l-a urmat fratelui său Scorilo.

Trebuie sa credem că pe la anul 70 e.n. Scorilo şi-a încheiat lunga domnie asupra dacilor. Ba dacă admitem că dacii transilvăneni sunt aceia care au năvălit în Moesia în primele luni ale anului 69, cum spune Tacit[44], şi ne aducem aminte că Scorilo îi împiedicase să atace Imperiul roman, ajungem la concluzia că regele era mort la această dată şi că domnia o luase fratele său Duras-Durpaneus. Acestuia nu-i displăceau atacurile asupra posesiunilor romane; pe dacii săi îi vom revedea şi în anul 85—86 năvălind în Moesia.

Încetul cu încetul, cronologia regilor daci din Munții Orăştiei începe să se precizeze. Decebal domneşte între 87 şi 106 e.n., data când Dacia e cucerită de Traian. Unchiul său Duras-Durpaneus luase domnia pe la 68 sau 69, ceea ce înseamnă, evident, că Scorilo urcase pe tron prin 28 sau 29. Rămâne, deci, pentru Deceneu şi Comosicus, intervalul dintre 44 î.e n. şi 28 e.n., adică 72 de ani. Poate că e mult, dar nu imposibil şi de altfel, nu e exclus ca Iordanes să fi trecut cu vederea unul sau doi regi mai puțin însemnați.

---

[44] Tacit, *Istorii*, III, 46.

CE SE ÎNTÂMPLĂ ÎN RESTUL DACIEI?

Iordanes ne-a ajutat să cunoaştem mai bine soarta statului dac transilvănean cu centrul în Munții Orăştiei, dar pentru alte regiuni ale Daciei el nu e de nici un folos. Din păcate, celelalte izvoare ne spun şi ele prea puțin.

Această împrejurare nu se datoreşte lipsei de interes a romanilor pentru daci. Chiar dacă Burebista dispăruse şi stăpânirea lui se destrămase, dacii rămăseseră un adversar primejdios al imperiului. Nu răzbate oare teama de daci din atâtea versuri ale poemului *Pharsalia* al lui Lucau, care descrie, e drept, războiul dintre Cezar şi Pompeius, dar e compus pe la mijlocul secolului I e.n.? Şi nu ne spune oare Horațiu că ştirile despre luptele cu dacii erau un subiect frecvent de conversație în Roma lui Augustus? Ce să mai spunem de versurile lui Ovidiu, în care amenințarea getică e de atâtea ori pomenită! Lor li se adaugă mărturia unui istoric de talia lui Tacit care, în pasajul amintit şi mai sus, îi acuză pe daci că ar fi „un neam niciodată cu credință" (față de Roma, fireşte!). Hotărât, dacii erau o problemă pentru romani în a doua jumătate a secolului I î.e.n. şi în tot cursul veacului următor, şi ei apar adesea în izvoare.

De cele mai mulle ori însă, această apariție e anonimă. Istoricii antici vorbesc despre „seminții" dacice, despre „regi" şi „căpetenii" de-ale lor, dar rar le pomenesc numele. Pentru primii ani de după moartea lui Burebista avem ştiri ceva mai precise, dar mai târziu informațiile devin extrem de vagi.

Ca duşman al romanilor e pomenit, pe la începutul domniei lui Augustus, regele Cotiso, despre care istoricul Florus ne vorbeşte într-un laconic, dar sugestiv pasaj[45]: „Dacii stau aninați de munți", zice dânsul. „De acolo, sub conducerea regelui Cotiso, de câte ori Dunărea înghețată lega cele două maluri, obişnuiau să năvălească şi să devasteze ținuturile vecine". După victoria lui Octavian în războaiele civile, romanii iau măsuri şi Cotiso e înfrânt, poate de către generalul Marcus Licinius Crassus: într-o odă[46], dedicată protectorului său Mecena, poetul Horațiu îl sfătuieşte pe acesta să nu mai fie frământat de grija Romei, căci armata lui Cotiso a pierit. Indicația lui Florus referitoare la munții în care locuiesc dacii lui Cotiso a făcut ca „regatul" acestuia să fie plasat de istorici undeva în Banat şi Oltenia, de ambele părți ale munților.

Unele manuscrise ale biografiei lui Augustus scrise de istoricul Suetoniu vorbesc despre Cotiso în legătură cu o împrejurare din epoca războaielor civile[47]; dar manuscrisele cele mai bune poartă în acel loc nu numele lui Cotiso, ci pe acela al lui Coson. Despre el zicea Antoniu că urma să se înrudească cu Octavian (viitorul împărat Augustus), adversarul lui Antoniu în lupta pentru puterea supremă la Roma; era vorba anume ca Octavian s-o dea de soție pe fiica sa, Iulia, regelui get, iar el însuşi să se căsătorească

[45] *Epitome*, IV, 12.
[46] Horatio, *Ode*, III, 8, v. 17 – 18.
[47] Suetoniu, *Augustus*, 63, 4.

cu fiica aceluia. Zvon răuvoitor şi lipsit de temei în forma aceasta, lansat de duşmanii lui Octavian, dar dovadă, dacă nu a intențiilor matrimoniale, măcar a unor bune relații reciproce între geții lui Coson şi rivalul lui Antoniu.

Suetoniu spune despre Coson că era rege al geților, singura dată când foloseşte acest nume în locul celui de daci; aceasta ne-ar îngădui să-i plasăm regatul sau uniunea de triburi undeva la Dunărea de jos, poate în câmpia munteană. Să fie oare acest rege acelaşi Coson, al cărui nume apare pe monedele de aur bătute din ordinul lui Brutus, unul din asasinii lui Cezar? Foarte probabil şi, în cazul acesta, istoria lui ar fi, în linii mari următoarea: ajuns stăpân pe o parte a moştenirii teritoriale a lui Burebista, Coson intră în legătură cu Marcus Brutus care, în Macedonia, se pregătea de luptă împotriva triumvirilor Octavian, Antoniu şi Lepidus. Probabil că regele get îi dăduse lui Brutus ostaşi, primind în schimb bani buni de aur cu numele lui, dar cu figurația luată de pe monedele generalului roman. În batălia de la Philippi însă (42 î.e.n.), Brutus e învins şi se sinucide. Dobândind de la Octavian iertarea pentru prost inspirata alianță cu duşmanul său, Coson ajunge în relații destul de bune cu dânşii pentru ca, prin anii 32-31, zvonuri despre o proiectată încuscrire a lor să poată circula prin Roma.

În luptele civile din statul roman se amestecă şi un alt dinast geto-dac de la Dunăre, Dicomes. La el se referă,

pare-se, Dio Cassius[48], când spune că a trimis o solie la Octavian dar că, neobținând nimic, s-a întors către Antoniu. Acestuia Dicomes i-a dat ajutor, şi un număr de daci au căzut prizonieri după bătălia de la Actium (31 î.e.n.), fiind puşi de Octavian să lupte în amfiteatru împotriva unor suebi, captivi şi ei.

Cât despre Dobrogea; în timp ce coasta se afla în mâinile oraşelor greceşti şi, prin intermediul lor, sub controlul roman, interiorul era împărțit între trei mici regi: Roles în partea de sud, Dapyx în regiunea centrală, iar Zyraxes în nord, către gurile Dunării. Ei vor fi eroii unei triste istorii pe care o voi povesti îndată.

ROMANII CUCERESC DOBROGEA

Cezar plănuise o grandioasă şi decisivă expediție împotriva dacilor; moartea lui o împiedicase însă şi nici triumvirii, nici Augustus după victoria de la Actium nu se gândiseră s-o realizeze. În fond, nici nu mai era nevoie: divizați în numeroase regate şi uniuni de triburi, dacii nu mai reprezentau un pericol atât de mare ca formidabila forță ridicată de Burebista. Totuşi, neîncetatele incursiuni nelinişteau imperiul: ele nu meritau poate un mare război de cucerire, care i-ar fi unit pe daci transformându-i iarăşi într-o putere de temut, dar era clar că anumite măsuri militare se im-

[48] *Op. cit.*, LI, 22.

puneau. Posesiunile romane sud-dunărene sufereau mai ales de pe urma dacilor din câmpia munteană; cucerirea Dobrogei ar fi permis ca aceştia să fie mai uşor ținuți în frâu. Şi astfel, vechiul plan de a pune stăpânire pe regiunea dintre Dunăre şi Mare reapare în strategia romană. Mai lipsea doar prilejul, dar şi acela avea să se ivească destul de curând.

În anul 29 î.e.n., ne spune Dio Cassius[49], bastarnii atacă pe tracii denteleți, aliați ai romanilor. Mai puțin pentru a-i ajuta pe aceştia şi mai mult pentru că se temea să nu fie invadată şi Macedonia, generalul roman M. Licinius porneşte împotriva lor şi-i învinge cu ajutorul daco-getului Roles. Pentru contribuția lui la victorie, Roles primeşte de la Octavian însuşi, pe care merge să-l întâlnească la Corint, titlul de prieten şi aliat al poporului roman.

În anul următor, între Roles şi vecinul său de la nord, Dapyx, izbucneşte un conflict. „Prietenul şi aliatul" romanilor se foloseşte de titlul său pentru a cere ajutor lui Crassus. Generalul roman nu şovăie nici o clipa; i se oferea doar un prilej excelent de a pătrunde în Dobrogea. Cavaleria lui Dapyx e pusă pe fugă, şi cuprinsă de panică, se năpusteşte asupra propriei pedestrimi. Aceasta fuge şi ea, iar Crassus face un mare măcel. Cu oastea care-i mai rămăsese, Dapyx se retrage într-o cetate, iar generalul roman începe asediul. Un trădător se înțelege cu el în greceşte, limbă pe care dacii

[49] *Ibidem*, LI, 24, 26.

lui Dapyx pare că n-o cunoşteau, să predea cetatea; o dată deschise porțile, romanii şi geții lui Roles se năpustesc înăuntru; Dapyx piere luptând eroic în fruntea soldaților săi. Fratele lui, făcut prizonier, dobândeşte mila lui Crassus şi cu ea, libertatea, dar romanii nu se arată la fel de clemenți față de populația paşnică a ținutului, care se refugiase cu turmele şi obiectele mai de preț într-o peştera numită Keire. Crassus închide toate ieşirile din peşteră, obligându-i pe asediații înfometați să se predea.

Crassus nu s-a întors în provincia sa după această expediție. Trădându-şi intenția de a cuceri întreaga Dobroge, el îi atacă fără nici un motiv pe Zyraxes, cel de-al treilea rege get dobrogean. Armata romană mărşăluieşte direct spre Gemela, cea mai puternică cetate a lui Zyraxes, situată undeva pe Dunăre; acolo auzise Crassus că erau păstrate stindardele pe care Hybrida le pierduse în ruşinoasa lui înfrângere din 61 î.e.n. Ştiind bine că nu va putea rezista singur, Zyraxes trece pe malul stâng al Dunării, pentru a cere ajutor de la sciți. În absența lui, romanii cuceresc cetatea după un scurt dar greu asediu. Dobrogea întreagă se afla acum în mâinile lor.

E drept că Roma nu transformă noile teritorii într-o provincie. Era preferabil pentru ca să apere linia Dunării cu piepturile aliaților geți şi nu cu sângele soldaților romani. Roles e acela care, în numele romanilor şi, fără îndoială, spre folosul lui în primul rând, cârmuieşte Dobrogea. După moartea sa, asupra ținutului cucerit de Crassus se întinde

protectoratul regatului odryd din Tracia, client al Romei, în timp ce în zona de coastă se crează un comandament militar roman — prefectura litoralului maritim — dependent de provincia Macedoniei.

DACII ŞI ROMANII ÎNAINTE DE DECEBAL

Nu întotdeauna putem cunoaşte numele diverşilor „regi" daco-geți din perioada care a urmat morții lui Burebista, nu întotdeauna putem localiza, în timp şi în spațiu, diferitele evenimente ale istoriei acestei perioade, doar fugar menționate de autorii antici. Dar un lucru apare limpede: sfârşitul secolului I î.e.n. şi întreg secolul următor poartă pecetea unei eroice şi dramatice lupte pentru îndepărtarea pericolului roman. Dorința de a îndepărta aceasta primejdie i-a făcut pe Coson şi pe Dicomes să se amestece în luptele civile din statul roman. Aceeaşi dorință stă la temelia numeroaselor expediții daco-getice împotriva posesiunilor romane.

Căci dacii iau adesea ofensivă, organizând invazii repetate la sud şi la vest de Dunăre, mergând câteodată în ajutorul popoarelor ce luptau să scuture jugul roman. Nu ataca oare sistemalic Cotiso ținuturile sud dunărene? Nu trec oare dacii Dunărea înghețată în anul 10 î.e.n., cu prilejul revoltei pannonilor, atacând această recentă provincie romană? Tiberiu însuşi, viitorul împărat, e trimis de Augustus

din Gallia pentru a respinge atacul. Peste puțină vreme dacii atacă iarăşi Pannonia împreuna cu tauriscii şi anarții din nord-vestul Daciei, precum şi cu alte seminții. Generalul Marcus Vinicinus, care se mai luptase cu dacii şi pe alt front, îi bate şi-i urmăreşte, urcând pe valea Mureşului, până în inima Daciei. Prin anul 6 e.n., are loc o invazie daco-sarmatică în Moesia, respinsă de A. Caecina Severus.

Dar nici reacțiile romane nu se lasă aşteptate. Cucerirea Dobrogei şi încredințarea ei unor aliați credincioşi, ca Roles la început şi regi clientelari odryzi pe urmă, au constituit doar un prim pas. În primii ani ai erei noastre (11 — 12 după cele mai noi opinii), o acțiune militară pe scară vastă e organizata de generalii Cn. Cornelius Lentulus, guvernator al Pannoniei, şi Sextus Aelius Catus, comandantul districtului militar din Moesia. Lentulus operează, pare-se, în Oltenia şi Banat; el iese învingător, îi alungă pe daci pe malul stâng al Dunării, stabileşte garnizoane de-a lungul fluviului. Totuşi, zice Florus în pasajul amintit ceva mai sus, Dacia n-a fost învinsă, ci pericolul pe care-l reprezenta ea în ochii romanilor a fost doar amânat. La rândul său, Sextus Aelius Catus inaugurează în câmpia munteană un nou sistem de asigurare a hotarelor imperiului: deportarea în masă a populațiilor duşmănoase. Cincizeci de mii de geți sunt, după spusele lui Strabo[50], strămutați în sudul Dunării. Raidul pustiitor roman pune capăt pentru totdeauna vieții înfloritoare dacice din aşezările de la Popeşti şi Piscul

[50] *Geografia*, VII, 3, 10.

Crăsani, în care mărturiile arheologice se opresc brusc la începutul erei noastre. Numai marile aşezări situate mai spre miazănoapte — Tinosul, Poiana — au scăpat, iar Augustus, în elogiul pe care şi-l scrie singur ca un fel de manifest al regimului său şi de testament politic[51], se laudă că armata sa, „trecând peste Dunăre, a silit neamurile dacilor să rabde stăpânirea poporului roman".

Exagerare evidentă. Nu neg că măsurile lui Lentulus şi Catus s-au dovedit utile pentru apărarea posesiunilor din zona Dunării mijlocii şi inferioare, dar dacă stăpânii Romei au crezut că prin deportarea celor 50 000 de geți atacurile aveau să înceteze, ei s-au înşelat amarnic. Abia terminase Catus strămutarea geților munteni şi cetatea Aegyssus (Tulcea de azi), aflată sub protectoratul regelui odryd Rhoemetalces, e fulgerător atacată şi cucerită de daci. Întreaga navigație, comercială şi militară, pe Dunărea de jos era amenințată; Rhoemetalces, incapabil să recucerească fortăreața, se adresează Romei şi numai intervenția unei legiuni comandate de Vitellius izbuteşte, după un greu asediu şi cu mari pierderi, să-i alunge iarăşi pe geți peste Istru. Peste trei ani însă, Troesmis (Igliţa] e pe neaşteptate atacată şi cucerită de daci şi iarăşi romanii sunt nevoiți să intervină. L. Pomponius Flaccus, prefectul litoralului pontic, recucereşte cetatea. În vest, puțin mai târziu, pe la 20 e.n. iazygii de neam sarmatic se aşază, cu permisiunea sau chiar la îndemnul Romei, în câmpia Tisei, pentru a construi o pavăză a Pannoniei romane împotriva dacilor.

---

[51] *Res gestae Divi Augusti*, 30.

Anii exilului lui Ovidiu (8 — 17 e.n.) sunt plini de astfel de asalturi barbare asupra Dobrogei. Marele poet ne informează despre căderea cetăților Aegyssus şi Troesmis în mâinile daco-geților şi despre recucerirea lor de către romani[52]. Tot el aminteşte de nenumărate alte invazii, de starea de nesiguranță ce domnea în Dobrogea mai ales iarna, când gheața Dunării îngăduia atacatorilor să pătrundă la sud de fluviu. Ovidiu se plânge amarnic[53] că el, poetul răsfățat al înaltei societăți romane, omul care n-a atins în tinerețe alte arme decât cele ale plăcerii, e nevoit acum, la chemarea străjerilor cetății Tomis, să apuce sabia şi scutul şi să-şi acopere cu coiful părul albit.

Uneori aceste atacuri erau organizate de geți, alteori de alte seminții; sciți, sarmați. Nu numai orăşenii, ci şi localnicii geto-daci sufereau din pricina acestora din urmă, cum ne spune tot Ovidiu în impresionante versuri[54], pe care le redau tălmăcite de prof. T. A. Naum, în volumul Ovidiu, *Scrisori din exil*.

„Când aburesc zefirii, ne grămădim cu Istrul.
El numai ne păzeşte de crunte năvăliri.
Când însă vine iarna cea tristă şi cumplită
Şi geru-mbracă țara în albul lui vestmânt...,
Când crivățul sălbatic, cu aspra lui suflare,

[52] *Scrisori din Pont*, I, 8, 5 – 18 şi IV, 9, 75 – 80.
[53] *Triste*, IV, 1, 67 – 80.
[54] *Ibidem*, III, 10, v. 7 – 10, 51 – 66.

Îngheață apa mării ori Istru-nvălurat,
Îndată ce s-aşterne câmpia cea de gheață,
Barbarii dau năvală pe caii lor cei iuți
Săgețile lor zboară departe, pân departe,
Şi toată-mprejurimea călări o pustiesc,
Fug oamenii! De țarini nu-i nimeni să mai vadă.
A bărbatului pradă e-al omului avut,
Nimica toată: carul ce scârțâie, vreo vită,
Şi toat-agoniseala sărmanului plugar!
Cu brațele legate duşi unii în robie,
Îşi mai aruncă ochii spre casa lor în van.
Iar alții cad, sărmanii, căci îi străpung îndată
Săgeți încârligate şi unse cu venin.
Tot ce nu pot să ieie cu dânşii, dau pieirii
Şi focul duşman arde colibele pustii...”

Şubreda stăpânire odrydă nu putea apăra Dobrogea. Sub împăratul Claudiu, când acest regat clientelar e transformat într-o nouă provincie purtând numele de Tracia, teritoriul Dobrogei e anexat Moesiei. Apărarea e organizată cu strășnicie: garnizoane romane sunt aşezate în cetățile de pe malul drept al Istrului, se construiesc drumuri strategice pentru deplasarea rapidă şi lesnicioasă a trupelor în timpul lui Nero, guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, organizează între 62 şi 66 e.n. o vastă operație după modelul mai vechi al lui Catus. Prin metode diverse, poate mai mult diplomatice decât militare, el strămută din zona de la nord de gurile Dunării, 100 000

de transdanubieni, populație amestecată de geți, bastarni, sarmați. Scopul operației era dublu: pe de o parte deportarea acestor oameni din aşezările lor slăbea presiunea barbară la frontiera dunăreană, pe de altă parte, aşezarea lor în Moesia îngăduia ca mari întinderi de pamânt să fie cultivate cu țărani aserviți. De altminteri, inscripția dedicata lui Plautius Silvanus[55] e limpede în această privință, afirmând că strămutarea s-a făcut ***ad praestanda tributa***. pentru a munci pământul şi a plăti impozite.

Nici aceste măsuri n-au slăbit puterea dacilor într-atât, încât ei să nu poată ataca imperiul. Dacă Scorilo credea că e mai bine ca dacii, pentru a ține departe primejdia romană, să nu atace imperiul atâta vreme cât el era sfâşiat de războaie interne, urmaşul lui sau contemporanii săi din alte părți ale Daciei vedeau în ofensivă metoda cea mai bună de apărare; de aceea în primele luni ale anului 69 e.n. are loc o invazie în Moesia. Dinastia romană a Flaviilor ia noi măsuri pentru protejarea frontierei dunărene, înființând o flotă specială — ***classis Flavia Moesica*** — pentru supravegherea fluviului, ale cărei stațiuni sunt cunoscute la Aegyssus şi la Bărboşi pe Siret. Şi totuşi în iarna anului 85 — 86, pe când la Sarmizegetusa domnea Duras-Diurpaneus, o nouă şi puternică invazie are loc. Cetele dacilor, conduse poate chiar de Decebal, năvălesc în Moesia declanşând astfel cea dintâi mare ciocnire cu Roma. Cu aceasta pătrundem din nou în istoria statului dac transilvănean şi deschidem un nou capitol, ultimul şi cel mai eroic, al ei.

---

[55] CIL, XIV, 3608.

Perioada 44 î.e.n. — 85 e.n. se caracterizează din punct de vedere politic prin lupta consecventă şi tenace a poporului daco-get împotriva expansiunii romane. Această luptă fusese numai parţial încununata de succes. E drept că nici o mare şi decisivă expediţie nu fusese organizată de Roma pentru supunerea Daciei; dar e tot atât de adevărat că neîndurătorul cleşte al dominaţiei romane se strânge din ce în ce mai mult în jurul neamului daco-get. Dobrogea cucerită, aşezările de la Popeşti şi Piscul Crăsani golite de locuitorii lor, o larga zonă din câmpia munteană şi din sudul Moldovei pusă sub controlul militar, dacă nu şi politic, al Romei. Dunărea umblată de vase de război romane — iată care era încheierea acestei lupte de peste un secol. Dacia era încă în picioare, dar pornea în luptele viitoare de pe poziţii mult mai slabe decât pe vremea lui Burebista.

Creşterea pericolului roman aducea din nou pe primul plan imperativul unirii tuturor daco-geţilor liberi într-un singur stat. Fabula vie a regelui Scorilo nu se potrivea numai romanilor; din pilda celor doi câini care lăsând sfada, se aruncă împreuna asupra lupului, trebuiau şi dacii să înveţe că a sosit momentul unirii în faţa duşmanului comun. Şi nu cred că mă înşel afirmând că acest proces de unificare sau, mai bine zis, de reunificare a daco-geţilor a început tocmai în timpul îndelungatei domnii a lui Scorilo. Continuat de Duras-Diurpaneus, el se va desăvârşi sub Decebal, când statul dac ajunge la cel mai înalt nivel de dezvoltare şi la o mare putere militară. Dar ajunşi în pragul evenimentelor politico-mililare care au marcat domnia regelui-erou, să întrerupem puţin firul povestirii pentru a ne roti ochii peste ţara dacică.

Capitolul V

CĂLĂTORIE PRIN INIMA DACIEI

Istoria se învață din cărți, dar traiul unui popor se cunoaşte mai bine dacă-l vizitezi la el acasă, dacă-i vezi cu ochii aşezările, casele, uneltele, obiectele de artă. Iată de ce capitolul acesta va însemna o adevărată călătorie prin Dacia.

Mai bine zis, prin inima ei, prin regiunea Munților Orăştiei. Nicăieri nu poate fi surprinsă mai bine şi mai complet decât aici înalta treaptă de dezvoltare la care ajunseseră strămoşii noştri pe vremea lui Burebista şi a lui Decebal. Nicăieri nu se găsesc aşezări mai mari, cetăți mai puternice, unelte mai perfecționate, opere de artă mai frumoase. În marele complex arheologic se reflectă activitatea creatoare a generațiilor, credințele şi obiceiurile geto-dacilor, geniul însuşi al acestui popor. Numeroasele şi bogatele aşezări din această zonă sunt expresia cea mai înaltă a civilizației dacice şi tocmai acest lucru ne îndeamnă să le închinăm călătoria noastră. Ea va fi cu atât mai interesantă, cu cât săpăturile de aici, conduse ani îndelungați de acad. C. Daicoviciu, au silit ruinele să-şi dezvăluie o bună parte din tainele lor.

Cititorul să nu uite însă că drumeția în care pornim împreună e o călătorie cu gândul. Ea nu poate înlocui o vizită adevărată în locurile unde au trăit, au muncit şi au luptat strămoşii noştri. Nici cel mai la talentat pictor şi nici cel mai iscusit scriitor nu va reuşi să zugrăvească locurile mai bine decât le văd ochii călătorului. Iar autorul acestei cărți nu e nici pictor, nici scriitor.

Dar călătoria prin filele unei cărți îşi are avantajele ei. Se face repede, cu mai puțină osteneală şi cu nemărginite posibilități de a te abate din drum, de a stărui mai îndelung asupra unui lucru, de a trece în fugă pe lângă altul, de a te întoarce ori de câte ori doreşti în acelaşi loc, de a străbate iute ca vântul şi ca gândul țara toată. Cine ar putea vedea în realitate în acelaşi timp cetățile din Hunedoara şi aşezarea de la Popeşti? Numai cu ochii minții acest lucru e cu putință şi ne vom folosi din plin de acest avantaj.

Să nu mai irosim însă vremea şi să pornim la drum. Să pătrundem fără zăbava în ținutul Munților Orăştiei, în aşezările dacice de aici.

PRIN CETĂŢILE ŞI SATELE DACILOR

La tot pasul ne întâmpină urmele aşezărilor dacice. Unele îşi înalță semeț zidurile pe culmile dealurilor, singuratice ca nişte cuiburi de vulturi. Sunt cetățile cu caracter strict militar, durate în punctele cele mai prielnice pentru

stăvilirea unei eventuale înaintări duşmane: fortificaţiile de pe dealurile Piatra Roşie şi Blidaru ne oferă cele mai bune exemple. Alte cetăţi au în jurul sau la poalele lor câte o întinsă şi odinioară înfloritoare aşezare civilă; aşa ni se înfăţişează cetăţuia de la Costeşti, adevărată acropolă a marii aşezări de pe teritoriul satului actual, sau fortificaţia cea mare de pe Dealul Grădiştii, suprem loc de refugiu în zile de restrişte. În alte părţi ale ţării, aşezările întărite sunt centre ale uniunilor de triburi. La Popeşti, valurile de pământ cu palisadă, având un puternic nucleu din iurte mari de pământ ars, cuprind în interiorul lor zeci, dacă nu sute de mici gospodării. La Poiana, marea aşezare fortificată de pe malul înalt al Siretului e înconjurată de numeroase sate întărite.

Aşezări neîntărite există destule şi în Munţii Orăştiei. Urmele lor s-au constatat pe largul şi pitorescul platou al Luncanilor, pe cele 40 - 50 de terase de la Faţa Cetei, amenajate măcar parţial de mâna omului, şi în partea de jos a văii Apei Grădiştii, la Bucium. Acestea sunt adevărate sate sau, câteodată măcar, târguri, cu o populaţie numeroasă. Dar se cunosc şi aşezări de alt fel, aidoma satelor noastre de munte, cu case risipite prin poieni, pe terasele şi pe platourile netede ale înălţimilor; cioburi de vase, diferite obiecte, urmele pârjolului aprins de oştile Romei în trecerea lor prin ţinut le semnalează uşor ochiului expert al arheologilor. Aşa se face că numai în Munţii Orăştiei se cunosc astăzi vreo sută de aşezări omeneşti din vremea dacilor.

Cercetările din ultimii ani au adus la lumină şi un tip aparte de aşezări: stânile dacice. Săpaturile executate în preluca (poiana) Brânduşița de pe dealul Rudele (1300 m înălțime), pe terasele şi pe platoul Meleit (1400 m înălțime), la sud-sud-est de Sarmizegetusa dacică, au dezvelit construcții păstoreşti din lemn, fără lipitură şi tencuială de lut, cu un inventar specific constând mai ales din ceramică. Păcurarii daci le locuiau numai în timpul verii; toamna ei coborau cu turmele la câmpie, în aşezările mari. Dar pentru turme, nu numai stânile anume construite slujeau drept adăpost. Când vremea rea îi prindea pe păstori departe de casă, peşterile naturale deveneau minunate refugii. Uneori poale că ele erau adevărate stâni, folosite în tot cursul sezonului de păşunat. Aşa se explică urmele de cultură materială dacică descoperite în peşterile de la Nandru (jud. Hunedoara), Baia de Fier (în Oltenia) sau în Peştera Hoților de lângă vestitele Băi Herculane.

Din aceste felurite aşezări pe care să le vizităm mai întâi? Să facem ca orice turist şi să ne oprim în primul rând la cetățile dacice.

Urcând pe valea largă a Apei Grădiştii, prima cetate care ne întâmpină e aceea de la Costeşti. Numele din vechime nu i se cunoaşte; sigur e însă că era o cetate puternică, fortăreață a unei mari aşezări civile, reşedință obişnuită a regilor daci transilvăneni. Şi e tot atât de sigur că locul ei a fost bine ales de daci, într-un punct unde valea se îngustează brusc, strânsă între dealuri, şi unde, prin urmare, era mai uşor să se apere drumul către Sarmizegetusa.

Deşi foarte asemănătoare, nici o cetate dacică nu e absolut identică cu celelalte. Planul lor e deosebit pentru că se adapta la particularitățile terenului; deosebite sunt adesea şi elementele de fortificație, ca să nu mai vorbim de dimensiuni.

Cetatea de la Costeşti era apărată în primul rând de un val de pământ, larg la bază de 6 — 8 m şi înalt în prezent de 2 — 2,5 m. care înconjura nu numai platoul superior al dealului (561 m înălțime), ci şi terasele de sub el. În val se înfipseseră stâlpi groşi de lemn, legați între ei printr-o împletitură de nuiele bine lipită cu pământ, formând palisadă în spatele căreia se adăposteau apărătorii. De şanț cetatea nu avea nevoie, căci panta abruptă era mai greu de urcat decât pereții şanțului. Valul nu se închidea complet; acolo unde trebuia să se afle poarta, capetele sale se petreceau unul peste altul, formând o intrare „în cleşte"; duşmanul care ar fi dărâmat masiva poartă de lemn trebuia să treacă printre cele două „ramuri" ale valului, expunându-şi astfel flancurile loviturilor apărătorilor cetății.

Scăpat de acest prim obstacol, duşmanul se pomenea îndată în fața altuia: zidul masiv al cetății. La Costeşti, zidul nu înconjură complet dealul: el a fost construit numai în părțile în care panta era mai lină şi deci accesul mai uşor; prin înălțimea şi soliditatea sa el constituia, totuşi, o formidabilă piedică în calea oricărui atacator.

Inspirate din construcțiile elenistice analoge, tehnica zidului de cetate a fost adaptată de daci la condițiile speci-

fice ale Munților Orăştiei; de aceea specialiştii au botezat acest gen de zid **murus Dacicus** (***zidul dacic***). Gros de trei metri, zidul cetății de la Costeşti avea două fețe, una exterioară şi una interioară, formate din blocuri de calcar conchilic regulat tăiate (**opus quadratum**), de dimensiuni variabile (în general 60—80 cm. Lungime, 10- 60 cm înălțime şi 30 — 40 cm grosime); între cele două fețe ale zidului se aşeza o umplutură (**emplecton**) de pământ, pietre neprelucrate, fragmente de blocuri sparte etc. Cum dacii nu prea foloseau mortarul la construcțiile lor (la zidurile de acest tip nu-l foloseau, pe câte ştim până acum, deloc), exista primejdia ca umplutura neomogenă să împingă cele doua fețe ale zidului înalt de cel puțin 3 — 4 m şi să le dărâme.

Constructorii daci au rezolvat însă problema într-un chip ingenios. Ei au tăiat în partea superioară a blocurilor jgheaburi în formă de coadă de rândunică, adică mai largi spre exterior şi mai înguste spre interior. În jgheaburile a două blocuri aşezate față în față se punea o bârnă groasă de lemn, lungă cât lărgimea zidului, ale cărei capele erau tăiate în acelaşi chip. Abia după ce toate bârnele erau aşezate se azvârlea între fețele zidului umplutura, operația repetându-se la fiecare rând de blocuri, până sus. Acum umplutura putea să împingă fețele zidului: bârnele groase le țineau solid prinse. E drept că după un timp bârnele putrezeau, dar până atunci zidul se tasa suficient pentru a nu mai fi amenințat de dărâmare.

Pe coama zidului se aşezau trunchiuri groase de copac, despicate în lungime. Ele erau înclinate spre exterior, pentru ca apa de ploaie să se scurgă, şi acoperite cu pamânt bătut pentru a nu putea fi incendiate de eventualii duşmani.

Din loc în loc, zidul cetății de la Costeşti avea puternice bastioane construite în aceeaşi tehnică; parterul lor servea drept depozit de provizii şi de arme, iar etajul ca locuință şi poziție de luptă pentru apărători. Mai existau şi nişte platforme de luptă, sprijinite tot pe blocuri de calcar, durate în spatele zidului.

Dacă nu putea străpunge zidul, duşmanul pătruns dincolo de valul cetății Costeştilor trebuia să meargă de-a lungul a două din cele patru laturi ale unui bastion. Apoi întâlnea în cale o altă poartă pe care trebuia s-o sfărâme (înaintea celui de-al doilea război dacic această poartă a fost blocata cu baze de coloane luate din sanctuarele de la Costeşti) pentru a răzbate, urcând o pantă destul de dificilă, spre platoul superior. Înainte de a ajunge îl mai întâmpina însă un obstacol: o dublă palisadă din stâlpi groşi de lemn. Abia după ce biruia şi această piedică, duşmanul putea ataca cele două turnuri-locuință de pe platou, cucerind astfel cetatea.

Cetățuia Costeştilor nu era protejată numai de amintitele elemente defensive şi de vitejia oştenilor săi, ci şi de diverse fortificații mai mici. Un mare şi puternic bastion străjuia drumul care urca în vechime la cetate, un alt turn izolat se afla în spatele valului, în prelungirea zidului de incintă.

Dar mai ales trebuie pomenite aici turnul de pe mica înălțime *Ciocuța* şi fortificația ceva mai mare de pe dealul *Cetățuia Înaltă* din imediata apropiere a cetății. Caracterul de sistem al fortificațiilor din Munții Orăştiei se vede, deci, nu numai în organizarea apărării Sarmizegetusei, ci şi în felul de a proteja fiecare mare fortificație în parte.

Elementele defensive ale cetății de la Costeşti se întâlnesc, uneori altfel rânduite, şi la alte fortificații din regiune. Valul de pământ nu-l mai găsim la nici o altă cetate de aici, dar îl putem urmări pe mai mulți kilometri în zona Cioclovina-Ponorici, barând accesul dinspre apus, pe valea Streiului, către Sarmizegetusa. În apropiere, având aceeaşi menire, se ridică cetatea de la Piatra Roşie, adevărat cuib de vulturi durat la 821 m înălțime pe platoul unui deal înconjurat din trei părți de prăpăstii cu pereții din piatră de culoare sângerie. Planul acestei fortificații nu e neregulat, ca cel al cetății de la Costeşti, ci rectangular; zidul ei de incintă are şase turnuri, printr-unul din ele intrându-se în cetate.

Dar la Piatra Roşie întâlnim şi un element nou: o a doua cetate, mai puțin puternică decât prima (probabil că a fost înălțată în grabă în preajma războaielor cu Traian), construită nu din blocuri frumos cioplite, ci din piatră de stâncă locală, sumar potrivită; pietrele se legau între ele cu pământ, iar pe o anumită porțiune chiar cu mortar [**opus incertum**). Un sistem analog a fost constatat şi în cazul unui zid din cetatea de la Bănița. La Piatra Roşie, pe acest zid sec se ridica o palisadă.

Să ne întoarcem însă iarăşi pe valea Apei Grădiştii. Părăsind cetatea Costeştilor şi urcând pe înălțimea Blidaru, situată puțin mai la miazăzi, dăm peste cea mai puternică fortificație ce străjuieşte valea. De fapt nu e vorba aici de o singură cetate, ci de două cetăți îngemănate, având şase turnuri puternice. Remarcabilă e la cetatea I de pe Blidaru poarta de intrare amenajata după sistemul (binecunoscut în antichitate) ***à chicane*** (cu piedică): pătrunzând în turnul care servea drept intrare, duşmanul nu putea merge mai departe drept înainte, căci calea îi era închisă de un zid; el era nevoit s-o ia la dreapta, expunându-şi astfel flancurile.

La cetatea a II-a de pe Biidaru atrage atenția sistemul platformelor de luptă de pe laturile de nord şi de vest. Zidul de incintă e dublat aici, la câțiva metri în spate, de un zid paralel; pereți perpendiculari împart spațiul rămas liber în mai multe „cazemate", a căror parte inferioară servea drept depozit în timp ce la etaj era amenajată o platformă de luptă. Interesant este şi sistemul de construcție folosit aici; dacă zidul de incintă propriu-zis e alcătuit din blocuri regulat tăiate, zidul paralel din spate şi zidurile perpendiculare sunt construite într-o tehnică mixtă (**opus mixtum**): porțiuni din blocuri de calcar alternează în felul unei table de şah cu porțiuni din micaşist local.

Şi cetatea de la Blidaru e apărată de un întreg sistem de turnuri (trei dintre ele pe platoul înălțimii Faieragu, altele pe terasele Blidarului ce coboară spre Apa Grădiştii), iar poziția sa e deosebit de bine aleasă; de pe culmea dealului

(703 m înălțime) se poate vedea, în zilele senine, spre nord până la Orăştie, iar spre sud până la Grădiştea Muncelului.

Aici, pe Dealul Grădiştii, se ridica antica Sarmizegetusa, cea mai mare aşezare dacică cunoscută. Aşezarea avea şi o cetate, cea mai mare şi ea, cuprinzând o suprafață de circa 3 ha între zidurile ei cu plan neregulat. Dar Sarmizegetusa n-avea în primul rând însemnătate strategică; spre deosebire de celelalte cetăți care domină ținutul dimprejur, aceasta, deşi se află la 1200 m înălțime, este ea însăşi dominată de înălțimile înconjurătoare mai mari. E, prin urmare, o cetate de refugiu, menită să adăpostească numeroasa populație din împrejurimi.

Cercetările la cetatea Sarmizegetusei au fost, din nefericire, îngreuiate de distrugerile provocate de căutătorii de comori, trimişi aici oficial, sub comanda unui ofițer, de către fiscul austriac la începutul secolului trecut. Păgubitorul (pentru ştiință) interes al autorităților habsburgice fusese stârnit de descoperirea întâmplătoare pe Dealul Grădiştii a unei mari comori de monede de aur. Din cauza distrugerilor provocate la cele două porți principale ale cetății, nu se poate stabili dacă ele aveau ori nu turnuri. Deocamdată (săpaturile sunt încă în curs), nu s-au găsit turnuri pe zidul de incintă; într-un singur loc s-au descoperit urmele unei platforme de luptă.

Sarmizegetusa şi fortificațiile care o înconjură nu sunt singurele din țara noastră construite într-o tehnică înaintată.

La fel sunt construite, de pildă, cetățile de la: Banița, care apăra dinspre sud drumul Sarmizegetusei, Căpâlna pe valea Sebeşului, Piatra Craivii, nu departe de Alba Iulia. La Tilişca, lângă Sibiu, fortificația e formată dintr-un puternic val de pământ, dar are şi două turnuri înălțate în **opus Dacicum**. Până şi departe în Moldova, pe înălțimea Bâtca Doamnei de lângă Piatra Neamț, se întâlnesc ziduri din blocuri. Un sistem analog pare a fi fost utilizat la fortificațiile de la Câmpuri-Surduc în Huneduara, Ocnița şi Polovragi în Oltenia. Toate aceste fapte documentează unitatea culturii materiale dacice în perioada existenței statului liber dac.

La alte cetăți, în alte părți ale Daciei, se întâlnesc elemente diverse. Am amintit mai sus valurile de la Popeşti; un val asemănător apără aşezarea olteană de la Bucovăț. Cu un val de pământ sunt întărite şi aşezările de la Poiana şi Târgu Ocna (Moldova), Racu (jud. Harghita) şi Arpaşul de Sus (jud. Sibiu); acolo unde terenul nu era destul de abrupt, valul avea în față un şanț larg şi adânc. Valul era întărit cu o palisadă, formata din unul, două sau chiar patru (la Arpaşul de Sus) rânduri de stâlpi groşi de lemn. La Pecica, aşezarea era apărată de un şanț natural adânc şi lat.

Mai binecunoscute au devenit în ultimii 15 — 20 de ani şi cetățile dacice cu ziduri de piatră din estul Transilvaniei. La Covasna, fortificația atât de pitoresc numită „Cetatea Zânelor" se ridică pe un deal izolat din trei părți, la peste 900 m înălțime. Având un platou nivelat şi trei terase,

cetatea e de tipul celei de la Costeşti, fără a avea însă ziduri din blocuri mari de piatră. Platoul a avut, pare-se, doar o palisadă: două terase sunt împrejmuite de ziduri, dar fețele acestora sunt făcute din lespezi de mărime mijlocie, mai mult sau mai puțin regulate, legale cu lut, umplutura acestui zid gros de 2 m. analog cu împrejmuirea celei de-a doua cetăți de la Piatra Roşie, e din pământ şi pietre informe. La capetele ce se opresc în fața prăpastiei dinspre vest, zidurile teraselor au avut câte un turn.

La Jigodin, săpăturile conduse de prof. M. Macrea (cel care a cercetat şi fortificațiile de la Capâlna şi Arpaşul de Sus) au dovedit că zidurile cu mortar pe care alți arheologi le constataseră sunt din epoca feudală. Dar au existat aici, pe trei înălțimi diferite, trei aşezări dacice, toate întărite numai cu câte un val de pământ şi piatră. În zonă se aflau şi aşezări neîntărite, cum era aceea, destul de săracă, de la Sâncrăieni; marele tezaur găsit în apropierea acestui sat, dar într-un punct unde nu s-au observat urme de aşezare, nu aparținea, desigur, unui biet țăran dac de aici, ci vreunui nobil dintr-una din cetățile Jigodinului.

După cum se vede, dacii îşi împânziseră țara cu felurite fortificații, de la aşezările întărite cu un simplu val de pământ, având în față un şanț, până la puternicile cetăți cu ziduri de piatră. Şi dimensiunile lor variau; alături de cetatea Sarmizegetusei cu cele 3 ha ale ei aflăm turnuri de pază cu latura de câțiva metri, având partea inferioară din piatră, iar cea superioară din lemn sau cărămidă slab

arsă. Ba la Costeşti, chiar pe platoul cetății, s-au găsit blocurile, şase la număr, care au servit drept temelie stâlpilor înalți de lemn ce susțineau un turn de observație; din el vor fi dat străjile de veste lui Decebal, că armata romană se apropie dinspre Mureş.

Cetățile demonstrează înalta măiestrie atinsă de daci în meşteşugul şi arta construcțiilor. Dar traiul lor de fiecare zi poate fi mai bine surprins prin cercetarea construcțiilor civile. Aceleaşi construcții, şi îndeosebi locuințele, atestă diferențierea socială care-i despărțea pe nobili de oameni de rând, pe bogați de săraci.

În Munții Orăştiei, şi anume la Costeşti, s-au descoperit cele mai impunătoare clădiri de locuit. E vorba de turnurile-locuințe pomenite ceva mai sus: primul la capătul de nord, al doilea la capătul de sud al platoului. Partea inferioară a zidurilor lor e construită în tehnica specifică dacică, din aceleaşi blocuri de calcar ca şi incinta cetății. Partea lor superioară e din cărămidă slab arsă, de dimensiuni neobişnuite: 48 x 48 x 8.5 cm; atât temelia de piatră, cât şi partea clădită în cărămidă au grosimea de 3 m. Turnurile-locuință aveau câte un etaj la care se putea ajunge pe o scara interioară şi pe una exterioară, ambele de lemn, aşezate pe baze de lespezi vizibile şi azi. Tocmai etajul servea ca locuință propriu-zisă. Încăperea de la parter, în care se intra printr-o uşă largă, de 1.80 m. fiind cămara de provizii. De notat că în fața turnului nr. I se construise un fel de pridvor de unde se deschidea minunata privelişte a văii

Apei Grădiştii, spre Mureş. Un astfel de turn-locuinţă, dar mai mic şi mai puţin pretenţios, cu partea superioară din lemn, s-a găsit şi în cetatea de pe Blidaru. La Căpâlna s-a descoperit un turn-locuinţă construit la fel cu cele de la Costeşti, dar cu zidurile mai puţin solide; aici stătea nobilul care comanda cetatea.

Turnurile-locuinţă constituie însă o excepţie în arhitectura civilă dacică şi tocmai de aceea prezenţa a doua din ele în cetatea Costeştilor la făcut pe C. Daicoviciu să-i atribuie acesteia funcţia de reşedinţă permanentă a regilor daci. Covârşitoarea majoritate a locuinţelor dacice din regiunea Munţilor Orăştiei sunt durate din lemn.

În planul lor, în dispoziţia încăperilor, în felul de a ridica pereţii şi de a aşeza acoperişul, priceperea şi fantezia constructorilor şi-au dat frâu liber, firește în măsura îngăduită de mijloacele materiale ale proprietarului. Unele locuinţe sunt patrulatere, altele sunt rotunde (cum ne înfăţişează şi Columna lui Traian câteva), ovale sau poligonale ca aceea în care s-a găsit faimosul vas cu inscripţia *Decebalus per Scorilo*. Multe din ele sunt aşezate pe o temelie de piatră; ale oamenilor bogaţi pe blocuri îngrijit lucrate, ale celor de rând pe un simplu şir de pietre de stâncă, menit să împiedice putrezirea bârnelor în contact cu pământul. Materialul de construcţie pentru pereţi era întotdeauna lemnul ce creştea din abundenţă pe coastele şi în vârfurile munţilor şi dealurilor, dar în felul de a înălţa pereţii constatăm deosebiri. Bârnele erau aşezate câteodată orizontal, una peste alta,

numai din loc în loc, mai ales la colțuri, bătându-se în pământ stâlpi verticali; în acest caz, peste pereți se aşternea o lipitură relativ subțire de lut, frumos netezit şi chiar spoit în diverse culori. Alte ori, mai ales la casele sărace, gospodarii se mulțumeau să bată în pământ câțiva pari, legându-i apoi printr-o împletitură de nuiele; aceasta era bine lipită cu lut din belşug peste care se aplica tencuiala, eventual colorată. Adesea un prag de piatră sau, dimpotrivă, o întrerupere în şirul pietrelor temeliei marca intrarea unde trebuie să presupunem o uşă de lemn. La casele nobililor, această uşă era masivă şi bătută în ținte de fier cu floarea mare şi uneori frumos ornamentată.

Casele aveau în mod obişnuit una sau două încăperi (trebuie să ținem însă seama că multe din ele vor fi fost cu etaj, aşa încât numărul încăperilor se mărea); adesea un pridvor acoperit, cu acoperişul susținut de stâlpi, sau adăpostit pur şi simplu sub o streaşină lată, înconjura clădirea. Podeaua la toate locuințele dezvelite până acum era de pământ bătut, uneori fățuit cu grijă, dar acoperişul era din materiale diverse. În două ape la casele patrulatere, conic la construcțiile rotunde, el era durat de cei bogați din țigle „cu nervură" de tip grecesc, de cei mai puțin înstăriți din şindrilă sau chiar din paie.

La Sarmizegetusa, locuințele aşezării civile se întindeau în afara zidurilor cetății pe distanța de vreo 3 km., înşirându-se pe terasele Dealului Grădiştii şi lăsând, pare-se, între ele adevărate străzi. În alte locuri, întinderea aşezărilor

n-a putut fi cu certitudine constatată; sigur însă că aşezările de la Costeşti (la poalele cetății), Fața Cetei, Fețele Albe erau mari.

De locuințele obişnuite nu se prea deosebeau, ca fel de construcție, nici stânele de la Rudele şi Meleia. Ele erau construcții de lemn cu acoperiş de şindrilă sau paie, aşezate pe temelii de piatră de stâncă. Forma lor e, în mai toate cazurile, ovală, iar dimensiunile variabile (diametrul mare e de 6.90 — 16 m). De obicei, aceste construcții aveau un cerdac de jur împrejur şi două încăperi: prima ovală, iar a doua, interioară primei, absidală sau patrulateră. Faptul că la construirea lor nu s-a folosit lutul, deşi vânturi puternice bat pe aceste înălțimi, izolarea lor în mijlocul unor păşuni bogate, folosite şi astăzi de ciobani, precum şi inventarul lor caracteristic (mai ales ceramic) justifică ipoteza că ele reprezintă stâni şi celare ale păcurarilor daci. Descoperirea nu are nimic surprinzător, ştiut fiind faptul că creşterea vitelor constituia la daci o ocupație de căpetenie.

Importantă este diferențierea constatată între aceste complexe pastorale. Dacă la Rudele şi pe *terasele* Meleii inventarul stânilor constă aproape exclusiv din ceramică de diverse categorii şi destinații, săpăturile de pe *platoul* Meleii au scos la iveală destul de multe obiecte de fier şi chiar material feros de construcție (piroane, scoabe, balamale de uşi). Tot aici s-au aflat resturile unui vas şi a două capace pictate, iar una din clădiri are temelia nu din piatră

de stâncă, ci din mici blocuri cioplite din acelaşi calcar ca şi zidurile cetăților.Nu cred că greşesc văzând în complexul păstoresc de pe platoul Meleii o stână aparținând vreunui nobil puternic de la curtea regelui dac, dacă nu chiar regelui însuşi.

Arhitectura civilă din Munții Orăştiei poartă nu numai amprenta dezvoltării meşteşugurilor în societatea getodacică, ci şi pe aceea a posibilităților economice ale regiunii. Nu peste tot în Dacia exista bogăția de piatră şi de lemn de aici; de aceea la Popeşti, palatul şefului tribal e o clădire cu aspect rustic, cu pereții de vălătuci de lut, deşi dimensiunile ei sunt mari, iar planul destul de complex. În alte părți, la Pecica şi la Sâncrăieni de pildă, precum şi în diverse puncte din câmpia munteană şi Moldova, găsim chiar simple bordeie ca în epoca hallstatiană sau la începutul vârstei La Tène.

În aşezările extracarpatice mai cu seamă, dar şi în Transilvania, în jurul locuințelor s-au constatat adesea gropi adânci, în formă de clopot sau circulare, pentru păstrarea proviziilor; pereții lor arşi intenționat împiedicau pătrunderea umezelii şi a rozătoarelor. Totuşi, după un an-doi de folosire, groapa trebuia abandonată şi în ea se azvârleau fel de fel de resturi; aşa se explică şi numărul lor mare, şi faptul că au astăzi aspectul unor veritabile gropi de gunoi, arheologii găsind în ele cele mai neaşteptate obiecte, câteodată chiar din epoci mai târzii. Curios e că asemenea gropi nu s-au găsit până acum în aşezările din Munții

Orăştiei. Bineînțeles că şi aici locuitorii trebuiau să-şi păstreze undeva proviziile, ei construiau însă hambare de lemn (urmele unuia — mari cantități de grâu, bob etc., arse — s-au descoperit chiar în apropierea sanctuarului cu 60 de coloane de andezit de la Sarmizegetusa) sau îngropau în pământ chiupurile pline de grâu, fapt clar constatat pe Dealul Grădiştii, unde un asemenea vas fusese îngropat sub streaşina lată a unei locuințe.

N-ar fi exclus ca absența gropilor de provizii (să nu uităm că ele deveneau în scurtă vreme gropi de gunoi!) la Sarmizegetusa şi în aşezările din jurul ei să indice existența unor preocupări de urbanistică şi igienă publică. Argumentul nu e prea puternic, recunosc, dar asemenea preocupări ne sunt atestate şi de alte descoperiri, de exemplu de existența conductelor de apă din tuburi de lut ars. Numărul lor e foarte mare şi dacă le-am putea descoperi pe toate am avea în față un plan complex, cu multe ramificații, de canalizare.

E drept că aşezarea acestor conducte de apă nu răspundea numai cerințelor igienei publice şi urbanisticii, ci şi unei nevoi strategice. Pentru toate cetățile dacice apa era marea problemă în caz de asediu şi tocmai de aceea dacii s-au străduit să şi-o asigure din belşug. La Costeşti s-au descoperit nu mai puțin de două cisterne: una pe latura de răsărit, cealaltă pe latura de apus a cetății, ca să nu mai vorbim de gropile săpate în stânca platoului pentru strângerea apei de ploaie.

Dacii s-au dovedit buni şi ingenioşi meşteri în construirea fântânilor şi a cisternelor. Nu departe de Costeşti, pe Valea Chiştioarei, s-a descoperit o fântână căptuşită cu blăni groase de gorun, pe care umezeala le ferise de contactul cu aerul şi le împiedicase să putrezească. La Sarmizegetusa, apa unui izvor, căptată de o conductă, era adusă într-un butoi de lemn pentru decantare; de aici ieşea printr-o țeava de plumb cu strecurătoare şi ajungea în conducta de lut care ducea spre locuințele din aşezare. În sfârşit, cetatea de pe Blidaru avea o uriaşă cisternă construită, poate sub îndrumarea unui meşter grec sau roman, după cea mai bună tehnică elenistică: fundul şi pereții erau acoperiți cu mai multe straturi de ciment impermeabil, iar acoperişul boltit era făcut din blocuri de piatră.

Deoarece tot suntem la capitolul urbanistică, să amintim aici scara monumentală de piatră, flancată de jgheaburi pentru scurgerea apei, care ducea la turnul-locuință nr. 2 de la Costeşti, treptele de la turnul de poartă al cetății de la Piatra Roşie, drumul pavat cu lespezi neregulate de stâncă pe care se ajungea la cetatea Sarmizegetusei şi mai ales splendidul drum pavat care lega această cetate de incinta sacră.

Pentru arheolog, modestele urme ale unei locuințe sărace sunt tot atât de prețioase uneori ca şi ruinele impunătoare ale unei cetăți. Dacă-mi este îngăduit să fac o mărturisire, voi spune că m-am bucurat mai mult când am descoperit

stânile de pe Rudele şi Meleia decât atunci când s-a dezvelit fortificaţia de pe Cetăţuia Înaltă. De ce? Pentru că asemenea fortificaţii sunt numeroase şi binecunoscute, pe când stâni s-au găsit, până acum, numai pe înălţimile menţionate şi ele au ilustrat un aspect de seamă al vieţii dacilor.

Pentru vizitator însă, aceste vestigii modeste nu sunt prea grăitoare. De fapt, el nici nu poate vedea prea mult. În cursul săpăturilor s-a putut surprinde, de exemplu, urma unei bârne arse; ea a fost repede fotografiată, trecută pe un plan, notată în jurnalul de şantier. Dar a venit o ploaie şi slaba urmă de arsură a dispărut şi nimeni n-o va mai vedea vreodată. Pentru ştiinţă ea a fost salvată, dar pentru ochii turistului, nu. Îngheţurile fac sa crape pietrele de temelie, ierburile acoperă repede urmele de chirpic ale pereţilor şi după câtva timp nu se mai poate distinge nimic. Să nu uităm apoi că arheologul a găsit locuinţa cu inventarul ei: obiecte de metal, vase, monede. Dar toate materialele acestea au luat de mult calea vreunui muzeu şi pot fi văzute doar acolo, la zeci şi sute de kilometri depărtare de locul unde fuseseră folosite odinioară. Aşa stând lucrurile, nu e de mirare că ochii drumeţului nespecialist (ba, să fim drepţi, chiar ai vizitatorului de specialitate!) sunt atraşi în primul rând de monumentalele ruine ale cetăţilor.

Tot atât de impresionante, prin grandoarea dar şi prin caracterul lor enigmatic, sunt însă construcţiile religioase ale daco-geţilor, sanctuarele lor. Despre religia geto-dacă

va fi vorba în capitolul următor, dar fiindcă până acum am vorbit de arhitectură, nu putem să lăsăm deoparte aceste construcții. Nicăieri nu sunt ele atât de bine şi de complet reprezentate ca la Sarmizegetusa. De aceea vă propun o fugară vizită a incintei sacre de aici.

Complexul de ruine care a primit această denumire se află la aproximativ 100 m de poarta răsăriteană a cetății Sarmizegetusa. Spre el ne conduce, coborând, un drum larg, pavat cu lespezi de calcar, astăzi în parte mâncate de vreme, şi mărginit pe ambele părți de un gard scund de piatră. Drumul dă într-o piațetă pavată, având pe două laturi câte un braț de la un canal de apă, captat dintr-un izvor apropiat. Cele două brațe duc spre prăpastia vecină şi au fără îndoială şi un rol ritual. Priveliştea care se înfățişează e impresionantă. În mijlocul minunatei păduri seculare de fag ochiul surprinde urmele monumentale ale sanctuarelor dacice, dispuse pe două terase (a X-a şi a XI-a).

Pe terasa de jos (a XI-a), în partea ei vestică, se află cel mai vechi sanctuar descoperit la Sarmizegetusa. El n-a fost distrus de cuceritorii romani, ci a fost desființat chiar de daci, pe locul lui ridicându-se un sanctuar nou. Cel vechi se prezintă azi ca un aliniament de postamente rotunde de calcar; diametrul discurilor e de 1.30 — 1.50 m. Construit foarte probabil chiar sub domnia lui Burebista, sanctuarul vechi avea 60 de coloane de lemn aşezate pe bazele lor rotunde de piatră şi era înconjurat de ziduri, apărând din vale ca un edificiu gigantic, aninat pe coasta

destul de abruptă, dar amenajata în terasa, a dealului. Pe lângă zidul vestic, pornind din vale, treptele calcar duceau până la o platformă zidită din aceeaşi piatră. O conductă de teracotă aducea la sanctuar apa izvorului mai sus pomenit.

În a doua jumătate a secolului I e.n., poate chiar pe timpul lui Decebal, coloanele vechiului sanctuar au fost îndepărtate. O parte din postamentele lor, aşezate la un nivel mai ridicat decât celelalte, au slujit la susținerea stâlpilor de lemn din interiorul noului lăcaş sacru. Terasa a fost umplută şi nivelată; folosindu-se material vechi, s-a înălțat o nouă platformă la capătul de răsărit al sanctuarului nou. Acesta, înconjurat de un şir de stâlpi de andezit, a fost însă distrus de romani, aşa că din el nu s-au păstrat decât urme destul de slabe. Ceva mai bine poate că s-a conservat alt sanctuar, situat lângă cel pomenit, care a apărut abia în ultimele săpături.

Pe aceeaşi terasă a XI-a, dar la capătul estic al ei, se găsesc alte două sanctuare patrulatere. Unul e foarte rău păstrat şi despre el se poate spune doar că era împrejmuit de stâlpi de andezit. Celălalt, mai mic, constă din 18 coloane de andezit dispuse în trei rânduri şi e înconjurat de stâlpi din acelaşi material.

Deosebit de interesante sunt însă, pe această terasă, cele două sanctuare rotunde de la Sarmizegetusa. Cel mai mare, cu un diametru de 30 m, constă dintr-un cerc exterior de blocuri de andezit, strâns lipile unul de altul, şi dintr-un

cerc interior, concentric, din stâlpi de andezit. Stâlpii sunt grupați într-un anume fel, după şase stâlpi înguşti şi mai înalți urmând un al şaptelea mai scund şi mai lat. Acest grup de 6+1 stâlpi se repetă de 30 de ori, fapt care l-a făcut pe C. Daicoviciu să presupună o legătură cu calendarul; după cum voi arăta în capitolul următor, justețea acestei presupuneri poate fi demonstrată. În interiorul acestui cerc de piatră se găsea un al treilea cerc format din stâlpi de lemn, acoperiți cu plăci de teracotă fin lustruite şi ornamentate; stâlpii lăsau libere patru intrări, marcate prin praguri de piatră. În centrul sanctuarului există o ultimă ingrăditură de stâlpi de lemn, dispuşi în formă de potcoavă.

Sanctuarul mic rotund are doar 12 m în diametru şi constă dintr-un singur rând de stâlpi de andezit de tipurile menționate. Gruparea lor e însă deosebită: există 11 grupuri de 8+1 stâlpi, unul de 7+1 şi unul de 6+1. Fără a putea fi explicată deocamdată, şi această grupare trebuie pusă în legătură cu anumite fenomene cereşti.

În imediata apropiere a marelui sanctuar rotund, despărțit de el prin canalul deschis ce venea dinspre piațeta pavată, se afla unul din cele mai interesante monumente ale incintei sacre: un pavaj de lespezi de andezit aşezate în formă de raze în jurul unei lespezi rotunde din aceeaşi rocă. Datorită formei sale, acest pavaj circular de aproape 7 m în diametru, aşezat pe o temelie de blocuri calcaroase, îşi merită pe deplin numele de „soare de piatră" care i-a fost dat. El servea ca altar de jertfă; sub el se află un bloc

cioplit în formă de lighean, care dă în canalul de scurgere: pe aici curgea apa folosită la ceremonii sau chiar sângele jertfelor. Dacă rostul „soarelui de piatră" a fost lămurit, enigmatică rămâne menirea unui coridor nu prea lung acoperit cu lespezi de calcar, aflat în apropiere. Presupunerea cea mai plauzibilă este că el a servit ca „depozit" de ofrande. Aceeaşi menire o va fi avut construcția asemănătoare, dar mai mică, descoperită recent în apropierea marelui sanctuar rotund.

Terasa imediat superioară (a X-a) e sprijinită — pentru a nu se prăbuşi peste cea de jos — de un zid de piatră, dublat ulterior pe o anumită porțiune. Aici se găseşte cel mai mare sanctuar cunoscut de tipul aliniamentelor patrulatere. Locul fusese ocupat inițial de un sanctuar mai vechi, cu postamente de calcar, din care s-au păstrat însă doar câțiva stâlpi, tot de calcar, ai fostei lui împrejmuiri. Numai sub Decebal a început construirea marelui sanctuar ce se vede acum, cu postamentele de andezit de peste 2 m diametru fiecare, în număr de 60, aşezate pe şase rânduri. Pe aceste postamente urmau să se ridice baze şi coloane de andezit. Câteva baze, de formă ionică, au şi fost aşezate. A izbucnit însă războiul şi lucrările s-au întrerupt; coloanele n-au mai apucat să fie puse pe bazele lor, ci au rămas risipite pe drumul care duce la cetate. În concepția arhitecților daci, ele trebuiau să se ridice la o înălțime de 1.20 — 1.50 m., urmând probabil să susțină vase mari de andezit în care aveau să ardă mirodeniile aduse prinos divinității.

Sanctuarul era flancat de un gard de piatră, iar terasa însăşi era apărată de alunecarea terenului de deasupra printr-un frumos zid de piatră ce mergea paralel cu gardul, la 6 m distanță în spatele acestuia.

După cum se vede, sanctuarele dacice sunt de două feluri: circulare şi patrulatere, acestea din urmă având aliniamente de postamente pentru coloane. Cele patrulatere sunt mai des întâlnite; există patru la Costeşti, unul în apropierea fortificației de pe Blidaru, unul în cetatea de la Piatra Roşie şi unul la Piatra Craivii, pe una din terasele înălțimii stâncoase. Aceasta în Transilvania, căci astfel de aliniamente sacre s-au mai descoperit şi în Moldova, la Bărboşi şi la Bâtca Doamnei.În schimb, numai la Pecica (poate antica Ziridava) s-au găsit urmele unor stâlpi de lemn, dispuşi circular, pe care descoperitorul lor, arheologul I. Crişan, îi consideră drept un sanctuar rotund de tipul celor cunoscute la Sarmizegetusa.

Am făcut cunoştință cu cetățile şi aşezările civile, cu locuințele şi sanctuarele dacilor. Urmează o întrebare firească: ce s-a găsit în aceste aşezări? Care e inventarul lor?

BOGĂȚIA AŞEZĂRILOR DACICE

Vestigiile locuințelor dacice sunt, de cele mai multe ori, modeste pentru că materialul din care fuseseră construite e perisabil: lemnul putrezeşte, lutul, dacă nu e întărit şi înroşit de foc, se amestecă cu pământul înconjurător; țiglele,

ba chiar şi pietrele de temelie, se sparg. Şi totuşi, pe vetrele acestor locuințe arheologii au descoperit o mare parte, poate cea mai mare, a materialului care ilustrează înflorirea şi complexitatea civilizației dacice.

La temelia oricărei civilizații stau uneltele de muncă, deprinderea şi iscusința omului de a munci, de a produce bunuri materiale. Din punctul acesta de vedere, dacii ajunseseră la un nivel înalt în ultimele două secole care au precedat cucerirea romană, dezvoltând o cultură materială de tip La Tène de o rară bogăție şi, îndrăznesc să spun chiar frumusețe.

Nesfârşită e gama uneltelor de fier descoperite în aşezările daco-geților, mai cu teamă în cele din Munții Orăştiei. S-au găsit aici, ca şi în alte aşezări din Dacia, felurite unelte agricole: coase, seceri, sape, săpăligi, greble, târnăcoape, cosoare pentru vie etc., dintre toate ieşind în evidență cuțitele şi brăzdarele de plug, acestea din urma de un tip particular, specific. În adevăr, cercetările lui I. Crişan au arătat că spre deosebire de brăzdarul de plug triunghiular, cu marginile îndoite în chip de manşon deschis, caracteristic romanilor şi celților, dacii aveau un brăzdar de forma unei bare masive, plate, cu vârful triunghiular în chip de limgură prevăzut cu o puternică nervură mediană; bara se termina printr-un cârlig (cui) care se fixa în lemnul plugului. De dimensiuni variabile (un exemplar mijlociu măsoară 27 cm lungime şi 8 cm lățime la baza vârfului triunghiular), aceste brăzdare s-au găsit în număr considerabil în mai multe aşezări dacice de la Pecica, Sarmizegetusa şi Costeşti

până la Popeşti, Tinosul, Poiana şi Moşnenii de lângă Mangalia. Creat poate după un model elenistic (prototipul nu se cunoaşte, dar exemplare identice s-au aflat şi pe teritoriul Bulgariei), acest brăzdar de fier sporea considerabil productivitatea agriculturii şi permitea acumularea unor mari rezerve de hrană. Nu ne pot, de aceea, surprinde marile cantităţi de cereale şi alte roade ale pământului (grâu de mai multe varietăţi, mei, bob, orz, secară, linte, orzoaică) găsite în hambarele şi în gropile de provizii din aşezările daco-getice. Iar înlocuirea primitivei lespezi de piatră pe care grăunţele erau sfărâmate în perioada hallstattiană cu râşniţe perfecţionate, rotative, de o productivitate mult mai mare, apare ca o consecinţă foarte firească a dezvoltării agriculturii dacice.

Mulţimea şi varietatea acestor unelte agricole de fier nu demonstrează numai dezvoltarea lucrării pământului, ci şi înflorirea metalurgiei: doar meşterii daci erau aceia care le făureau. Minereul extras la Ghelar şi Teliuc ajungea la marele atelier de la Sarmizegetusa cu cuptoarele sale de topit şi redus minereul (de altfel, în acest atelier se obţinea şi bronzul); apoi, trecea ca materie primă la un atelier de fierărie situat pe o terasă deasupra sanctuarelor; aici informele turte de fier erau prefăcute de fauri în unelte felurite. Trebuie să spun că urmele unui atelier de fierărie s-au descoperit şi la Poiana (Piroboridava), iar la Popeşti cenuşa cu care s-a umplut o groapă de provizii părăsită poate să provină foarte bine de la un atelier pentru prelucrarea metalelor; de altfel, în această aşezare s-au găsit mici creuzete de lut vitrificat, servind la turnarea bronzului.

Faurii daci confecționau şi uneltele necesare propriului lor meşteşug. Aşezările din secolele I î.e.n.— I e.n. cuprind numeroase unelte pentru metalurgia fierului: cleşti, ciocane, nicovale, şi altele; recipiente pentru turnare nu s-au găsit, căci. spre deosebire de bronz, fierul nu se turna, ci era modelat prin batere cu ciocanul la cald. Şi în privința uneltelor de făurărit aşezările din Munții Orăştiei sunt în frunte; s-au găsit aici, de exemplu, cleşti lungi de peste un metru care, curățite de rugina ce le acoperise, pot servi şi astăzi scopului pentru care au fost create.

Judecând după marea cantitate de unelte pentru dulgherit aflate în ruinele aşezărilor din Munții Orăştiei, în primul rând la Sarmizegetusa, prelucrarea lemnului trebuie să fi fost unul din meşteşugurile cele mai înfloritoare. Topoarele, dălțile, teslele, fierăstraiele, rindelele, cuțitoaiele şi sfredelele atestă această dezvoltare ca şi bogăția în materie primă a regiunii. Şi trebuie subliniat că aceste unelte nu sunt câtuşi de puțin primitive; topoarele şi teslele sunt de un tip care se foloseşte până în zilele noastre, iar fierăstraiele (fierăstraie mici sau adevărate joagăre) erau astfel făcute, încât să taie în ambele sensuri. Privind aceste unelte nu putem decât să regretăm că produsele create cu ajutorul lor nu s-au păstrat: s-au prăbuşit şi au putrezit pereții şi acoperişurile caselor dacice, au dispărut masivele porți de lemn, au pierit fără urmă atâtea şi atâtea obiecte de lemn pe care le folosiseră dacii. Numai în anumite condiții de excepțională umiditate ni s-a păstrat câte ceva: bârnele de gorun ale fântânii de pe Valea Chiştioarei, butoiul de decantare a apei de la Sarmizegetusa, un jgheab de lemn servind ca pat pentru o conductă de teracotă.

Nu întotdeauna aceste unelte de fier se găsesc risipite printre ruinele locuințelor sau atelierelor; uneori ele se întâlnesc sub forma unor adevărate depozite fie ca loturi destinate schimbului (cum pare să fie cazul depozitului de la Cetățeni), fie, mai ales, ascunse în clipe de primejdie. În ținutui Munților Orăştiei s-au găsit astfel de depozite, ascunse la venirea romanilor, pe valea pârâului Strâmbu şi la Valea Largă; chiar şi meşteşugarii din atelierul de fierărie de la Sarmizegetusa şi-au ascuns uneltele într-o oală de fier pe care au îngropat-o în pământ. Ei n-au mai apucat însă niciodată să le dezgroape şi să le folosească.

Din fier se confecționau nu numai unelte, ci şi obiecte diverse de uz practic: vase (am amintit acum câteva clipe că depozitul de unelte de la Sarmizegetusa fusese pus într-o oală de fier), cuțite, pinteni, „mâțe" (crampoane) pentru înlesnirea mersului pe gheață şi zăpadă, chei, cercuri de fier pentru găleți, butoaie sau lăzi, piese de la car ş.a.m.d. Mai numeroase însă sunt materialele de construcție, cuie şi piroane pentru încheierea bârnelor şi stâlpilor de lemn la case, scoabe puternice care prindeau blocurile de piatră în anumite locuri din zidurile dacice (în scobiturile practicate în piatră pentru aceasta se turna apoi plumb), balamale de uşi, ținte bătute în porțile groase de lemn. De prisos să mai spun că acest material feros de construcție e deosebit de abundent peste tot în cetățile şi aşezările Munților Orăştiei.

În atelierele de la Sarmizegetusa şi de aiurea se făureau, alături de unelte, şi arme, s-au descoperit pumnale curbe (**sicae**), săbii drepte sau curbe (acestea din urmă vor fi fost

teribilele **falces**, coase, pe care romanii au trebuit să le înfrunte şi după care ei nu se mai temeau, spune izvorul, de săgeţile parţilor), vârfuri şi călcâie de lănci şi sulițe (călcâiele îmbrăcau capătul de lemn al armei care putea fi astfel înfiptă mai uşor în pamânt), scuturi. De fapt, scuturile erau din lemn sau din piei rezistente de vite; numai partea lor centrală (**umbo**), iar câteodată un înveliş subțire se făceau din fier. În cetatea de la Piatra Roşie s-a găsit un astfel de înveliş, oval, pentru un scut de paradă, splendid ornamentat cu motive vegetale şi având în mijloc imaginea unui taur sau a unui zimbru.

Fierul era metalul cel mai important în economia dacică, dar nu era singurul metal folosit. Am pomenit mai sus de plumbul care se turna în jurul-scoabelor care prindeau blocurile de piatră. Foarte răspândite erau apoi bronzul şi argintul.

Din bronz, care îşi pierduse orice însemnătate în producție, se făureau anumite obiecte de uz practic (vase, torți de vase), dar mai ales podoabe: coliere, fibule, brățări, inele. În marea aşezare de la Poiana, pe cursul inferior al Siretului, s-au găsit şi cârlige de undiță de bronz, alături de cele de fier.

Pentru făurirea podoabelor metalul cel mai întrebuințat era însă argintul. La Costeşti, Poiana şi Pecica s-au descoperit urmele unor ateliere de argintari: mici nicovale, dălți fine etc. Ca materie primă slujea şi argintul extras din mine, dar şi diferitele monede care circulau în Dacia; la această concluzie a ajuns C. Preda cercetând tezaurul de la Stăncuța,

(jud. Brăila). Acest tezaur, depus într-un vas de argint ai cărui pereți subțiri s-au sfărâmat la descoperire, se compune din două bare de argint şi 87 de monede din acelaşi metal: 53 de tetradrahme thasiene şi 34 de denari republicani romani din secolele II — I î.e.n. Analizele chimice făcute au arătat limpede că în barele de argint se întâlnesc, combinate, elementele constitutive ale celor două categorii de monede. E cu totul îndreptățită, deci, ipoteza emisă de cercetătorul bucureştean că barele provin din topirea unor astfel de monede şi că meşterul argintar intenționa să transforme treptat toate monedele în bare şi apoi toate barele în diferite obiecte şi podoabe de argint. Ea a fost confirmată de descoperirea, la Pecica, a unui tipar pentru turnarea barelor de argint.

Ce obiecte şi podoabe de argint se întâlnesc la daci? În numeroase puncte de pe întreg teritoriul țării noastre s-au descoperit fibule, coliere, brățări, inele, pocale, placi şi catarame. Din argint nobilii bogați şi puternici puneau să se facă şi anumite piese de harnaşament pentru caii lor.

În obiectele de podoabă din metal se reflectă nu numai iscusința tehnică a meşterilor daci, ci şi măiestria lor artistică; de aceea nu stăruim acum asupra lor, lăsându-le pentru momentul când va fi vorba de arta dacilor ca o parte componentă a culturii lor spirituale. Dar e necesar să ridic, totuşi, o problemă: aceea a metalului însuşi din care sunt ele făcute

Epoca bronzului în Dacia a cunoscut nu numai o mare dezvoltare a metalurgiei acestui aliaj, ci şi o spectaculoasă

înflorire a prelucrării aurului. Ceva mai rare, tezaurele de obiecte de aur se întâlnesc şi mai târziu, până în preajma epocii La Tène, când obiectele de podoabă făurite din acest metal, preţios între toate, dispar aproape complet. E drept că pe unele vase de argint din tezaurul de la Sâncrăieni se pot distinge urme de aurire, că la Rudele s-au descoperit resturile unui obiect de fier greu de identificat (poate un mâner de sabie?) prins în nituri de bronz cu capul aurit, că ici-colo se mai găseşte câte o podoabă lucrată în întregime din aur. Dar numărul lor e extrem de mic, disparent chiar, în comparaţie cu abundenţa podoabelor de argint, venind în totală contradicţie cu vestita bogăţie în aur a Daciei.

S-ar putea crede că dacii n-au mai exploatat zăcămintele aurifere din Munţii Apuseni, dar ipoteza e clar dezminţită de datele izvoarelor literare. Se ştie că Traian a luat din Dacia o pradă atât de bogată în aur, încât a putut construi la Roma magnificul for care-i poartă numele, în timp ce în Egipt cursul aurului a scăzut brusc după victoria asupra dacilor. Un cronicar bizantin pomeneşte chiar cifra fantastică, tradusă în unităţi de măsură moderne şi amendată de învăţatul francez J. Carcopino, de 165 500 kg de aur. Exagerare, de acord; dar această cifră oglindeşte totuşi o realitate: aceea a belşugului de aur capturat de romanii victorioşi.

Nici ipoteza că romanii ar fi strâns cu grijă absolut tot aurul din Dacia nu rezistă; întâi pentru că o astfel de sechestrare completă nu era posibilă, iar în al doilea rând

pentru că nici în regiunile dacice care n-au fost ocupate de romani nu se găsesc obiecte de aur. Lipsa lor în epoca La Tène constituie încă o enigmă; până acum presupunerea cea mai plauzibilă ar fi aceea că ea se datoreşte unui monopol regal asupra aurului. Numai regele avea, probabil, dreptul să deţină podoabe scumpe de aur: supuşii trebuiau să se mulţumească cu frumuseţea mai puţin strălucitoare a argintului.

Dar în complexul inventarului aşezărilor geto-dacice nu predomină nici fierul, nici bronzul, nici argintul, ci obiectele de lut ars, ceramica. Nu mă voi referi nici la cărămizile din turnurile-locuinţă, nici la ţiglele de tip grecesc care acopereau casele bogate, nici la conductele de apă. Nu voi stărui nici măcar asupra fusaiolelor (prisnelelor pentru fuse) sau a greutăţilor pentru războaiele de ţesut sau pentru plasele de prins peşte. Voi aminti doar în treacăt de enigmaticele plăcuţe rotunde sau cvasirotunde de lut ars, prezente în mai toate aşezările daco-getice, care serveau, poate, unor jocuri de societate. Când vorbesc despre ceramică mă gândesc la atât de numeroasele şi atât de variatele vase.

Cititorii îşi vor aduce, poate, aminte că în secolele III — II î.e.n. cultura materială a dacilor cuprindea două categorii principale de ceramică: vasele lucrate cu mâna într-o manieră moştenită din Hallstatt şi vasele făcute la roata olarului. Prima categorie avea două tipuri mai importante: ceramica neagră, lustruită, dintr-o pastă mai bună şi arsă

mai bine şi ceramica poroasă, făcută dintr-o pastă grosolană, cu multe impurități, destul de prost arsă, având de obicei o culoare neagră-roşiatică. Vasele lucrate la roată erau mai fine: pasta lor era aleasă cu grijă şi bine frământată, iar arderea inoxidantă le dădea o culoare cenuşie. În sfârşit, în aşezările geto-dace se mai întâlnea şi ceramică străină lucrată la roată, mai ales grecească în zonele extracarpatice, mai ales celtică în Transilvania.

Cele două categorii fundamentale ale ceramicii dacice continuă să existe şi în perioada statului liber dac. Modificări însă se produc în amândouă, pe la sfârşitul veacului al II-lea î.e.n. sau la începutul secolului următor, ceramica neagră, lustruită, lucrată cu mâna, dispare; numai vasele grosolane din pastă poroasă rămân să reprezinte ceramica confecționată încă potrivit tradițiilor hallstattiene. În schimb, ceramica lucrată la roată se îmbogățeşte cu vasele arse oxidant şi având, deci, o culoare roşie.

Formele vaselor daco-getice, dimensiunile şi ornamentarea lor sunt extraordinar de variate: a da aici o listă cât de cât completă e imposibil. Va fi destul să spun că printre vasele lucrate cu mâna se numără oale înalte şi zvelte, derivate din urnele bitronconice ale primei vârste a fierului, alături de ulcele minuscule destinate păstrării alifiilor sau chiar folosite de copii în jocurile lor. Străchini mai mult sau mai puțin adânci, vase-borcan de diferite tipuri şi mărimi etc. Dar vasul cel mai caracteristic pentru întreaga categorie şi aş spune, pentru toată ceramica daco-getă e aşa-zisa ceaşcă dacică. Numele de ceaşcă i se trage de la

forma ei: simplă tronconică, având gura mai largă şi fundul mai strâmt; în epoca ce ne reține acum atenția, ceaşca dacică e prevăzută cu una sau două torți. De fapt însă, nu e vorba de o ceaşcă, ci de un vas folosit ca opaiț: o atestă clar urmele de arsură bine vizibile pe pereții interiori ai majorității exemplarelor cunoscute. Trebuie să ne închipuim ceaşca ca pe un fel de candelă modernă, plină cu ulei, în care pluteşte o feştilă. Ea avea, probabil, şi un anumit rost ritual, legat de ceremoniile funebre; numai aşa s-ar putea explica, pe de o parte, prezența ei obişnuită în mormintele dacice, şi, pe de altă parte, persistența cu care ea continuă să fie lucrată cu mâna. În adevăr, exemplarele lucrate la roată sunt extrem de rare şi, de obicei, târzii. Se pare, într-un cuvânt, că ea servea drept afumătoare rituală.

Fără îndoială că ceramica grosolană nu era lucrată de meşteri olari specializați, ci era confecționată în gospodăriile oamenilor de rând, poate de către femei. Aşa se explică marea ei diversitate de forme şi ornamentație. Unele vase din această categorie au buza dreaptă, la altele buza se subțiază; câteodată buza se răsfrânge în afară, drept, iar alteori e întoarsă în jos până ce se lipeşte iarăşi de peretele vasului. Fundul acestor vase e aproape întotdeauna plat. O firească sete de frumos îi făcea pe gospodari să-şi împodobească vesela, exemplarele lipsite de orice ornament fiind relativ rare. Măcar o linie dreaptă sub buză e incizată pe un astfel de vas; de cele mai multe ori însă, ornamentele se complică. Pe pereții vasului se incizează linii vălurite sau motive în formă de creangă de brad sau simple cres-

tături oblice; alteori vasul e împodobit trăgându-se dungi cu o măturică în pasta încă moale. Ornamentelor incizate li se adaugă cele în relief: proeminențe (butoni) discoidale, conice, emisferice, ovale, uneori împodobite ele însele cu una, două, trei sau patru alveole sau o cruce zgâriată în pastă. Deosebit de decorative sunt brâurile în relief modelate orizontal sub buza vasului sau, dimpotrivă, vertical, de la gură spre fund; adesea brâurile pornesc ca nişte ghirlande de la butonii aplicați pe pereții vasului. Întotdeauna brâurile sunt alveolate sau crestate cu linii oblice: acest ornament se întâlneşte şi la ceaşca dacică.

Se întâmplă uneori să se descopere vase deosebite ca formă şi frumusețe chiar printre ceramica lucrată cu mâna. În aşezarea civilă de la Costeşti, de exemplu, s-a găsit acum câțiva ani un vas destul de mare ale cărui nervuri verticale dispuse foarte regulat sugerează că cel care l-a făcut a imitat un vas străin (poate roman) de sticlă sau metal.

Ceramica lucrată cu mâna nu era arsă în cuptoare speciale, ci în simple gropi deschise. Rezultatul e o ardere inegală, o mare friabilitate a pastei şi o gamă întreagă de culori de la roşiatic la negru şi de la cenuşiu la gălbui şi brun. Cum multe din aceste vase au fost folosite fiind puse pe foc sau au ars împreună cu locuințele în care au fost găsite, culorile se combină în cele mai neaşteptate chipuri: nu sunt de loc rare cazurile în care părți din acelaşi vas sunt diferit colorate.

De o mare bogăție e şi categoria ceramicii lucrate la roata olarului. În veacul al II-lea î.e.n., ea era, cum s-a mai spus, exclusiv sau aproape exclusiv de culoare cenuşie. La modă erau mai ales „fructierele", vase nu prea adânci, cu picior înalt şi gol pe dinăuntru, şi cu buza răsfrântă mult în afară (evazată). Uneori piciorul era ajurat, adică era împodobit cu un fel de ferestricuri triunghiulare tăiate în pastă. În perioada statului dac, fructiera dispare treptat; mai bine zis, piciorul ei se scurtează din ce în ce şi, până la urmă, fructiera se transformă într-o strachină cu picior foarte scund sau chiar fără picior. Culoarea şi-o păstrează însă cenuşie sau, eventual, neagră.

Tipuri noi de vase i se adaugă. Olarii confecționează oale imitând craterele greceşti, dar având torțile semicirculare lipite, diferite borcane, vase în formă de ghiveci, capace, unele cenuşii sau negre, altele roşii. În timp ce continuă fabricarea ulcioarelor moştenite din secolul al II-lea î.e.n., înalte, zvelte, cu gura îngustă, cu torți netede sau răsucite în torsadă. Măiestria de care dau dovadă în alegerea şi frământarea pastei, în mânuirea roții şi în arderea ceramicii le îngăduie olarilor să modeleze uriaşe vase de provizii (chiupuri) de 1,70 — 1,80 m înălțime, cum sunt cele care s-au găsit în turnurile şi cazematele cetății de pe Blidaru. De culoare de obicei roşie, cu buza evazată, pântecele bombat şi fundul îngust şi inelar, cu pereții groşi, aceste chiupuri erau fie îngropate în pamânt, fie sprijinite pe un suport de lemn. Un chiup uriaş găsit la Blidaru, cu fundul găurit intenționat, era fără îndoială susținut de un suport la o oarecare înălțime de la pamânt; nu era lesne să scoți

grânele sau apa de pe fund (vasul are cam 1,80 m înălțime) şi era preferabil s-o laşi să se scurgă scoțând cepul de lemn sau tot de lut care astupa orificiul.

Nu toate chiupurile erau de asemenea dimensiuni. În Munții Orăştiei s-au găsit destule de mărime mijlocie, cu pereții mai subțiri şi uneori cu buza fațetată în trepte; unul din aceste vase, îngropat sub streaşina unei locuințe de la Sarmizegetusa, mai era plin pe jumătate cu grâu carbonizat.

Ornamentarea vaselor lucrate la roată e, parcă, mai puțin variată. Podoaba cea mai obişnuită e linia în val incizată, alternând sau nu cu linii drepte executate tot prin incizie. Uneori se întâlneşte şi ornamentul „în brad" sau chiar o fină rețea de linii încrucişate. Un fragment ceramic aflat în cetatea de la Căpâlna poartă, iucizat, un ornament geometric destul de complex, constând din pătrate de diferite dimensiuni. Se găsesc şi ornamente ştampilate de olari pe pereții acestor vase: rozete sau cruci înscrise într-un cerc. Ca podoabe trebuie considerate şi torțile aplicate (lipite), prea puțin proeminente pentru a putea sluji cu adevărat ca apucători. Şi, în sfârşit, mai trebuie amintită pictura despre care va fi vorba ceva mai jos.

Cer cititorului îngăduința de a pomeni două tipuri rare de vase lucrate cu roata. Primul e reprezentat de marele vas de cult cu ştampila DECEBALVS PER SCORILO, menționat în capitolul precedent, el e unic în felul său. În ceramică nu se cunosc, deocamdată, exemplare asemănătoare: analogii,

de dimensiuni însă mult mai mici, se pot găsi doar în argintăria dacică. Al doilea, ceva mai des întâlnit, e cunoscut mai ales din stânile dacice. E vorba de un vas roşu destul de mare, un fel de chiup, cu gâtul înconjurat de un „guler" şi cu fundul retezat sau, dacă vreți, pur şi simplu fără fund: în locul fundului avea o pânză (natural că resturile acesteia nu s-au găsit). Vasul acesta era pus într-un alt vas, probabil de lemn, cu „gulerul" sprijinit de gura acestuia; în el se punea caşul, iar zerul se scurgea prin pânza ce ținea loc de fund.

Nu încape nici o îndoială că aceste vase lucrate la roată erau modelate şi arse de meşteşugari specializați, de olari. O mărturisesc formele lor elegante, precizia execuției şi, mai cu seamă, mărcile de atelier. O astfel de marcă, două unghiuri obtuze aşezate vârf la vârf şi înscrise într-un dreptunghi, e ştampilată pe gura unui chiup cu buza fațetată „în trepte" găsit la Meleia; alta, o rozetă, se află pe peretele interior al unui capac, unde nu putea avea nici un scop ornamental. Şi poate tot ca mărci de olar trebuie considerate anumite semne (de pildă, cruci) sau litere greceşti zgâriate pe fundul unor vase sau pe butonii unor capace. Cel puțin în cazul vaselor de acest fel descoperite în aşezările din Munții Orăştiei nu poate fi vorba de importuri; pasta amestecată cu mica argintie e prea caracteristică pentru aceste locuri pentru a putea fi confundată.

Dar vase de import există, fireşte; la Popeşti s-au descoperit numeroase amfore rodiene, unele cu torți ştampilate, frecvente şi în alte aşezări extracarpatice, precum şi boluri

deliene cu figuri în relief. În unele aşezări din estul Transilvaniei, aparţinând secolului I e.n., par să existe şi fragmente de vase romane.

Geto-dacii au imitat aceste vase de import. În aşezarea de la Popeşti fragmentele de vase autohtone imitate după bolurile deliene din secolele II — I î.e.n. sunt mai numeroase decât fragmentele greceşti originale, iar la Sighişoara s-au găsit numai imitaţii. Despre amforele getice cu ştampile anepigrafîce, imitate după vasele analoge greceşti, s-a vorbit în altă parte a acestei cărţi. Mai trebuie însă pomenit faptul că în diverse puncte a apărut ceramică dacică pictată cu benzi şi linii colorate, tot după model elenistic; aşezarea de la Pecica e un exemplu elocvent în această privinţă.

Marea surpriză în domeniul ceramicii a constituit-o descoperirea, la Sarmizegetusa, a vaselor dacice executate dintr-o pastă extrem de fină, acoperite cu o pojghiţă subţire de angobă şi pictate într-un stil original care nu-şi găseşte până acum analogii contemporane. Apărută, probabil, în a doua jumătate a secolului I e.n., această ceramica reprezintă o ultimă şi superioară etapă a olăriei dacice. Pe fondul gălbui sau negru al vaselor se împletesc motivele geometrice, vegetale sau animale ale picturilor cu culoare albă sau brună-roşcată. Afara de Sarmizegetusa, astfel de vase s-au mai găsit la Meleia şi la Faţa Cetei. Dacă se va putea dovedi că şi fragmentele pictate descoperite la Bâtca Doamnei aparţin aceluiaşi stil dacic şi nu unor imitaţii după vase elenistice, am avea dovada că olarii de la Sarmizegetusa lucrau şi pentru alte centre din Dacia.

Puternice şi bogate ne apar aşadar cetățile dacice din Munții Orăştiei, din estul Transilvaniei şi din zonele extracarpatice. Întinse şi bogate ne apar aşezările geto-dacice. Bogăție fireasca: bogată era țara dacică, harnic şi talentat poporul ei. Nu încape îndoială că o parte din produsele acestui pământ lua calea schimbului, ajungând până departe în Grecia şi Italia. Dar şi dacii primeau din centrele sudice felurite obiecte pe care apoi meşterii indigeni le imitau şi le adaptau.

PE DRUMURILE DE NEGOȚ ALE DACILOR

Nu încape nici o îndoială în privința existenței unui comerț al daco-geților cu Grecia şi cu Roma sclavagistă în epoca lui Burebista — Decebal. Stau mărturie numeroasele obiecte de import descoperite în aşezările dacice. Ceea ce se poate discuta e natura, orientarea şi intensitatea acestui comerț.

Multă vreme, din veacul al VI-lea până în al II-lea î.e.n., grecii fuseseră stăpânii necontestați ai „pieței" dacice. În schimbul obiectelor de podoabă, al ceramicii fine, al uneltelor, şi armelor, al vinului şi untdelemnului, grânele, vitele, lemnul, mierea şi alte produse ale pământului geto-dac luau calea Miletului, Atenei, Rodosului şi a altor centre din sudul egeic. Dar de prin veacul al II-lea apare, intensificându-se în cei două sute de ani ce urmează, concurența

negu țătorilor romani. Încetul cu încetul, orientarea unei bune părți a comerțului daco-getic se schimbă, îndreptându-se către puternica şi bogata Romă.

Aceasta nu înseamnă că grecii sunt eliminați de pe „piața" geto-dacică. Nu numai în regiunile extracarpatice. În aşezări ca Popeşti, Poiana, Piscul Crăsani, Cetățeni, Tinosul, se pot afla produse şi monede greceşti, ci şi în Transilvania. Nu s-a găsit oare la Piatra Roşie un mic candelabru de bronz cu trei brațe? E o marfă grecească, întru totul analogă candelabrului descoperit la Piscul Crăsani. Greceşti sunt şi alte obiecte scumpe, de artă chiar, descoperite în fortificațiile dacice din Munții Orăştiei, greceşti sunt o parte din monedele aflate în cetățuia Costeştilor, grecească e greutatea găsită în aşezarea de la Pecica. Aceste obiecte atestă continuarea legăturilor tradiționale de schimb cu elenii, atât de profitabilă şi pentru negustorii sudici şi pentru aristocrația daco-getă.

Oraşele greceşti de la Pontul Euxin nu trimit în Dacia numai obiecte, ci şi meşteri. Călătoria pe care Acornion o făcuse la Argedava sau cea pe care Dio Crisostomul, un secol şi jumătate mai târziu, o întreprinde până la Sarmizegetusa, va fi fost făcută şi de meşteşugari greci, atraşi de făgăduiala unui câştig bun. Şi dacă nu de bunăvoie, unii din ei vor fi fost aduşi cu de-a sila după ce Burebista cucerise oraşele de pe litoralul pontic. Aplicarea modelelor şi tehnicii elenistice la unele din construcțiile dacilor din Munții Orăştiei e greu de închipuit fără participarea efectivă la lucrări a unor meşteri din Histria sau alte oraşe.

Circulația mărfurilor şi a oamenilor între litoralul Mării Negre şi Munții Orăştiei dovedeşte că vechile drumuri de schimb continuau a fi umblate. Nu-şi pierduseră însemnătatea în epoca lui Burebista şi a lui Decebal nici calea de la cotul Dunării pe Siret în sus şi apoi, prin pasul Oituz, în Transilvania, nici drumurile de pe valea Argeşului şi Dâmboviței. Dar alături de ele dobândesc treptat o însemnătate sporită drumurile care duceau către Italia. E vorba de calea comercială ce ducea pe valea Savei; ajunsă la Dunăre, trebuie să ne-o închipuim ramificându-se: o ramură apuca prin Banat şi prin trecătoarea Porților de Fier transilvănene către Mureş, alta străbătea Oltenia, a treia, după ce mai cobora pe Dunăre, urca pe valea Oltului către Turnu Roşu. Şi câte alte asemenea drumuri nu vor fi fost, pe care astăzi nimeni nu le mai ştie!

Negoțul daco-roman e şi el dovedit de obiecte şi monede. La Sarmizegetusa s-a găsit, de pildă, o cuțitoaie de fier pentru prelucrarea lemnului, purtând ştampila meşterului Hemennius. Acum, acest Herennius e un cunoscut proprietar de făurărie şi negustor de obiecte de fier din Aquileia, marele centru nord-italic de comerț cu Europa centrală şi de sud-est. În ceea ce priveşte moneda romană de argint, denarul, ea ajunge să cucerească piața ca monedă de bună calitale, ca monedă a statului celui mai puternic, ea se impune şi dacilor, aşa cum se impusese şi altor popoare dinafara hotarelor romane. Alături de denarul roman, dacii folosesc tetradrahmele thasiene şi drahmele oraşelor greceşti Apollonia şi Dyrrhachium de pe coasta Illiriei. Monedele

mai vechi sau monedele altor oraşe circulă numai într-o măsură redusă. Dominaţia denarului roman pe piaţa dacică e atât de hotărâtă şi de necontestată, încât determină încetarea vechilor emisiuni de monedă dacică. Chiar când imită, dacii imită acum mai ales denarul Romei: ştanţe pentru baterea de denar s-au descoperit în cetatea de la Tilişca şi, recent, numismatul bucureştean B. Mitrea a formulat ipoteza că unii denari din tezaurul de 550 de piese descoperite la Poroschia (jud. Teleorman) ar fi fost bătuţi de localnici. Tot denari romani bătea, cred, ştanţa greu sau chiar imposibil de descifrat găsită la Pecica.

Pe teritoriul Daciei circulă şi tetradrahme thasiene „barbarizate", adică imitate de barbari, şi imitaţii ale drahmelor din Apollonia şi Dyrrhachium. Nu există însă deocamdată nici o dovadă că ele ar fi fost bătute în Dacia. În ce mă priveşte, aş înclina să cred că nu: doar şi imitaţiile după denarii romani sunt rare. Moneda Romei ajungea aici în cantităţi suficiente, căci negoţul se dezvolta necontenit şi, afară de aceasta, nici regelui dac nu-i putea conveni ca şefii de triburi să bată monede, ştirbind astfel autoritatea puterii centrale. E probabil ca cercetările viitoare să poată dovedi că emisiunile de imitaţii încetează o dată cu reunificarea statului dac sub Decebal.

Cine făcea acest comerţ? Negustori greci şi romani, dar, desigur, şi negustori daci. Aceştia din urmă nu vor fi ajuns chiar până în Grecia sau la Roma; cred însă că drumurile spre ţărmul dobrogean, în Moesia şi Illiria, erau călătorii obişnuite şi pentru ei.

*

A luat sfârşit călătoria noastră. În timpul ei, vechile aşezări ale daco-geților şi-au dezvăluit ochilor noştri tainele, iar cultura materială dacică ne-a apărut în toată splendoarea ei ca o civilizație profund originală.

Spunând acestea, nu dau termenului „original" un înțeles îngust şi meschin. Nu pretind, şi nimeni nu pretinde, că dacii n-au învățat nimic de la alte popoare. Dimpotrivă, au făcut-o întotdeauna bucuroşi. Ei au luat de la greci şi de la celți roata olarului, faurii de la Sarmizegetusa au bătut pe nicovală cuțitoaie după modelul celei fabricate de Herennius, olarii de la Popeşti au imitat bolurile deliene, meşterii constructori din Munții Orăştiei au sorbit din izvorul fecund al arhitecturii elenistice; în capitolul următor se va vedea că şi în artă dacii au suferit influențe felurite.

Dar toate aceste împrejurări incontestabile nu răpesc culturii materiale dacice caracterul ei original. Căci original în civilizație nu înseamnă a refuza cu încăpățânare să înveți de la alții, nu înseamnă a face totul, a inventa totul singur. Ce săracă ne apare cultura materială a bastarnilor din Moldova care, deşi, în contact cu grecii şi cu daco-geții, au continuat să locuiască în bordeie şi n-au adoptat niciodată roata olarului de exemplu. O civilizație originală nu se creează neapărat respingând elementele străine, ci şi transformându-le, adaptându-le, îmbogățindu-le.

E tocmai ceea ce au făcul daco-geții. Populație nepomenit de veche a acestui pământ, ei au ştiut să-i asimileze pe năvălitori (sciți, celți), adoptând totodată de la dânşii elementele avansate de cultură materială. Ei au ştiut să învețe de la vecini, în primul rând de la greci şi de la traci. Dar ei au ştiut mai cu seamă să topească împreună elementele civilizațiilor străine, sa le toarne în tipare noi, specifice numai lor, să şi le însuşească. Nu e greu de găsit originea unor vase dacice în ceramica grecească; şi totuşi, de la prima privire se vede că aceste vase sunt dacice, nu greceşti. În tehnica construcțiilor dacii au învățat multe de la greci, dar cetățile din Munții Orăştiei nu sunt greceşti, ci dacice. În Grecia au existat cetăți mai puternice, mai frumoase, mai mari, dar nu aşa, nu ca ale dacilor; în felul său, complexul din Munții Orăştiei e unic în lume.

Învățând, muncind, adoptând elementele străine în mod creator şi creând ei înşişi, au făurit daco-geții din epoca lui Burebista-Decebal înfloritoarea civilizație oppidană cu care ați făcut cunoştință călătorind prin inima Daciei.

Capitolul VI
CULTURA SPIRITUALĂ
A DACO-GEŢILOR

Cunoaşterea unui popor presupune neapărat şi cunoaşterea culturii sale spirituale. Astăzi lucrul acesta nu e greu, căci literatura şi arta sunt larg difuzate cu ajutorul mijloacelor moderne: cartea tipărită, presa, emisiunile de radio şi televiziune, turneele teatrelor, expoziţiile. Dar pentru antichitate istoricii se găsesc adesea în faţa unor mari dificultăţi, mai ales în ceea ce priveşte popoarele de la periferia lumii greco-romane. Operele filozofilor greci sau ale poeţilor latini ni s-au păstrat măcar în parte, dar ce a mai rămas din bogata literatură populară, de exemplu, a unor popoare ca dacii, celţii sau sciţii? Poate anumite elemente transmise de-a lungul secolelor până azi; ele sunt însă greu, chiar imposibil de descoperit sub haina târzie care le acoperă. Poate anumite elemente transmise grecilor şi romanilor şi, deci, reflectate în operele scriitorilor antici; multe din ele sunt nesigure şi continuă să dea loc la aprige controverse în lumea ştiinţifică. Iar arheologia, călăuză sigură în descifrarea culturii materiale a unui popor,

nu izbuteşte să treacă dincolo de anumite limite atunci când se pune problema cunoaşterii culturii spirituale.

De obicei, cele mal multe ştiri antice despre cultura spirituală a popoarelor barbare se referă la religia lor. În zilele noastre atenția acordată credințelor religioase ar părea anacronică, dar în vechime lucrurile stăteau altfel. Cine nu cunoaşte puterea şi autoritatea de care se bucura preoțimea egipteană sau druizii neamurilor celtice? Chiar şi la grecii secolului al V-lea î. e. n., un istoric de talia lui Herodot atribuia intervențiilor divine multe din evenimentele istorice. Putem zâmbi, în fața acestei naivități; e preferabil însă s-o înțelegem ca pe un fenomen firesc. În ce ne priveşte, ar trebui să-i fim recunoscători lui Herodot pentru interesul său față de religiile altor popoare; fără el n-am avea nici bruma de cunoştințe pe care le posedăm astăzi despre credințele geto-dacilor.

DIN NOU HERODOT

Istoricul din Halicarnas ne-a oferit primele ştiri cu adevărat istorice despre daci. Tot el, într-un important pasaj al operei sale, ne dă cea mai completă şi mai cuprinzătoare ştire antică despre religia acestei populații.

Zice Herodot:

„Înainte de a sosi la Istru, primul popor pe care îl supuse Darius au fost geții care cred că sunt nemuritori... Iată în ce chip se socoteau ei nemuritori. Ei cred că nu mor, ci că cel ce-şi dă sfârşitul se duce la zeul Zamolxis; unii dintre dânşii cred că acesta este Gebeleizis. Tot la cinci ani, ei trimit la el ca sol pe unul dintr-înşii, tras la sorți, şi-l însărcinează cu câte le cere fiecare. Iată cum îi trimit: câțiva din ei se aşează în rând ținând câte trei sulițe în mână, iar alții, apucând de mâini şi de picioare pe cel hotărât să fie trimis la Zamolxis, îl aruncă în sus, pe vârful sulițelor; dacă el e străpuns şi moare, ei cred că zeul le este prielnic; dar dacă nu moare, îl huiduiesc şi-l dojenesc ca pe un netrebnic şi păcătos şi după aceasta trimit pe altul, căruia îi dau aceeaşi însărcinare cât e încă în viața. Tot aceşti traci când tună şi fulgeră trag cu săgeți în sus, spre cer, amenințând pe zeu, căci ei cred că cel care tună şi fulgeră, nu e alt zeu decât al lor.

După câte am aflat de la grecii care locuiesc la Helespont şi la Pont, acest Zamolxis, fiind un om, a servit la Samos ca sclav; a fost chiar rob al lui Pitagora...; în urmă însă, câştigându-şi libertatea, se spune că şi-a strâns o mare avere şi, îmbogățindu-se, s-a întors în țara lui. Dar fiindcă tracii duceau o viață mizerabilă şi erau ignoranți, acest Zamolxis, crescut în obiceiurile ioniene şi având o învățătură mai solidă decât aceea a tracilor deoarece fusese în contact cu grecii şi încă cu unul din cei mai însemnați dintre filozofii eleni, cu Pitagora, a pus să i se zidească o sală pentru primirea şi ospătarea celor mai de frunte con-

cetățeni ai săi, unde să-i învețe că nici el, nici oaspeții săi şi nici cei care se vor naşte vreodată dintr-înşii nu vor pieri, ci vor merge într-un loc unde vor viețui veşnic, bucurându-se de toate cele bune. Pe când ei făceau toate câte le-am spus şi vorbeau astfel, el îşi săpă o locuință subterană. Şi îndată ce-şi termină această locuință, se făcu nevăzut pentru traci. Coborându-se în locuința subterană, rămase acolo timp de trei ani. Tracii îl regretară şi-l jeliră ca pe un mort. În al patrulea an însă el li se arătă, astfel că ei văzură adeverindu-se toate cele spuse de Zamolxis. Acestea spun grecii că le-a făcut el.

Cât despre mine, această poveste a lui Zamolxis şi locuința sa subpământeană nici nu le pun la îndoială, nici nu le cred pe de-a-ntregul. Părerea mea este că acest Zamolxis a trăit mulți ani înaintea lui Pitagora. Dar destul e atât cât am spus. Fie că a existat un om cu numele Zamolxis, fie că va fi fost o divinitate băştinaşă a geților..."[56]

Cine ar crede că acest text scurt şi destul de limpede a dat naştere unor înverşunate dispute în jurul problemei religiei geto-dace? Şi totuşi aşa s-a întâmplat. Despre Zamolxis şi Gebeleizis, ca şi despre credința geților în nemurire s-au scris zeci şi sute de pagini, în care s-au înfruntat opiniile cele mai diverse. Au fost învățați care au crezut povestea grecilor pontici, pe care n-o crezuse Herodot: aceea că Zamolxis a fost un om, un vrăjitor, indiferent de

[56] Herodot, IV, 93 – 96.

realitatea sau nerealilatea legăturilor sale cu Pitagora. S-au găsit şi alţii care să afirme că cele spuse de „părintele istoriei" despre credinţele geţilor dobrogeni nu s-ar potrivi şi pentru dacii din ţinuturile muntoase ale Transilvaniei. Într-un cuvânt, au fost formulate numeroase teorii şi ipoteze, în care informaţiile lui Herodot ocupau, prea adesea, un loc secundar; locul de frunte îl ţineau concepţiile subiective ale autorilor moderni!

Încetul cu încetul, lucrurile s-au lămurit, exagerările au fost abandonate. Dar pildă într-o epocă relativ recentă a rămas în discuţie problema principală a credinţelor getodace; era această religie monoteistă (având, deci, un singur zeu), sau politeistă?

MONOTEISM SAU POLITEISM?

Apărător înfocat al primei ipoteze a fost Vasile Pârvan. Idealist, animat de subiective concepţii ascetice, acest istoric şi arheolog a făcut încercarea de a-i prezenta pe geţi ca pe un popor complet deosebit de celelalte neamuri ale antichităţii, superior tuturora prin concepţia sa monoteistă şi spiritualistă. După Pârvan, zeul unic al geţilor nici nu avea nume: Zamolxis şi Gebeleizis erau doar două din mulţimea nesfârşită de atribute pe care acest zeu de putere atotcuprinzătoare le avea. Lăcaşul zeului se afla în cer şi geto-dacii, disprețuind viaţa pământească, se bucurau să-şi trimită sufletele lângă dânsul.

Grabnic adoptată de anumiți teologi (care mai că nu i-au făcut pe geto-daci creştini înainte de apariția creştinismului!), această ipoteză nu rezistă criticii. Nici Tocilescu, la sfârşitul secolului trecut, nu credea în monoteismul daco-getic. Iar mai târziu C. Daicoviciu a arătat că Pârvan a interpretat absolut greşit cuvintele lui Herodot. Istoricul antic nu spune că Gebeleizis era alt nume al lui Zamolxis, ci că unii dintre geți îşi închipuie viața de dincolo de mormânt pe lângă Zamolxis, alții pe lângă Gebeleizis. Herodot, povestind scena tragerii cu arcul spre cer, nu vrea deloc să afirme, cum zicea Pârvan, că geții nu cred să existe vreun alt zeu decât al lor, unicul; pur şi simplu, geții erau convinşi că zeul lor Gebeleizis, şi nu altul, provoacă fulgerele şi tunetele. Aşadar, nici vorbă de monoteism.

Desigur, fiind vorba de traducerea şi interpretarea unui laconic text antic, discuțiile s-ar putea prelungi la infinit. Din fericire, există şi alte ştiri atestând politeismul geto-dacilor. Se pare că dacii adorau o zeiță a vetrei şi a focului corespunzând Hestiei greceşti şi Vestei romane. Sigur e că dânşii se închinau unui zeu războinic, asemănător lui Ares (Marte); ne-o spune lămurit Iordanes, ne lasă s-o înțelegem Vergiliu şi Ovidiu, iar Vergetius afirmă chiar că dacii, moesii şi tracii au fost întotdeauna aşa de războinici, încât legendele spun că zeul Marte s-a născut chiar în țara lor.[57] Tot atât de sigură e adorarea zeiței Bendis, corespunzând Dianei. Dunărea însăşi pare să fi fost un fluviu sacru, o

[57] Vegetius, *De re militari*, I, 28.

zeitate. Grămăticul Servius, glosator al lui Vergiliu, relatează că geto-dacii, înainte de a pleca la război, obişnuiau să bea, ca pe un vin sfânt, apă din Dunăre şi să jure că nu se vor întoarce la vetrele lor decât după ce vor fi ucis pe duşmani.[58]

Politeismul geto-dacilor e clar demonstrat şi de descoperirile arheologice. Fără a intra, deocamdată, în amănunte, amintesc numai existența mai multor sanctuare în aşezările de la Costeşti şi Sarmizegetusa (aici, foarte apropiate unele de altele), bizare dacă ar fi fost consacrate unei singure şi unice divinități.

Această religie politeistă constituia, prin autoritatea şi mai cu seamă prin organizarea ei, o mare forță în statul dac al lui Burebista şi Decebal. Marele preot Deceneu fusese investit cu puteri aproape regeşti şi, după moartea lui Burebista, ocupa tronul statului dac transilvănean. Ambele puteri, laică şi religioasă, le deține şi urmaşul său, Comosicus: au, probabil, dreptate cei care cred că Vezina, personaj important, având după Decebal cea mai mare autoritate, e marele preot al dacilor în timpul ultimului rege.

Şeful religiei dacice avea un cuvânt greu de spus în conducerea statului. Ne-o spune Strabo nu numai în pasajul, amintit în altă parte a acestei cărți, unde vorbeşte despre distrugerea viței-de-vie din porunca lui Deceneu, ci şi în

[58] Servii Gram., în *Vergilii Bucolica et geogica commentarit.*, vol. III, 1, ed. G. Thilo, p. 317.

rândurile în care vorbeşte despre Zamolxis. Reluând anecdota grecească după care Zamolxis ar fi fost sclav al lui Pitagora, Strabo zice că el l-a convins pe regele dacilor să-l numească mare preot. „Acesta a fost numai începutul — continuă Strabo — căci cu timpul a fost chiar el socotit ca zeu. Şi găsind într-un loc de nepătruns o peştera adâncă, s-a vârât în ea, neieşind de acolo decât foarte rar şi necomunicând cu nimeni decât cu regele şi cu îngrijitorii săi. Şi chiar regele îl ajută să înşele poporul după ce a văzut că acesta e mai supus poruncilor sale de când le credea pe acestea inspirare de zei. Obiceiul a continuat până în ziua de azi şi după Zamolxis s-a găsit întotdeauna câte un şarlatan care să se facă sfătuitorul regelui şi să primească de la geți titlul de zeu. Şi, de asemenea, peştera în care se retrăsese Zamolxis a fost considerată sfântă şi se numeşte şi azi Muntele Sacru, dar adevăratul său nume, care se dă şi unui râu ce curge la poalele sale, e Kogaionon. În timpul lui Burebista, regele geților, împotriva căruia divinul Cezar era gata să pornească cu război, era în această demnitate un oarecare Deceneu."[59]

Să trecem peste naiva identificare a zeului Zamolxis cu un sclav, devenit apoi succesiv om liber, mare preot şi zeu. Să trecem şi peste anacronismul în care cade Strabo vorbind despre un rege unic al geto-dacilor, divizați de fapt într-o sumedenie de triburi, pe timpul lui Pitagora (secolul al VI-lea î.e.n.). Să lăsăm deoparte aspra caracterizare pe care

[59] Strabo, *Geografica*, VII, 3, 5.

geograful o face marilor preoți daci şi să reținem numai esențialul: autoritatea marelui preot şi folosirea ei de către aristocrația dominantă în frunte cu regele. Caracterul de clasă al religiei şi al organizării religioase în epoca statului dac e cât se poate de limpede.

Marele preot era şeful religiei dacice; el dispunea, fără îndoială, de bineînchegata organizație preoțească care deservea cultele diferiților zei în sanctuarele descoperite în aşezările dacice. Prea puține ştiri avem, din păcate, despre aceşti preoți. Numai Strabo şi Iosephus Flavius[60] ne-au păstrat amintirea unei tagme de anahoreți („călugări") celibatari, vegetarieni şi abstinenți. La Strabo ei apar cu numele de **Ktistai** (κτίσται) ceea ce s-ar traduce prin, „ctitori, întemeietori", şi Flavius Iosephus, luându-se poate, după acest nume, le zice **Polistai** (πολίσται), adică „întemeietori de oraşe". Învățatul bulgar D. Decev a explicat însă convingător originea denumirii de la Strabo, arătând că e o corupția din **skristai** (σχίσται), cuvânt însemnând „cei care se abțin de la plăcerile lumeşti". Tot Strabo ne informează, în acelaşi pasaj, că poporul le zicea „călători prin nori" (καπνοβάται), poreclă pe jumătate respectuoasă, pe jumătate ironică, legată, eventual, de anumite preocupări astronomice ale preoților sau de vârfurile de munte unde se găseau sanctuarele şi peşterile lor. Oricum ar fi, e cert că aceşti **skistai** reprezintă doar o mică parte a puternicei organizații preoțeşti geto-dacice.

---

[60] *Ibidem*, VII, 3, 3; Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaecae*, XXVIII, 1, 5.

Problema caracterului monoteist sau politeist nu e singura ridicată de religia geto-dacilor. Rezolvarea ei în sensul politeismului general, de altminteri, la indoeuropeni, e o realizare ştiinţifică de seamă, dar se cere completată cu alte date privind caracterul religiei geto-dace, atribuţiile diferitelor divinităţi, anumite practici rituale etc. Succese importante s-au obţinut pe acest tărâm prin folosirea izvoarelor literare, lingvistice şi arheologice.

ZEI ŞI ZEIŢE DACE

Herodot ni-l înfăţişează pe Zamolxis ca pe o divinitate de seamă, la care se duc cei ce mor. Dar unde îi e lăcaşul? În cer, cum afirma Vasile Pârvan sau, dimpotrivă, în adâncurile pământului?

Pentru ipoteza lui Pârvan nu pledează nimic; spre cealaltă ne îndeamnă nu atât povestea peşterii şi a încăperii subpământene, care pot fi inventate sau denaturate de elenii ce l-au informat pe Herodot, ci numele însuşi al zeului. Cunoscători de seamă ai lingvisticii indo-eurepene au demonstrat că prima parte a acestui nume, **Zamol-**, se înrudeşte îndeaproape cu numele divinităţii traco-elenice **Semele**, zeiţa pământului, şi cu acela al zeului, tot chtonian, al vechilor lituani, **Zemeluks**. Legătura cu anumite cuvinte comune însemnând „pământ, ţară" din diferite limbi indo-europene e tot atât de limpede. Nespecialistului îi vine greu, poate,

să observe înrudirea dintre radicalul **Zamol** - şi cuvântul grecesc χθών (chton) sau cel latinesc **bumus**, ambele însemnând „pământ", dar strânsa legătură cu slavul **zemlia** e evidentă pentru oricine. Sufixul — **xis** nu e însă satisfăcător explicat, dar lucrul acesta nu e esențial.

În felul acesta, Zamolxis apare în adevărata sa lumină şi în adevăratul lui rol. El este un zeu al pamântului, al vegetației, al rodniciei. În credința geților el împărțea omenirii cele trebuincioase traiului: lui i se datorau recoltele bogate, lui trebuia să i se mulțumească pentru prosperitatea turmelor de animale, pentru produsele pădurilor, pentru vânat şi peşte. Bunătatea şi puterea lui Zamolxis făceau ca natura amorțită de gerurile iernii să reînvie parcă primăvara; în acest context legenda reapariției zeului după anii petrecuți în locuința subterană capătă semnificația unui simbol religios, dându-ne, în acelaşi timp, o indicație suplimentară cu privire la lăcaşul zeului: pământul sau, mai bine zis, împărăția subpământeană.

La un popor de agricultori şi crescători de vite ca geții era firesc ca un cult chtonian să dobândească cea mai mare însemnătate în ansamblul credințelor religioase. Rădăcinile acestor culte sunt, de obicei, foarte vechi; n-avem, bineînțeles, nici o dovadă, dar n-ar fi deloc exclus ca ele să pătrundă până în neoliticul agricol. În orice caz, importanța acestei credințe străvechi în divinitatea fertilității şi fecundității justifică pe deplin ideea pe care şi-o făceau geto-dacii despre

nemurire ca despre o sălăşuire în împărăția lui Zamolxis, plină de toate bunurile pe care uneori zeul, mâniat pe muritori, le refuza celor încă în viață, trimițând inundații, secete sau molime.

Avea Zamolxis o soție? Lucrul nu e sigur. În lexiconul antic Suidas[61] se afirmă că exista şi o divinitate feminină cu acelaşi nume; aceasta mi se pare însă greu de crezut, deşi informația a fost acceptată de unii cercetători moderni.

Spre deosebire de chtonianul Zamolxis, Gebeleizis era un zeu ceresc. Nu cred că el poate fi interpretat în chip exclusiv ca zeu al fulgerului; mi se pare mai probabil ca fulgerul să fie numai unul din atributele sale, una din armele pe care le mânuieşte. Aceasta în epoca deplinei dezvoltări a cultului său, căci la început el a putut fi doar o divinitate a furtunii, a fulgerelor, care a înlocuit, treptat, vechea divinitate indo-europeană a cerului potrivit unui proces atestat la alte populații de acest neam. În momentul în care scrie despre dânsul Herodot, Gebeleizis va fi tronat în închipuirea geto-dacilor ca stăpân al cerului întreg, nu numai al fulgerului aducător de moarte. Ritualul tragerii cu arcul spre cerul în întunecat de nori negri şi străbătut de săgețile fulgerelor nu prea poate fi considerat, aşa cum face Herodot, ca o amenințare a pamântenilor la adresa puternicului zeu. Ne putem gândi mai degrabă la un sprijin pe care credincioşii îl dau divinității, ajutând-o să risipească norii ce-i ascund fața luminoasă.

---

[61] S. v. *Zamolxis*.

E greu de spus care era raportul „ierarhic” între Zamolxis şi Gebeleizis pe vremea lui Herodot. Se pare că Zamolxis era zeul suprem, dar Gebeleizis îi disputa domnia asupra împărăției umbrelor în virtutea anumitor schimbări survenite în religia lor, o parte din geto-daci începuseră să creadă că la Gebeleizis şi nu la Zamolxis merg cei care părăsesc lumea pamânteasc㠄

Descoperirile arheologice din Munții Orăştiei şi, într-o măsură mai redusă, din alte părți ale Daciei indică predominarea unui cult solar sau urano-solar în secolele I î.e.n. — I e.n. Nu s-a găsit, cel puțin deocamdată, nici un templu subteran; e adevărat că peşterile au fost prea puțin cercetate, dar cele care se cunosc nu cuprind nici un element de natură să sugereze prezența unor sanctuare în interiorul lor. Doar scara, poate acoperită în vechime, ce urcă din vale de-a lungul laturii vestice a sanctuarului vechi de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa, ducând la o platformă, ar putea, la rigoare, să fie pusă în legătură cu apariția lui Zamolxis de sub pământ. Trebuie să recunoaştem însă că argumentul e îndoielnic şi că acestor trepte li se pot găsi foarte bine alte explicații de ordin pur arhitectonic-constructiv.

S-a dovedit însă că marile sanctuare dacice de la Sarmizegetusa şi Costeşti nu aveau alt acoperiş decât cerul. Lipsesc cu totul urmele de țiglă, precum lipsesc şi urmele de cărbune pe care le-ar fi lăsat inevitabil arderea acoperişurilor de şindrilă ale unor construcții atât pe mari. Această

împrejurare se potriveşte foarte bine cu o religie de esenţă urano-solară, dar nu cu una chtoniană. Pe un vas din aşezarea geto-dacică de la Bucureşti-Tei se poate vedea imaginea cercului solar; aceeaşi reprezentare a soarelui se regăseşte pe unele din vasele pictate descoperite la Sarmizegetusa, în timp ce la Piatra Roşie au fost aflate fragmentele unui car solar în miniatură făurit din fier şi bronz. Marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa cu aşezarea ritmică a stâlpilor săi presupune efectuarea unor observaţii coreşti, mai naturale în cadrul cultelor solare decât în cel al adorării de divinităţi subpământene. În sfârşit, descoperirea splendidului „soare de piatră" în incinta sacră a Sarmizegetusei a risipit orice îndoială asupra caracterului predominant urano-solar al religiei geto-dace, confirmând în chip strălucit ipoteza formulată acum peste două decenii de C. Daicoviciu.

Înseamnă oare toate acestea că Zamolxis şi cultul său au dispărut? În nici un caz; izvoarele literare sunt categorice în ceea ce priveşte existenţa acestui cult şi în epoca finală de dezvoltare a societăţii daco-getice. Se poate însă prea bine să fi avut loc şi la daci un fenomen observat la alte popoare pe măsura înaintării lor spre orânduirea împărţită în clase şi spre organizarea de stat. În acest proces social-politic, vechile divinităţi populare au cedat treptat locul zeilor consideraţi ca protectori ai aristocraţiei, ai regelui şi al statului. De obicei, aceste noi divinităţi erau solare şi nu-mi vine de loc greu să-mi închipui că nobilii daci, în compunerea numelui cărora intra particula —

bostes însemnând „**strălucit**, **luminos**”, preferau să-l adore pe cerescul Gebeleizis decât pe străvechiul Zamolxis al plugarilor şi păstorilor. E drept că numele lui Gebeleizis e pomenit doar de Herodot şi nu mai apare în nici un alt izvor antic cunoscut. În timp ce Zamolxis continuă să fie menționat până în antichitatea târzie. Împrejurarea aceasta ar putea sugera transformarea lui Zamolxis însuşi într-o divinitate uraniană; cred, totuşi, că e vorba de o simplă întâmplare sau de o confuzie pe care autorii antici o făceau între cele două zeități care ocupaseră pe rând, la geto-daci, locul de frunte în religie.

Arheologia n-a demonstrat numai caracterul predominant urano-solar al religiei geto-dacice în perioada existenței statului; ea a contribuit şi la cunoaşterea mai exactă a divinităților adorate de geto-daci. Mă refer la zeul războiului şi la zeița Bendis.

Numele primului e Ares la greci şi Mars (= Marte) la romani. Se presupune că însuşi numele Ares ar fi de origine traco-dacică; în orice caz, această divinitate se bucura de o deosebită considerare la geți şi ei i se aduceau cele mai prețioase jertfe. „Pe acest Marte — zice Iordanes[62] — goții (=geții) l-au adorat întotdeauna printr-un cult foarte sălbatic (căci victimele lui erau prizonierii ucişi), socotind că arbitrul războiului trebuie împăcat prin vărsare de sânge omenesc. Lui i se închinau primele prăzi, lui i se atârnau de trunchiurile copacilor „spoliile” (armele şi veşmintele luate de la duşmanii

[62] *Getica*, 41.

uciși— N.A.). Acest pasaj poate fi pus în legătură, după cum a arătat recent C. Daicoviciu, cu scena torturării prizonierilor romani de către femeile dace (scenă reprezentată pe Columna lui Traian), iar descoperirea altarului de jertfă („soarele de piatră") în incinta sacră a Sarmizegetusei confirmă pe deplin spusele lui Iordanes.

Marte (sau, dacă preferați, Ares) nu era singurul zeu căruia i se aduceau sângeroase sacrificii umane. Să ne aducem aminte de solul trimis, o dată la cinci ani, la Zamolxis, aruncat în sulițele ascuțite ale tovarăşilor săi. Există, pe de altă parte, ştiri despre obiceiul de a ucide uneori pe soție la moartea soțului. Într-un cuvânt, e vorba despre practici crude, sălbatice chiar, ce nu trebuie să ne mire la geto-dacii lui Burebista şi Decebal, dar care se îndepărtează mult de icoana idealizată pe care Pârvan o făcea religiei getice.

Şi mai hotărâtoare a fost contribuția arheologiei la documentarea cultului zeiței Bendis, corespondenta dacică a Artemidei greceşti şi a Dianei romane. Despre această divinitate Herodot nu ne spune decât că era adorată de femeile trace, care-i primiseră cultul de la popoarele aşezate mai spre miază-noapte, adică de la daci probabil. Îndoiala a fost risipită de descoperirile arheologice. La Costeşti s-a găsit un cap de bronz al zeiței Diana, operă de artă elenistică desigur, dar care îşi justifica mai uşor prezența în cetatea dacică prin existența unul cult analog la daci. În sanctuarul vechi de la Sarmizegetusa săpăturile au scos la iveală un

medalion de lut ars (circa 10 cm în diametru şi 1.5 cm grosime) care imită reversul unui denar roman republican, emis de Tiberius Claudius Nero în anul 80 î.e.n.; imaginea reprezentată e aceea a bustului Dianei cu tolba de săgeți pe umăr. În sfârşit, la Piatra Roşie s-a descoperit un bust de bronz, lucrat evident de meşterii locali şi reprezentând tot o divinitate feminină înalt de 14.7 cm şi lat de 13 cm (dimensiunile actuale), bustul are înfățişarea unei măşti, spatele fiind deschis şi gol. Brațului stâng, îndoit de la cot în sus, îi lipseşte mâna; brațul drept, probabil ridicat şi el, e rupt cu totul. Locul ochilor e indicat de două găuri rotunde sub nişte arcade adânci; în aceste găuri fuseseră aşezați ochi de sticlă sau de pastă colorată. Pe marginea inferioară a bustului, la mijloc, se afla o toartă pentru fixarea bustului pe perete sau pe lemn. Două tortițe se găseau (azi una e ruptă) de o parte şi de alta a capului. Partea de jos a pieptului cu sânii proeminenți e acoperit de un fel de tunică. Pe cap zeița are un văl legat în cruce, despărțit prin două brazde destul de adânci, pe margini, două linii adâncite merg paralel cu brazdele. Deasupra frunții se află un acoperământ triunghiular, mărginit şi el de linii adâncite.

Acest bust de bronz o reprezintă, desigur, tot pe Bendis, singura divinitate dacică ale cărei imagini figurate sunt certe datorită descoperirii de la Costeşti şi medalionului de la Sarmizegetusa. După părerea acad. C. Daicoviciu, relieful de pe garnitura unei teci de pumnal descoperite la Popeşti o reprezintă pe aceeaşi zeiță a lunii, a pădurilor şi farmecelor aflată în mare cinste la geto-daci.

E sigur că alături de aceste divinități oficiale, în închipuirea maselor persistau anumite elemente mai vechi, credințe legate de magie şi felurite superstiții. La Poiana, în straturile mai noi, s-au găsit câteva mici şi rudimentare imagini ceramice de figuri umane sau animale, ce pot fi socotite ca elemente de caracter magic. După părerea prof. R. Vulpe, din aceeaşi categorie fac parte văscioarele în miniatură (imitații după vasele mari lucrate cu mâna sau la roată), prea mărunte pentru a putea prezenta vreo utilitate şi prea numeroase pentru a putea fi considerate drept simple jucării de copii (ele au putut servi, totuşi, la păstrarea alifiilor şi a altor medicamente). S-au mai găsit multe amulete de argint şi de bronz (majoritatea în formă de secure minusculă sau de bastonaş ornat cu mici sfere), de os, de sticlă, piatra şi coral. Obiecte apotropaice (menite şi capabile, în credința celor vechi, să îndepărteze spiritele rele) sunt şi diferitele cochilii de moluşte marine de import şi dinții de animale, mai ales de mistreț şi de urs găuriți şi purtați la gât. Unul din aceşti dinți a fost chiar îmbrăcat într-o placă de argint; purtătorii acestor amulete sperau să dobândească prin acest mijloc puterea mistrețului şi a ursului.

RITUL DE ÎNMORMÂNTARE

Strâns legat de religie şi cu deosebire de credințele privind soarta omului după moarte este şi ritul de înmormântare. La daci, încă înainte de Burebista, cum am avut prilejul

să arăt în capitolul al II-lea al cărții, incinerația luase locul înhumației, această transformare oglindind anumite schimbări, greu de precizat, în concepțiile despre nemurire. Acum, când îi cunoaştem pe Zamolxis, pe Gebeleizis şi disputa dintre aceste divinități pentru domnia asupra morților, putem încerca să explicăm schimbarea ritului prin evoluția întregii religii geto-dace. Se pare că nemurirea făgăduită de Zamolxis credincioşilor săi era completă, cuprinzând adică şi corpul şi sufletul. Omul murea, însă un dublet al lui, poate mai puțin carnal, dar real totuşi şi cu nevoi asemănătoare celor din tlimpul vieții, continua să trăiască în regatul zeului subpământean, bucurându-se de toate bunurile. S-ar putea presupune că treptat, pe măsură ce cultul uranicului Gebeleizis se impunea minților geto-dace, ideea nemuririi trupului dispare (era prea evident că trupul nu se înalță la cer!) sau, în orice caz, se modifică: acum se pune problema fie de a elibera sufletul imaterial şi nemuritor din învelişu-i corporal, fie de a reduce trupul însuşi la o stare cât mai puțin materială. Oricare ar fi fost ideea, soluția era una singură: arderea cadavrelor.

Ritul incinerației predomină net în epoca târzie de dezvoltare a societății daco-getice; inhumația se întâlneşte arareori şi atunci mai ales la copii. Dar aceasta nu înseamnă încă detronarea definitiva a lui Zamolxis din domnia asupra umbrelor; e foarte posibil ca o bună parte din geto-daci să fi adoptat ritul incinerației fără a-şi închipui că sufletele lor merg la Gebeleizis, în cer.

După cum se vede, nici măcar cauzele generale ale înlocuirii inhumației cu incinerația nu pot fi cu certitudine explicate şi cercetătorii sunt nevoiți să facă doar ipoteze. Cu atât mai dificil e să atribuim o semnificație precisă diverselor variante ale ritului de incinerație.

Lăsând la o parte aşa-zisele cuptoare de ars morții sau mormintele-cuptor care cred că n-au existat niciodată şi a căror menționare în literatura arheologică se datorează, probabil, unor erori de observație sau de interpretare, să ne gândim numai că mormintele dacice de incinerație din epoca La Tène se pot grupa, după D. Protase, în două categorii: 1) mormintele în cazul cărora arderea s-a făcut pe loc şi 2) mormintele în cazul cărora arderea s-a făcut în altă parte, într-un loc amenajat special [*ustrinum*) sau nu. Cele din prima categorie sunt, în general, tumulare, mai binecunoscuți fiind, pentru perioada ce ne interesează, tumulii de la Popeşti. Numărul lor mic îndeamnă să fie puşi în legătură nu cu anumite credințe deosebite, ci cu starea socială a defuncților; ei reprezintă, după toate probabilitățile, morminte de şefi şi de aristocrați.

Mormintele din a doua categorie cunosc însă o mare varietate de tipuri. Cu excepția tumulilor de la Zimnicea, mai vechi însă (secolele IV—II î.en.), ele sunt întotdeauna plane. De cele mai multe ori, resturile arderii erau depuse într-o urnă, iar aceasta era apoi îngropată în pământ. Alteori însă, rămăşițele funerare erau îngropate direct, fără urnă. Să fie vorba de morminte ale unor oameni săraci? Nu, căci

inventarul, iar în câteva cazuri o casetă de piatră ce constituia mormântul, vorbeşte despre situaţia materială destul de bună a familiei defunctului. Se oglindesc atunci în această deosebire anumite concepţii deosebite? Tot ce se poate, dar nimeni nu poate preciza deocamdată despre ce este vorba.

Mai limpede pare obiceiul de a aduce anumite jertfe cu prilejul înmormântării., de a aşeza în groapă obiectele de care mortul ar putea avea nevoie în viaţa de apoi, precum şi vase cu mâncare şi băutură. Herodot spune[63] că tracii, după ce jelesc mortul, îl expun timp de trei zile; apoi jertfesc felurite animale şi fac un mare ospăţ funerar. Abia după aceea îngroapă cadavrul, arzându-l în prealabil sau nu, şi-i ridică o movilă (tumul) deasupra mormântului. Ceremonialul se încheie cu întreceri călare dotate cu preţioase premii. Dar aceste obiceiuri se practică numai la cei bogaţi: sărăcimea nu avea parte de rituri atât de complexe.

Unele din aceste obiceiuri se întâlnesc şi la geto-daci (de exemplu banchetul funerar, cu spargerea rituală deasupra mormântului a vaselor folosite). Tumulul însă de obicei lipseşte (în Tracia aceste movile funerare sunt foarte numeroase, pe când la noi ele sunt rare chiar şi în cazul mormintelor bogate), iar despre întrecerile şi jocurile ce urmau înmormântării n-avem încă dovezi absolut sigure.

O descoperire de la Murighiol pare să indice existenţa unor rituri speciale legate de cultul morţilor. În anul 1954, în necropola de aici, s-a găsit, între două şiruri de morminte,

[63] Herodot, V, 8.

o groapă ce conținea o cupă grecească cu picior, decorată în interior cu patru palmete, şapte amfore elenistice cu gâtul înalt şi cu torțile lipsite de ştampilă, o oală bombată decorată cu brâu alveolat şi o strachină mare, adâncită; ultimele două vase sunt de factură locală, lucrate cu mâna. Descoperitorul necropolei, arheologul bucureştean E. Bujor, e de părere că datorită grupării acestor vase, toate întregi sau întregibile, precum şi absenței resturilor de oase, atât împrejur cât şi în interiorul lor, groapa în chestiune nu trebuie socotită mormânt, ci groapă de ofrandă.

Concluzia nu trebuie să surprindă întrucât gropi de ofrandă se mai cunosc. Nu mă refer, bineînțeles, la ipoteza susținută mai demult de unii cercetători, după care multe din gropile de provizii din aşezările geto-dacice ar fi avut... un caracter ritual. Dar la Piatra Craivii, în apropierea imediată a sanctuarului descoperit pe o terasă a înălțimii stâncoase, s-au găsit două gropi. Într-una din ele, două vase pline pe jumătate cu grâne carbonizate erau cu grijă aşezate pe un fel de suport de lut ars. Cea de-a doua avea pe fund oase de animal aşezate, într-o ordine ce nu se putea datora întâmplării, numai de-a lungul pereților, în timp ce în mijloc nu s-a găsit nimic. Caracterul ritual al acestor gropi mi se parte incontestabil, dar semnificația lor precisă e greu de stabilit.

Faptul că am insistat atâta asupra credințelor geto-dacilor nu e întâmplător. El se datoreşte nu numai cunoştințelor noastre despre religia acestui popor, mai numeroase decât

pentru alte aspecte ale culturii spirituale, ci şi acțiunii pe care religia şi casta preoțească au exercitat-o asupra acestor domenii. Mă voi ocupa acum de ele, punând în frunte o întrebare care astăzi mi se pare ca referindu-se la cele mai elementare începuturi de cultură:

AU CUNOSCUT DACII SCRISUL?

Pentru omul modern, analfabetismul este expresia celei mai crase lipse de cultură. Problema nu se punea însă la fel în antichitate, când popoare întregi n-au ajuns la cunoaşterea scrisului, dezvoltând totuşi o cultură spirituală dintre cele mai interesante. Acum două mii de ani, analfabetismul nu era neapărat semnul infailibil al unei subdezvoltări, ci mai degrabă mărturia unei dezvoltări aparte, care putea ajunge la un grad suficient de înalt fără a simți nevoia scrierii. De altfel, în general (sunt şi excepții, pare-se), scrisul n-a fost născocit de diferitele popoare înainte de apariția claselor antagoniste şi a statului.

În această privință dacii n-au făcut excepție. Minunata civilizație a bronzului târziu pe teritoriul țării noastre, întregul Hallstatt şi începutul epocii La Tène n-au cunoscut scrisul. Şi până nu de mult, întrebarea pusă la începutul acestui subcapitol primea de la cercetători, în ciuda evidenței, un răspuns negativ. Spun „în ciuda evidenței" pentru că anumite date permiteau să se afirme cunoaşterea de către daci a scrisului măcar în epoca lui Burebista-Decebal.

La Dio Cassius[64] găsim informația că Domițian, după războiul cu dacii, a trimis senatului o scrisoare primită de dânsul de la Decebal. E drept că opoziția senatorială, care-l ura pe împărat pentru asprimea politicii sale față de aristocrația romană, insinua că această scrisoare a fost plăsmuită chiar de Domițian. Lucrul nu are însă importanță pentru problema noastră; e clar că Domițian n-ar fi putut trimite o scrisoare plăsmuită ca din partea unui rege care nu avea o cancelarie şi care nu purtase niciodată nici un fel de corespondență cu statele vecine. Senatul roman nu putea manifesta nici o mirare față de o scrisoare a regelui dac; acuzația de fals era determinată de conținutul scrisorii în care Decebal, deşi nu ieşise prea rău din război, se recunoştea, probabil, învins, şi nu de însăşi existența ei.

Prea uşor au trecut cercetătorii şi peste ştirea, păstrată la acelaşi istoric[65], că lui Traian, în timpul primului război dacic, i s-a trimis o ciupercă mare pe care scria cu litere latine că burii şi alți aliați ai lui Decebal îl sfătuiesc pe Împărat să se întoarcă înapoi şi să facă pace. Probabil că ciuperca a provocat neîncredere (notez în treacăt, totuşi, că se poate scrie foarte bine, cu ajutorul unui băț, pe iască), deşi, evident, esențial nu era materialul folosit la scris, ci scrisul însuşi.

La urma urmei, ştirile acestea, privite în sine, puteau fi ignorate de cercetătorii moderni; destule născociri există doar în izvoarele literare antice! Dar e ciudat faptul că nici

[64] *Op. cit.*, LXVII, 7.
[65] *Op. cit.*, LXVIII, 8.

un început de confirmare arheologică a existenței scrisului la daci n-a schimbat părerea erudiților. În adevăr, însă din secolul trecut se descoperiseră pe Dealul Grădiştii (pe atunci nimeni nu ştia că aceasta aşezare e vestita Sarmizegetusa) câteva blocuri de calcar lucrate cu deosebită îngrijire şi purtând pe una din fețele lor două-trei litere greceşti. Specialiştii le-au considerat drept semne făcute de meşteri greci pentru potrivirea pietrelor în ziduri, neglijând cu totul alte posibilități de interpretare. E adevărat că numărul acestor blocuri nu era mare şi că ele nu fuseseră găsite prin săpături sistematice, într-o situație clară.

Săpăturile recente ale acad. C. Daicoviciu au avut darul şi lămurească problema. S-a dovedit că toate blocurile cu litere fac parte din zidul care despărțea cele doua terase ale incintei sacre, formând, pare-se, un fel de balustradă. Construcția era dintre cele mai simple şi nu era nici o nevoie de semne speciale pentru potrivirea blocurilor în zid cu atât mai mult cu cât astfel de semne nu s-au găsit nici la clădirile mai mari şi mai complicate. Ipoteza trebuia, deci, abandonată. Locul ei era luat de certitudinea că dacii cunoşteau scrisul şi-l foloseau.

Mai greu era de răspuns la întrebarea despre sensul exact al acestor blocuri cu litere. Fiecare din ele purtau doar 1 — 3 semne grafice; uneori era vorba numai de consoane, împrejurare care a generat bănuiala că dacii nu scriau întotdeauna vocalele, ci uneori le subînțelegeau. Citirea literelor de pe fiecare bloc era uşoară, dar cele citite n-aveau nici un sens. Abia dacă s-au putut completa consoanele greceşti ΖΠΡ de pe un astfel de bloc în **ZiPeR**, nume propriu

cunoscut la traco-daci. Cauza acestei dificultăți nu e greu de înțeles. Blocurile au fost găsite prăbuşite în dezordine din zidul din care făcuseră parte; pe lângă aceasta, e foarte probabil că multe din ele lipsesc. În ordinea lor originară, ele se grupau astfel încât să formeze cuvinte întregi şi cu înțeles limpede; după toate semnele avem de-a face cu un fel de pomelnic (*album*) al unor zei, regi sau preoți daci. Din păcate, speranțele de a-l putea reconstitui vreodată sunt foarte puține.

Se crede că zidul cu pricina aparține epocii lui Burebista sau a urmaşilor săi imediați: Deceneu, Comosicus. Prezența literelor greceşti pe blocurile din incinta sacră a Sarmizegetusei se explică prin legăturile pe care statul lui Burebista le întreținea cu oraşele pontice şi prin cucerirea acestor oraşe de către marele rege. Era firesc ca alfabetul grec să fie cunoscut şi utilizat la curtea unui monarh care-l folosea ca ambasador pe lângă Pompeius pe un grec din Dionysopolis.

În veacul I e.n., legăturile statului dac transilvănean cu oraşele pontice slăbesc. Dobrogea era cucerită de romani şi imperiul îşi statornicise ferm hotarul pe Dunăre din Germania până la vărsarea în Marea Neagră. Legăturile culturale urmează inevitabil exemplul celor comerciale şi se orientează spre Italia. La Sarmizegetusa sosesc negustori romani şi produse din Aquileia: pe aceeaşi cale vin şi influențele culturale. Alfabetul grecesc e înlocuit cu cel latin; pe marele vas de cult descoperit la Sarmizegetusa inscripția DECEBALVS PER SCORILO e redactată în limba dacilor, dar cu litere latine. În latineşte sau măcar cu litere

latineşti a fost redactat mesajul trimis lui Traian pe o ciupercă. Tot aşa va fi scrisă şi epistola lui Decebal către Domiţian, semn că la cancelaria regească de la Sarmizegetusa limba puternicului Imperiu roman era cunoscută şi folosită.

Aşadar, dacii cunoşteau scrierea. Fireşte, ea n-a devenit niciodată accesibilă tuturor dacilor. Exemplele de folosire a scrierii sunt rare; cele pomenite în izvoarele literare se referă fie la rege, fie la conducătorii aliaţilor săi, iar descoperirile arheologice în acest domeniu s-au făcut doar la Sarmizegetusa, în incinta sacră şi într-o mare şi bogată locuinţă din aşezarea civilă. Cunoscut, în societatea dacogetă din secolele I î.e.n. — I e.n., scrisul a rămas tot timpul un apanaj al clasei exploatatoare şi, în primul rând, al curţii regale şi al preoţimii. Dar simpla lui cunoaştere ne lasă să bănuim şi existenţa unor cunoştinţe superioare, de natură ştiinţifică.

ŞTIINŢA LA DACII LUI BUREBISTA ŞI DECEBAL

Într-un curios pasaj al *Geticelor* sale[66], Iordanes descrie în cuvinte entuziaste activitatea lui Deceneu printre daci: „...Observând dispoziţia lor (a dacilor — N. A.) de a-l asculta în toate şi că ei sunt din fire inteligenţi, i-a instruit în

[66] Iordanes, *Getica*, 69 – 70, în traducerea lui G. Popa – Lisseanu.

aproape toate ramurile filozofiei, căci el era în aceasta un maestru priceput. El i-a învățat morala, dezbărându-i de moravurile lor cele barbare; i-a instruit în ştiințele fizicii, făcându-i să trăiască potrivit legilor naturii...; i-a învățat logica, făcându-i cu mintea superiori celorlalte popoare; arătându-le practica, i-a îndemnat să petreacă în fapte bune; demonstrându-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor şi toate secretele astronomice şi cum creşte şi scade orbita lunii şi cum globul de foc al soarelui întrece măsura globului pământesc şi le-a expus sub ce nume şi sub ce semne cele trei sute patruzeci şi şase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit şi până la apus spre a se apropia sau îndepărta de polul ceresc. Vezi ce mare plăcere ca nişte oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filozofice când mai aveau puțin răgaz de războaie. Puteai să-l vezi pe unul cercetând poziția cerului, pe altul proprietățile ierburilor şi ale arbuştilor, pe acesta studiind creşterea şi scăderea lunii; pe celălalt observiând eclipsele soarelui şi cum, prin rotația cerului; soarele vrând să atingă regiunea orientală este dus înapoi spre regiunea occidentală..."

Furat de entuziasmul pentru Deceneu, pe care-l socotea printre strămoşi, Iordanes ajunge la exagerări naive. Citindu-l rămâi cu impresia că dacii nu se mai ocupau de nimic afară de război şi filozofie, că societatea daco-getă era compusă numai din războinici savanți sau, dacă preferați, din savanți războinici. Nu acesta era adevărul. Imaginea idealistă făurită de Iordanes nu se potriveşte nici măcar cu traiul

nobililor, nemaivorbind despre situaţia maselor populare, prea ocupate să muncească şi să-şi agonisească hrana pentru a avea răgaz de studii filozofice. Gândindu-mă la pileatii lui Burebista mi-i închipui mai curând ca pe nişte războinici trufaşi, dar necioplиţi şi analfabeţi, decât ca pe nişte cărturari. De asemenea, nici activitatea lui Deceneu nu poate fi privită în forma în care ne-o prezintă istoricul got. E pur şi simplu de necrezut ca un singur om să organizeze o astfel de activitate ştiinţifică bazându-se exclusiv pe inteligenţa nativă şi pe ascultarea discipolilor săi.

Totuşi, ar fi o greşeală să respingem în bloc afirmaţiile lui Iordanes. Sub haina naivă în care sunt înveşmântate, ele oglindesc un element real. Putem zâmbi gândindu-ne la tabloul unui popor întreg ocupat cu studii astronomice, filozofice, botanice etc., dar imaginea unei restrânse categorii de învăţaţi, preocupaţi de toate aceste discipline şi, fără îndoială, şi de altele nu mai are nimic neverosimil. Dimpotrivă, e un fenomen firesc, binecunoscut şi la alte popoare.

Natural, nu ne putem gândi la o pătură de „intelectuali" daci; societatea sclavagistă daco-getă făcuse încă prea puţine progrese pentru ca în sânul ei să apară filozofi şi oameni de ştiinţă specializaţi. Dar ca în multe alte societăţi antice, existau oameni care posedau şi mânuiau un minim de cunoştinţe ştiinţifice, bazate pe seculara şi chiar milenara experienţă a poporului, precum şi pe propriile lor observaţii. Aceşti oameni erau preoţii daci, şi să nu uităm că Deceneu nu era altul decât mai-marele lor pe vremea regelui Burebista.

Textul lui Iordanes se referă fără doar şi poate la această puternică şi organizată preoțime dacică, care nu ezita să-şi sporească autoritatea asupra maselor prin folosirea abilă a anumitor elemente de ştiință empirică.

Daca Iordanes ar constitui singura noastră sursă de informare, ne-am putea îngădui să nu-l credem. Datele lui sunt completate însă şi de alte izvoare. Încă Platon vorbea[67] despre ideea vrednică de medicina modernă de a trata în acelaşi timp şi corpul bolnav, şi psihicul, idee pe care i-o atribuia zeului Zamolxis. Numele dacice de plante vindecătoare din operele lui Dioscoride şi Pseudo-Apuleius oglindesc existența la daci a unei botanici medicinale cu îndelungate tradiții. Apele vindecătoare de la Geoagiu, Călan şi Băile Herculane, erau cunoscute şi prețuite. La Poiana, e posibil ca unele din cutiuțele de os „pentru farduri" să fi conținut şi medicamente; e sigur că o placă de marmură de import, găsită în aceeaşi aşezare, servea la prepararea alifiilor. Într-o locuință de la Sarmizegetusa, I. Crişan a descoperit o adevărată trusă medicală conținând un bisturiu, o pensetă, mai multe văscioare pentru păstrarea substanțelor medicamentoase şi o placă mică de cenuşă vulcanică, materie care, presărată pe o rană, avea proprietatea de a grăbi cicatrizarea; analiza chimică a arătat că cenuşa provine dintr-un vulcan mediteranean, poate Etna. Cu ajutorul instrumentelor chirurgicale, preoții-medici daci ştiau să execute operații grele şi complicate: craniul unui schelet

[67] C*harmides*, 6.

descoperit la Poiana prezintă urme clare ale unei trepanații cicatrizate. Numeroasele cisterne şi conducte aduse la lumină de săpăturile din Munții Orăştiei atestă existența unor preocupări de igienă publică. Nu sunt toate acestea dovezi ale unei ştiințe medicale empirice?

Această medicină empirică e atât de bine documentată de geto-daci, încât încă Pârvan considera posibilă identificarea divinității daco-romane **Hercules Invictus** (Hercule cel nebiruit) cu o divinitate dacică vindecătoare în genul traicului Esculap, deşi credea că la daci nu putea fi vorba de un zeu aparte, ci doar de un atribut al zeului unic.

Confirmarea cea mai strălucită a spuselor lui Iordanes despre preocupările ştiințifice (şi în special astronomice) la daci o constituie însă marele sanctuar rotund din incinta sacră a Sarmizegetusei. Considerat multă vreme ca o enigmă, lui i s-au atribuit, ipotetic, cele mai diverse destinații, de la aceea de circ până la aceea de necropolă sau de altar al zeului solar. O anumită legătură cu fenomenele cereşti, şi anume cu revoluția lunii, a fost postulată, greşit însă, de D. M. Teodorescu, iar acad. C. Daicoviciu a făcut un mare pas înainte afirmând legătura acestui sanctuar cu calendarul. În realitate e vorba nu numai de o simplă legătură; monumentul e un adevărat *sanctuar-calendar* al dacilor.

Să ne aducem aminte de structura acestui sanctuar. El se compune din mai multe elemente distincte, şi anume:

- un cerc de blocuri de andezit;
- un cerc de stâlpi de andezit;
- un cerc de stâlpi groşi de lemn;
- o îngrăditură în formă de potcoavă tot din stâlpi groşi de lemn.

Cele trei cercuri — două de piatră şi unul de stâlpi de lemn — sunt concentrice. Diametrul total al sanctuarului rotund, măsurat de la fața exterioară a blocurilor primului cerc, este de 29,40 m.

Numărul blocurilor de andezit care alcătuiesc cercul exterior este de 104. Strâns lipite unul de altul şi uşor arcuite, ele formează un cerc perfect închis. Suprafața lor era netedă, poate cu o ieşire a muchiei exterioare, iar un brâu subțire pe fața lor externă constituie singurul ornament vizibil astăzi. Lungimea blocurilor este de 80 — 90 cm., lățimea de 49 — 50 cm, iar înălțimea, fără îndoială constantă în epoca dacică, variază azi între 43 şi 45 cm. din pricina deteriorării părții superioare.

Cercul al doilea consta din două feluri de stâlpi: unii mai înguşti şi mai înalți, ceilalți mai lați şi mai scunzi. Toți stâlpii sunt paralelipipedici. Primii însă se terminau în partea superioară printr-un cep, paralelipipedic şi el; ceilalți aveau partea superioară netedă.

Cucerind Sarmizegetusa, romanii au distrus toate sanctuarele dacice. N-au scăpat de distrugere nici stâlpii marelui sanctuar rotund, care au fost sistematic decapitați. Din

această cauză e cu neputință să se stabilească exact înălțimea lor originală. Se poate admite că stâlpii înguşti (24.5 cm. lățime) erau înalți de 120—135 cm., ridicându-se cu 50 — 60 cm. deasupra nivelului antic al solului şi cu 25 — 35 cm. deasupra blocurilor din primul cerc. Stâlpii lați (52 cm. lățime) măsurau în înălțime 55—65 cm. depăşind blocurile primului cerc cu cel mult 10 — 15 cm.

Distanța dintre doi stâlpi consecutivi este de 12 — 13 cm. Şi stâlpii formează, deci, un cerc practic continuu, fără nici o întrerupere mai largă care ar putea reprezenta o intrare.

În total, sunt 180 de stâlpi înguşti, şi 30 de stâlpi lați. Dar nu atât numărul stâlpilor, cât gruparea lor e importantă şi semnificativă: **invariabil, după 6 stâlpi înalți şi înguşti urmează un al şaptelea, scund şi lat. Acest grup de 6+1 stâlpi se repetă de 30 de ori**.

Al treilea cerc care compune sanctuarul are diametrul de 20 m. El era format din 68 de stâlpi de lemn, care se ridicau deasupra solului cu circa 3 m. Partea care ieşea din pământ era cioplită în patru muchii, iar fețele erau acoperite cu o lipitură de lut şi îmbrăcate apoi în plăci subțiri de teracotă, bine arse, foarte fin lustruite şi chiar ornamentate. În fiecare stâlp erau înfipte 9 — 13 piroane de fier cu capul gros, terminat într-un inel. Cercul stâlpilor de lemn prezintă patru întreruperi, marcate fiecare prin 3 — 4 blocuri de calcar conchilic aşezate în linie. Aceste praguri (două late 1,30 m şi două de 2.20 m) reprezintă intrările în cercul stâlpilor de lemn.

Îngrăditura centrală, în formă de potcoavă, a sanctuarului numără 34 de stâlpi de lemn, la fel cu cei ai cercului, dar mai puțin înalți (1.50 — 2 m deasupra pământului). Şi această incintă are două praguri-intrări, late de 1.30 m fiecare, aşezate față-n față spre călcâiul potcoavei.

În interiorul cercului de stâlpi de lemn s-a descoperit o vatră de foc dreptunghiulară (1.50 x 1.35 m), durată din pietre de râu rotunde cimentate cu lut galben, dar înroşit la suprafață de foc. În afara sanctuarului, în dreptul uneia din intrările în cercul de stâlpi de lemn, s-a descoperit un prag pătrat, cu latura de 2.20 m, alcătuit din lespezi de calcar. Poate că el marchează „intrarea" în sanctuar.

Sanctuarul nu avea nici un acoperiş. Ca şi celelalte sanctuare dacice descoperite până acum, el era deschis, sub cerul liber. Construirea lui poate fi plasată pe timpul domniei lui Decebal.

Este evident că elementul care atrage în primul rând atenția la marele sanctuar rotund este gruparea stâlpilor de andezit. Admițând, după C. Daicoviciu, că el trebuie pus în legătură cu calendarul dacilor, trebuie să ne punem îndată două întrebări importante: 1) Care era calendarul dacic ce-şi găseşte expresia în construcția sanctuarului? şi 2) Ce raport există între acest calendar şi religia geto-dacilor? La aceste două întrebări am încercat să răspund într-un studiu publicat anii trecuți.

Un timp, membrii colectivului şantierului arheologic Grădiştea Muncelului înclinau să vadă în grupul de 6+1 stâlpi simpla expresie a săptămânii calendaristice. Ipoteza e atrăgătoare, dar duce la rezultate greu de admis. Într-adevăr, dacă grupul de 6+1 stâlpi e interpretat ca expresia unei săptămâni, adică a unui grup de 7 zile, rezultă că sanctuarul întreg este expresia unei perioade de 30 de săptămâni sau, în alți termeni, de 210 zile. O astfel de perioadă nu reprezintă nimic față de anul solar de 365 de zile şi un sfert, nici față de diversele alte calendare folosite în antichitate. Iar să presupunem că dacii aveau un calendar *sui generis*, în care anul număra doar 210 zile. e pur şi simplu absurd, mai ales pentru epoca de care ne ocupăm (secolul I e.n.).

Afară de aceasta, săptămâna —unitate de timp atât de răspândită astăzi — n-a fost folosită de popoarele antice. Ea se întâlneşte doar la evrei, de unde a trecut la alexandrini. Majoritatea popoarelor antichității — egipteni, greci, chinezi etc. — socoteau în decade. Nu este, deci, de loc obligatoriu ca dacii să fi avut noțiunea de săptămână.

Există şi un argument pur arheologic împotriva ipotezei că grupul de 6+1 stâlpi ar indica săptămâna calendaristică. Potrivit acestei ipoteze, fiecare stâlp al grupului reprezenta câte o zi a săptămânii. Dar stâlpii nu sunt la fel; de ce să le atribuim atunci tuturor — şi celor înalți şi celor scunzi — o valoare şi o semnificație egale? Pe de altă parte, nu e de crezut că stâlpul al şaptelea, scund şi lat, din fiecare

grup să reprezinte o zi deosebită, o zi de sărbătoare; el nu e cu nimic mai impunător decât ceilaiți (dimpotrivă!) şi e foarte puțin probabil ca la daci să fi existat ceva în genul „zilei a şaptea" biblice sau a repausului duminical.

În concluzie, ipoteza că grupul de 6+1 stâlpi ar reprezenta perioada de timp denumită *săptămână* trebuie abandonată.

Semnificația de *zile* trebuie atribuită numai stâlpilor subțiri, înalți şi terminați în partea lor superioară printr-un cep. Stâlpii scunzi, lați şi netezi vor fi avut doar rolul de a separa grupurile de stâlpi înguşti. Nu ar fi exclus, totuşi, ca el să fi avut şi altă semnificație despre care va fi vorba mai jos.

La ce consecințe aritmetice şi astronomice duce acceptarea ipotezei formulate? Admițând că numai stâlpii subțiri reprezintă zile calendaristice, sanctuarul mare rotund cuprinde 180 de zile, repartizate în 30 de grupuri de câte 6. Să facem acum încă un pas înainte, afirmând că **numărul de 180 de zile ne duce la concluzia existenței unui calendar în care anul era de 360 de zile**.

Prima, şi cea mai firească, obiecție care s-ar putea ridica în fața acestei afirmații este: dacă dacii se foloseau de un calendar prevăzând 360 de zile într-un an, de ce nu l-au reprezentat în întregime, de ce s-au mărginit să întruchipeze în piatră doar jumătate din zilele anului? S-ar putea da mai multe explicații acestui fapt; mă mulțumesc să le amintesc pe cele mai probabile.

Ne-am putea gândi că numărul total al stâlpilor sanctuarului a fost stabilit de constructorii lui pe baza unor considerente arhitectonice şi de spaţiu. Construind sanctuarul cu 360 de stâlpi, dimensiunile monumentului ar fi fost disproporţionat de mari faţă de dimensiunile stâlpilor înşişi. Aceeaşi lipsă de armonie arhitectonică ar fi rezultat şi din reducerea dimensiunilor stâlpilor, cu păstrarea dimensiunilor actuale ale sanctuarului, sau din micşorarea distanţei dintre doi stâlpi consecutivi. Un sanctuar cu 360 de stâlpi de două ori mai mari decât cei folosiţi ar fi cerut un spaţiu uriaş. Faptul că pe circumferinţa sanctuarului nu sunt plasaţi 360 de stâlpi-zile, ci numai jumătate din acest număr, nu mi se pare o piedică de netrecut în calea acceptării ipotezei despre anul dacic de 360 de zile, deoarece sanctuarul rotund are un rol simbolic, de cult, şi nu un rol practic de calendar uzual aflat la îndemâna tuturor.

Ar mai fi posibilă o explicaţie care să ţină cont atât de considerente arhitectonice, cât şi de considerente matematico-astronomice. Constructorilor sanctuarului li se punea problema de a exprima — în cadrul unei anumite forme, şi al unui anumit stil — maximum de simboluri calendaristice. Cu alte cuvinte, ei trebuiau să prefigureze în opera lor toate perioadele de bază ale calendarului; ziua, „săptămâna" sau altă perioadă de acelaşi ordin, luna şi anul. Un stâlp îngust reprezenta ziua, un grup de astfel de stâlpi reprezenta perioada imediat superioară; numărul total al stâlpilor înguşti din sanctuar dădea, oarecum,

mărimea anului dacic. Cum să se reprezinte însă durata lunii sau numărul lunilor dintr-un an, unul din aceste elemente fiind suficient pentru deducerea celuilalt printr-o simplă operație aritmetică?

Dacă dacii socoteau la 360 de zile durata unui an, atunci numărul lunilor era, foarte probabil, de 12, cuprinzând fiecare câte 30 de zile. Această împărțire e firească din punct de vedere aritmetic şi corespunde, în linii mari, lunii lunare (revoluției sinodice), egale cu aproximativ 29 de zile şi jumătate.

Numărul 12 nu se întâlneşte în nici un element al sanctuarului mare rotund; numărul 30 îl găsim însă. Este numărul grupurilor de stâlpi sau, mai bine poate, numărul total al stâlpilor laţi.

După ce am stabilit durala anului dacic, numărul şi durata lunilor calendarului, rămâne de discutat subîmpărțirea lunii de 30 de zile. Am văzut că dacii nu cunoşteau săptămâna, iar dacă foloseau decada e greu de spus. Cred, mai degrabă, că nu: dacă ar fi folosit-o, n-ar fi fost oare firesc ca stâlpii subțiri ai marelui sanctuar rotund să fie grupați câte 10? Dar ei sunt aşezați câte şase şi acest lucru mă face să cred că perioada calendaristică mai mică decât luna şi mai mare decât ziua era, la daci, perioada de 6 zile. Deşi acest lucru pare oarecum surprinzător, nu există obiecții serioase împotriva acceptării lui; mai mult, există un argument indirect care-l sprijină: faptul că în construcția mai

multor sanctuare dacice, de la Costeşti şi Sarmizegetusa, numărul 6 şi multiplii lui joacă un rol important. Atât la Costeşti cât şi la Grădişte există sanctuare cu 60 de coloane; la Costeşti există unul cu 36 de coloane (repartizare pe 6 rânduri), iar la Sarmizegetusa, în vecinătatea imediată a sanctuarului-calendar, se găseşte un sanctuar mic cu 18 coloane dispuse în 3 rânduri de câte 6.

Anul de 360 de zile este cunoscut în antichitate. El a fost folosit, vreme mai mult sau mai puțin îndelungată, de numeroase popoare antice: babilonieni, egipteni, greci, indieni. Evident, inexactitatea acestui an a sfârşit prin a fi observată de astronomi; ca urmare, unele popoare (egiptenii, indienii) au adus corecturi calendarului lor, făcându-i adăugiri sau intercalări, iar altele (grecii) l-au abandonat.

Ideea existenței la daci a unui an calendaristic de 360 de zile nu are nimic surprinzător sau neverosimil, ținând seama de drumul parcurs în domeniul astronomiei şi al calendarului de multe alte popoare din antichitate, ea apare, dimpotrivă, ca foarte posibilă şi chiar firească.

Cred că acest calendar dacic era original şi nu adoptat de la alte popoare. Un împrumut mai vechi decât epoca de care ne ocupăm ar fi fost posibil numai de la greci sau de la celți, care foloseau însă pe atunci un alt tip de calendar. Un împrumut de la greci sau romani în secolele I î.e.n. — I e.n. n-ar fi dus în nici un caz la adoptarea anului de 360 de zile, pe care aceste popoare nu-l mai foloseau de multă

vreme. Caracterul original al calendarului dacic, confirmat de împărțirea lunii în cinci perioade de câte 6 zile, mi se pare cu atât mai posibil, cu cât Iordanes menționează existența preocupărilor astronomice la daci pe vremea lui Burebista şi a marelui său preot.

Desigur, dacii şi-au dat seama de inexactitatea anului de 360 de zile față de anul solar real şi au corectat calendarul. Învățatul francez Georges Charriére a izbutit să găsească în însăşi structura sanctuarului rotund principiul acestei corectări. El arată că fiecare stâlp de lemn al incintei circulare (în total sunt 68) reprezintă un semestru (180 de zile), iar stâlpii de lemn ai incintei în formă de potcoavă reprezintă fiecare durata unui an [360 de zile). Pentru că diferența dintre anul dacic şi anul real era de 5.24219 zile, după 34 de ani ea va fi devenit de 178.22 de zile, adică aproape egală cu jumătate din anul dacic. Era suficient să se adauge valoarea diferenței la cei 34 de ani dacici pentru a restabili aproximativ concordanța cu scurgerea reală a timpului. Cu alte cuvinte, era nevoie de 68+1 semestre dacice (sau, dacă preferați, de 34 de ani dacici şi jumătate) pentru a corespunde cu 34 de ani solari. Corespondența nu era perfectă: mai rămânea o diferență de 1.78 zile dar ea era practic neglijabilă. Întrucât acest ciclu de 34 de ani menit să corecteze inexactitatea anului de 360 de zile nu se întâlneşte la alte popoare, G. Charriére îl consideră tipic autohton, ceea ce confirmă ipoteza despre originalitatea calendarului dacic.

Dar nu e oare ciudată şi singulară această întrupare în piatră şi lemn a unor observaţii astronomice? Câtuşi de puţin. Monumente având rosturi şi semnificaţii apropiate de cele ale marelui sanctuar rotund de la Sarmizegetusa se cunosc şi la alte popoare. Un vechi text indian ne vorbeşte despre altarul de sacrificii vedic, descriindu-l astfel: „Altarul focului este anul... Nopţile sunt pietrele împrejmuirii sale şi acestea sunt 360 pentru că într-un an sunt 360 de nopţi; zilele sunt cărămizile... care sunt în număr de 360; căci într-un an sunt 360 de zile”[68]. Numeroase monumente megalitice din vestul Europei, în special celebrul monument de la Stonehenge (Anglia), au o certă legătură cu anumite observaţii astronomice. La Pekin, templul cerului (Tien Tan) are patru coloane centrale cu dragoni, reprezentând cele patru anotimpuri, şi două cercuri concentrice de câte 12 coloane; primul reprezintă cele 12 luni ale anului, iar al doilea cele 12 diviziuni, de câte două ore fiecare, ale zilei şi nopţii (24 de ore).

Chiar la daci, în aceeaşi Sarmizegetusa, la numai câţiva paşi de sanctuarul mare rotund, există un alt sanctuar circular, mai mic, alcătuit tot din stâlpi înguşti şi stâlpi laţi, grupaţi însă într-un alt mod, cum s-a văzut în capitolul precedent. Rostul acestui sanctuar n-a putut fi încă desluşit, dar nu încape îndoială că şi în construcţia lui se oglindesc anumite observaţii astronomice.

Legătura dintre calendarul dacic şi religia dacilor e evidentă. O subliniază însăşi prezenţa calendarului de piatră în incinta sacră, alături de alte sanctuare, o subliniază spusele

[68] *Cataphata Brahmanes*, X, 5, 4, 10.

lui Iordanes despre rolul hotărâtor al lui Deceneu în dezvoltarea preocupărilor astronomice la daci. Natural, astronomi erau preoții. Prin cunoştinţele lor despre mişcarea corpurilor cereşti, prin reglementarea calendarului, atât de necesară agriculturii de exemplu, ei îşi sporeau autoritatea asupra maselor, apărând în faţa acestora nu ca nişte simpli cărturari, ci ca posesori ai unor puteri misterioase şi supranaturale. Şi nu încape îndoială că ei se foloseau de aceste cunoştinţe pentru practici astrologice, pentru a ghici viitorul. De puterea şi autoritatea preoţimii se folosea întreaga clasă exploatatoare, în frunte cu regele, pentru a-şi consolida dominaţia asupra maselor populare.

Ştiinţele erau un apanaj al exploatatorilor în societatea geto-dacă. La tainele lor mulţimea, oamenii de rând, nu aveau acces. Dar exista un domeniu în care geniul popular dacic putea să se manifeste din plin: arta.

CE NE-A RĂMAS DIN ARTA DACILOR

Dacă luăm noţiunea de artă în accepţia ei cea mai generală, trebuie să recunoaştem că ştim foarte puţin despre ea. Nu s-a păstrat amintirea mitologiei dacice, nu ne-a rămas absolut nimic din legendele lor istorice pe care, ca orice popor, nu se poate să nu le fi avut. Fără urmă au dispărut poezia lor populară şi literatura religioasă. Nu ştim nimic despre dansurile lor populare şi nici despre muzica lor cu toate că aceasta, judecând după legenda vestitului cântăreţ trac Orfeu, pare să fi fost vrednică până şi de urechile zeilor.

Ce ne-a rămas atunci? Puțin, foarte puțin. Nu îndeajuns pentru a zugrăvi un tablou complet al artei dacice, dar din fericire suficient pentru a ne da seama de câteva caracteristici ale ei. Pentru aceasta trebuie să mulțumim iarăşi arheologiei. Tot ceea ce s-a păstrat, s-a păstrat în pământ: ornamente sau, mai rar, figuri dăltuite în piatră, turnate în bronz, bătute cu ciocanul în fier şi argint, scrijelite în os, incizate în pasta moale a vaselor încă nearse sau pictate pe suprafața lor netedă. Aşadar, elemente de sculptură, toreutică, ornamentare ceramică şi pictură.

Dar nici din acestea nu cunoaştem prea multe. Relativ complete sunt doar cunoştințele noastre despre ornamentarea ceramicii, atât de abundente în orice aşezare dacică. În celelalte domenii, judecăți definitive se vor putea emite abia după noi cercetări şi descoperiri. Materialul de care dispune până acum arheologia nu e suficient de bogat şi sunt sigur ea multe surprize ne mai aşteaptă, tăinuite deocamdată în pământ.

Chiar şi în domeniul sculpturii o mare parte din realizările artistice ale dacilor ne vor rămâne pe veci necunoscute, căci sculptura în lemn nu ni sa păstrat. Ştiu că se râde, şi uneori pe bună dreptate, de arheologii care, în lipsa unor documente de artă ale unei populații oarecare, se refugiază în perisabila sculptură în lemn. În cazul dacilor, nu e însă vorba de aşa ceva: manifestări artistice cunoaştem şi fără a recurge la acest gen de sculptură; el trebuie însă neapărat presupus date fiind dezvoltarea lemnăritului şi

a dulgheritului pe de o parte, iar pe de altă parte incontestabila dragoste a dacilor pentru frumos, pentru artă. Această dragoste îi mâna pe daci să ornamenteze până şi obiectele cele mai obişnuite, mai uzuale, vasele grosolane lucrate cu mâna, ţintele care împodobeau porţile masive ale sanctuarelor şi ale locuinţelor bogate şi chiar şi uneltele: un cleşte de fierărie găsit la Sarmizegetusa poartă un fin ornament în în formă de frunze.

În obiectele de aur, rare de altfel, se pot adesea recunoaşte influenţe străine. Marele Coif de aur descoperit la Poiana-Coţofeneşti (jud. Prahova) atestă elemente irano-scitice, evidente mai ales în scena sacrificării unui taur figurată pe el. Astfel de elemente scitice se întâlnesc şi pe piesele de harnaşament lucrate din argint în chip de animale (lei, cerbi, cai) stilizate. Dar se pare că nu aceste podoabe sunt caracteristice pentru aria daco-getică.

Un splendid exemplu de artă autohtonă îl constituie vasele de argint din bogatul tezaur descoperit la Sâncrăieni. Ornamentate cu împunsături, palmete, frunze, lujeri, motive împletite şi valuri alergătoare, ele sunt o mărturie grăitoare nu numai a gustului nobilului dac care le-a comandat şi folosit ci şi a măiestriei artistice a meşterului ce le-a creat. Ma grăbesc să spun că vasele de la Sâncrăieni nu sunt singurul exemplu de acest fel, motivele care le împodobesc se regăsesc pe numeroase alte obiecte făcute din metal preţios, fibule, piese de harnaşament, pandantive şi coliere.

Dacă lanțurile ornamentale făurite din zale de argint atât de fine încât par împletite dovedesc mai mult iscusința tehnică decât creația artistică, brățările dacice, deschise, în spirală etc, terminate de obicei în capete de şarpe stilizate (străvechi simbol şi element artistic comun civilizațiilor indo-europene), sunt incontestabile documente de artă. Monedele dacice sunt imitate după cele macedonene şi greceşti, dar imaginile de pe ele sunt redate într-un stil propriu, mai puțin realist decât originalul, dar de o mare finețe în stilizare.

Probabil că stilizarea, dusă câteodată până la extrem, a motivelor zoomorfe şi antropomorfe (călărețul de pe monedele lui Filip al II-lea, de exemplu) de către artiştii daci se datoreşte preferinței acestora pentru desenul geometric. În adevăr, geometrice sunt mai totdeauna ornamentele incizate pe pereții vaselor de lut şi, uneori, pictate pe ele. Geometrice sunt unele din ornamentele de pe obiectele de fier (ținte, cleşti) descoperite la Sarmizegetusa. Iar folosirea pe scară largă a motivelor vegetale în artă se explică, poate, tot prin geometrismul frunzelor şi al lujerilor.

Motivele zoomorfe au fost împrumutate, pare-se, de la sciți şi de la greci. Ca un împrumut grecesc, deşi tratat în nuanțe adesea originale, sunt considerate protomele ceramice în formă de cap de țap, de taur şi de cal, precum şi placa de bronz decupată în forma unei capride înaripate, toate găsite la Poiana. Despre scutul de paradă de la Piatra Roşie, împodobit cu imaginea unui bour, simbol al forței,

s-a spus că ar putea fi opera unui meşter grec şi poate că acelaşi e cazul leului de argint descoperit la Blidaru. Dar dacii şi-au însuşit repede aceste motive şi le-au tratat cu multă finețe şi originalitate.

Rară este însă figura umană în arta dacică. Din cele patru-cinci reprezentări cunoscute ale zeiței Bendis, doar două sunt de factură originală: masca de bronz de la Piatra Roşie şi gravura de pe teaca de pumnal de la Popeşti. Restul sunt fie produse străine (capul descoperit la Costeşti), fie imitații după astfel de produse (medalionul de lut de la Sarmizegetusa). Deşi cultul cavalerilor danubieni, bogat reprezentat în epoca romană prin numeroase icoane în relief, e probabil de origine dacică, nici o imagine a acestor divinități nu se întâlneşte în perioada statului dac. Cu rare excepții, religia daco-geților pare să fi fost aniconică şi aceasta se reflectă în artă.

De arta simplă şi populară a ceramicii obişnuite, lucrate cu mâna sau la roata olarului, nu mă voi ocupa: ornamentele respective au fost descrise în capitolul precedent. Dar nu pot încheia acest capitol fără a reveni asupra ceramicii pictate din aşezările Munților Orăştiei.

Apariția acestei ceramici a fost atât de surprinzătoare, încât la început a fost considerată drept marfă de import. Descoperirile mai numeroase (la Sarmizegetusa s-au găsit două locuințe, probabil ateliere sau depozite ale unor ateliere de olărie, unde această ceramică predomina în chipul cel mai absolut) au infirmat curând această părere. În cele din urmă s-a dovedit că e vorba de o pictură profund originală,

apărută însă târziu (a doua jumătate a secolului I e.n.) în aria dacică. Dacă motivele geometrice şi vegetale care împodobeau aceste vase nu prezintă, în general vorbind, deosebiri faţă de ornamentele analoge prezente încă mai de mult în arta poporului daco-get, reprezentările zoomorfe nu-şi găsesc analogii. Sunt înfăţişate atât animale reale (patrupede sau păsări), cât şi animale fantastice, spaţiul cuprins în conturul imaginii fiind adesea umplut cu puncte de culoare. Stângăcia artiştilor începători în acest gen se trădează câteodată prin faptul că desenul a fost mai întâi zgâriat în pasta vasului şi numai după aceea redat în culoare. Reprezentările zoomorfe au o oarecare asemănare cu pictura de pe ceramica grecească arhaică, dar diferenţa cronologică prea mare nu permite în nici un caz stabilirea unei legături genetice; apariţia ceramicii dacice pictate în acest stil tipic pentru aşezările din Munţii Orăştiei nu poate fi, deocamdată, explicată în chip satisfăcător.

*

După cum s-a văzut din cuprinsul acestui capitol, numeroase elemente ale culturii spirituale a daco-geţilor rămân necunoscute sau neexplicate. Cercetările viitoare vor aduce, fără îndoială, completări şi precizări, dar la o cunoaştere amănunţită, multilaterală, mă tem că nu se va ajunge niciodată. Dar ceea ce se poate afirma încă de pe acum şi nu va suferi niciodată o desminţire, e faptul că daco-geţii au creat o cultură spirituală demnă de splendida civilizaţie materială pe care călătoria noastră prin Dacia ne-a relevat-o.

Capitolul VII

DECEBAL

În anul 85 e.n., peste țara dacică stăpânea bătrânul Duras-Diurpaneus. Sub cârmuirea lui, care urmase îndelungatei domnii a fratelui său Scorilo, reunificarea majorității triburilor dacice într-un singur stat făcuse noi progrese; în jurul statului dac transilvănean cu centrul în Munții Orăştiei se grupaseră de-acum geto-dacii din Oltenia, Muntenia, Moldova centrală şi de miazăzi. După mai bine de un secol de fărâmițare şi slăbiciune, renăştea în spațiul carpato-dunărean o Dacie unită şi puternică.

De putere şi de unire avea într-adevăr nevoie poporul dac. Roma desăvârşise aproape încercuirea țării dacice: Dobrogea, cândva stăpânită de slabii regi obryzi, era acum anexată provinciei Moesia. Linia Dunării era ținută de garnizoane romane, pe fluviu, patrulau corăbiile sprintene de război ale flotei flaviene, câmpia munteană, cu populație mai rară datorită strămutărilor, era supravegheată cu străşnicie, iar dinspre apus iazygii, aliați ai imperiului, reprezentau o permanentă amenințare. Deocamdată la hotar era pace, dar nu era greu de prevăzut că strânsoarea

romană se va întări în viitor. Roma nu putea răbda la vulnerabila frontieră dunăreană existența unui stat puternic, capabil într-o zi să unească toate forțele „barbare" într-o grandioasă ofensivă împotriva imperiului. Pe de altă parte, dificultățile economice crescânde pe care statul roman le întâmpina sub domnia lui Domițian îi făceau pe stăpânii de sclavi de la Roma să-şi îndrepte tot mai stăruitor privirea spre Dacia cea bogată în aur şi grâne. Mai curând sau mai târziu, legiunile romane aveau să treacă Dunărea pentru a-i supune pe daci şi a le preface țara într-o provincie.

Nu se poate şti cu precizie care vor fi fost, la Sarmizegetusa, părerile şi dezbaterile în fața acestei perspective. Se poate presupune însă cu destul temei existența unor partizani ai prudenței politicii duse cu aproape două decenii în urmă de Scorilo. Acestora li se vor fi împotrivit adepții unei politici mai active, inspirată poate din glorioasele tradiții ale lui Burebista; în fața pericolului crescând, unii dintre fruntaşii dacilor preferau ofensiva, socotind că e mai bine să-i lovească dânşii pe romani în momentul cel mai prielnic, decât să fie ei loviți atunci când îi va veni bine duşmanului. Năvala asupra posesiunilor romane ar fi putut măcar amâna, dacă nu înlătura complet, primejdia de la Dunăre. În cele din urmă se pare că acest punct de vedere a prevalat, şi Duras-Diurpaneus a hotărât atacul.

RĂZBOIUL DIN 86-89

Presupunerile făcute au o anumită bază documentară. Chiar dacă nu vorbeşte despre existența unor păreri deosebite la curtea regelui dac, Iordanes ne spune cel puțin că motivul ofensivei dacice a fost crescânda primejdie romană. „Pe când domnea împăratul Domițian, zice istoricul, goții (deci *geții* — N.A.), de teama lăcomiei acestuia, desfăcură alianța pe care o încheiaseră odinioară cu alți împărați şi începură să devasteze malul Dunării, stăpânit de multă vreme de Imperiul roman, nimicind armatele (romane) şi pe comandanții lor. În fruntea acestei provincii (Moesia — NA.) era pe atunci, după Agrippa, Oppius Sabinus, iar la goți domnia o avea Dorpaneus; dându-se lupta, romanii au fost învinşi, lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul, iar goții (geții — N.A.), năvălind asupra multor castre şi oraşe, au prădat ținuturile ce atârnau de imperiu”[69].

După obiceiul lor, dacii trecuseră Dunărea pe gheață în iarna anului 85/86 e.n. Ofensiva lor neaşteptată, condusă poate de Decebal, nepotul regelui, semănase panică în rândul trupelor romane. Nu era vorba numai de moartea guvernatorului Oppius Sabinus: Roma mai avea doar generali destoinici; dar, aşa cum spune Tacit[70], „erau puse în cumpănă taberele întărite ale legiunilor şi însăşi stăpânirea noastră”, adică a romanilor. Acum se dezvăluia

[69] Iordanes, *Getica*, 76.
[70] Tacit, *Agricola*, 41.

în toată amploarea ei primejdia pe care statul dac o reprezenta pentru imperialismul roman: Dacia se dovedea capabilă să însufleţească prin exemplul ei lupta de eliberare a populaţiilor sud-dunărene supuse de Roma.

Gravitatea situaţiei se vede din faptul că împăratul însuşi părăseşte Roma, venind pe frontul dunărean. Stabilindu-se probabil la Naissus (oraşul iugoslav Niş de astăzi), Domiţian ia măsuri urgente şi eficace încă în cursul anului 86. Provincia Moesia, cu o frontieră prea întinsă şi, prin urmare, greu de apărat, e împărţită în două: Moesia Inferioară şi Moesia Superioară, râul Ciabru servind de hotar între ele. Comanda trupelor de la Dunăre e încredinţată lui Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, care izbuteşte să-i respingă pe daci peste fluviu. În sfârşit, pentru ca evenimentele să nu se repete, Domiţian decide să ia el ofensiva, pătrunzând pe teritoriul dacic.

Pregătirile romane, concentrările de trupe, de corăbii şi de mijloace de război nu scapă atenţiei vigilente a dacilor. Momentul era greu. Încleştarea se anunţa crâncenă; era nevoie de o mare încordare a forţelor şi mai cu seamă de o pricepută conducere militară, pe care bătrânul Duras-Diurpaneus nu se mai simţea în stare s-o asigure. În faţa pericolului, el îi cedează tronul lui Decebal, fiul lui Scorilo.

Nu putea exista o alegere mai nimerită. Peste aproape 150 de ani, Dio Cassius îi va face ultimului rege dac un entuziast portret, spunând despre el că „era priceput în ale

războiului şi iscusit la faptă, ştiind când să năvălească şi când să se retragă la timp, meşter în a întinde curse, viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfrângere; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut”[71] Cu alte cuvinte, iscusit diplomat şi talentat conducător de oşti, calități de care avea să dea pe deplin dovadă în război.

Diplomația e primul mijloc pe care-l foloseşte. Încărcat de prada luată în Moesia, Decebal trimite la Domițian o solie, cerând o pace care, dată fiind situația, nu putea fi prea grea pentru daci. Domițian, aflat în toiul pregătirilor de ofensivă, refuză şi atunci regele dac trimite din nou la el „un sol care să-i spună în batjocură că va face pace dacă ar vrea ca fiecare roman să-i trimită anual doi oboli, iar de nu, el îi va declara război şi-i va aduce mari neajunsuri”[72].

Simplă batjocură sau abilă încercare de a-l înfuria pe duşman până într-atât încât să-l facă să uite de cea mai elementară prevedere? Greu de decis, dar dacă a doua presupunere e justă, trebuie spus că stratagema a reuşit pe deplin. Orgoliosul Domițian şi nu mai puțin orgoliosul Fuscus răspund provocării declanşând fără întârziere atacul. În primăvara anului 87, armata romană, compusă

---

[71] Dio Cassius, *op. cit.*, LXVII, 6. Pasaje redate aici din cărțile LXVII şi LXVIII ale operei lui Dio Cassius au fost tălmăcite de prof. T. A. Naum.

[72] Petrus Patricius, în *Fragmenta Historicum Graecorum*, IV, 183, fragm. 4.

din câteva legiuni şi numeroase trupe auxiliare, trece Dunărea pe un pod de vase undeva în Oltenia, poate la est de Oescus. Drumul urmat de Fuscus nu e cunoscut; se bănuieşte însă că el şi-ar fi condus oastea pe valea Oltului în sus. Pare-se că la început nu întâmpină nici o rezistență; meşter în a întinde curse, Decebal preferă să aştepte, lăsându-l pe generalul roman să se angajeze, neprevăzător, în defileul de la Turnu Roşu. Aici dacii, „chiar în prima ciocnire învinq pe romani, îl omoară pe generalul lor Fuscus şi jefuiesc bogățiile din tabăra soldaților”[73]. Supremă umilință pentru oastea romană, stindardul legiunii a V-a Alaudae cade în mâinile biruitorului dimpreună cu numeroşi prizonieri.

Prin această victorie, Decebal câştigă un răgaz însemnat. Abia în anul următor (88) romanii reiau ofensiva, la comandă fiind numit priceputul şi prudentul Tettius Iulianus. Învățând din tragica experiență a predecesorului său, acesta schimbă drumul, atacând nu prin Oltenia, ci prin Banat. Decebal aplică vechea sa tactică, lăsându-i la început pe romani să înainteze nestingheriți şi concentrându-şi forțele în strâmtoarea de la Tapae (Porțile de Fier ale Transilvaniei). Aici se dă bătălia, dar de această dată cumpăna victoriei se apleacă de partea romană. Tettius Iulianus ucide mulți duşmani: „între aceştia, zice Dio Cassius[74], Vezina, care venea în locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putuse

[73] Iordanes, *Getica*, 78.
[74] *Op. cit.*, LXVII, 10.

altfel să scape cu viață, căzu într-adins la pământ, făcându-se mort, şi astfel fugi pe ascuns noaptea".

Învingătorul nu-şi valorifică însă avantajul creat de victorie. Tot Dio Cassius ne relatează în continuare că „Decebal, temându-se ca nu cumva romanii, ca nişte învingători ce erau, să pornească şi spre scaunul domniei lui, tăie arborii care erau primprejur şi rezemă de trunchiuri arme, pentru ca romanii, temându-se să nu fie soldați, să se retragă: ceea ce se şi întâmplă". Nu e sigur că lucrurile s-au petrecut întocmai; şiretlicul e cam grosolan şi mi se pare improbabil ca încercatul Tettius Iulianus să se fi lăsat astfel păcălit. E cert însă că generalul roman s-a temut de o eventuală cursă pe care i-o pregătea inamicul şi a renunțat deocamdată la înaintarea spre Sarmizegetusa.

Că era vorba doar de un răgaz acordat lui Decebal se vede limpede din refuzul opus de împărat repetatelor cereri de pace ale regelui dac. Probabil că Domițian se hotărâse să îngenuncheze Dacia, dar în mintea lui ambițioasă încolțise planul de a-i pedepsi întâi pe cvazii şi pe marcomanii de neam germanic, care refuzaseră să acorde ajutor Romei în războiul cu Decebal şi care amenințau poate, dinspre Pannonia, flancurile şi spatele armatei imperiale. Plecat în Pannonia, Domițian refuză să-i asculle pe solii cvazi şi marcomani veniți să ceară pace; mai mult, pune să-i omoare şi trece la ofensivă. Aceasta se termină însă rău pentru romani şi înfrângerea suferită pe frontul pannonic pune sub semnul întrebării toate succesele dobândite până atunci împotriva dacilor.

„Învins de marcomani şi pus pe fugă, povesteşte Dio Cassius[75], Domiţian trimise în grabă soli la Decebal, regele dacilor, şi-l înduplecă a încheia un tratat, pe care mai înainte nu i-l încuviinţase, cu toate că Decebal i-l ceruse de mai multe ori. Acesta primi învoiala, căci era la mare strâmtoare, dar nu voi să vină el însuşi ca să steie de vorbă cu dânsul, ci trimise pe Diegis cu câţiva bărbaţi, ca să-i dea înapoi armele şi câţiva captivi, ca şi cum i-ar fi avut numai pe aceia la dânsul. Făcându-se aceasta, Domiţian puse diadema pe capul lui Diegis, ca şi cum el ar fi fost în adevăr învingătorul şi ar fi putut da un rege dacilor; el împărţi soldaţilor şi onoruri şi bani, şi trimise la Roma, ca învingător, între altele, soli şi o scrisoare, zicea el, de la Decebal, dar pe care se spunea că o plăsmuise chiar el. El împodobi sărbătoarea triumfului său cu o mulţime de lucruri pe care le luase nu de la duşmani (cu totul dimpotrivă: el cheltui cu tratalul, dând lui Decebal şi atunci bani mulţi şi meşteşugari de tot felul, şi pentru timp de pace şi pentru război, şi promiţându-i să-i dea mulţi şi în viitor), ci din zestrea împărătească: de aceasta el se folosea întotdeauna ca şi cum ar fi fost o pradă de război, o dată ce adusese în stare de sclavie împărăţia însăşi”.

Aşadar, în anul 89 e.n. se încheie pacea, o pace, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Dio Cassius, nefavorabilă romanilor şi chiar ruşinoasă pentru dânşii. În realitate, lucrurile nu stau chiar aşa şi tratatul din 89 ar trebui privit mai degrabă

[75] *Ibidem*, LXVII, 7.

ca o pace de compromis, devenită necesară din cauza epuizării ambelor tabere. E drept că romanii se aflau după o usturătoare înfrângere suferită de la marcomani şi cvazi, dar şi Decebal „era la mare strâmtoare" şi se simțea, fără îndoială, prea puțin în stare să reziste unei ofensive romane decise şi de mare anvergură. Tot ce se poate că nici Domițian n-ar fi fost capabil să întreprindă o astfel de ofensivă; evident că el nu biruise pe daci în chip atât de categoric încât să dobândească dreptul de a le da un rege. Nu e însă mai puțin adevărat că romanii rămâneau învingătorii de la Tapae şi că trupele lor se mai aflau încă pe pământul dacic. Aceasta-l obliga pe Decebal să se recunoască, cel puțin formal, client al Romei şi să primească, prin intermediul solului său Diegis, diadema regală din mâinile împăratului roman. Mai mult decât atât, el e nevoit să consimtă ca trupele imperiale din Moesia să treacă prin regatul său spre frontul marcomanic şi chiar să cedeze lui Domițian anumite capete de pod în stânga Dunării, în Banat şi Oltenia. E adevărat că el primeşte, potrivit stipulațiilor tratatului de pace, bani şi meşteşugari de tot felul din imperiu, dar aceste subsidii şi ajutoare se dădeau în chip obişnuit tuturor regilor clientelari. Nu cred că s-ar putea nega faptul că litera tratatului era mai degrabă favorabilă Romei.

De ce atunci impresia de pace ruşinoasă pentru romani, destul de puternică la Roma pentru ca opera lui Dio Cassius, scrisă după un secol şi jumătate, s-o mai păstreze? La început, această judecată negativă trebuie să fi fost opera

senatorilor romani. Relațiile încordate dintre senat şi Domițian, aprig persecutor al acestui corp aristocratic, făceau ca orice acțiune a împăratului să fie denigrată. La moartea lui Domițian, senatul i-a condamnat memoria şi faima de „împărat rău" (rău pentru aristocrația senatorială!) s-a perpetuat în istoriografia antică. Dar opoziția senatorială față de Domițian nu poate explica singură unanimitatea cu care, mai târziu, istoricii antici şi, după dânşii, mulți dintre cei moderni au caracterizat drept ruşinoasă pacea de la 89. Adevărul e că impresia de la început, poate nedreaptă în acel moment, s-a întărit pe măsura scurgerii timpului, devenind oarecum justificată.

Spuneam mai sus că litera tratatului îi favoriza pe romani. Dar dacă avantajele dobândite de imperiu aveau să fie reale sau nu, dacă aveau să dureze sau nu, aceasta nu depindea numai de înscrierea anumitor prevederi în tratatul de pace, ci şi (aş zice chiar, mai ales) de aplicarea lor. Nu era nimic ruşinos pentru Roma în faptul că regele clientelar Decebal urma să primească bani şi meşteri; problema era cum avea el să utilizeze mijloacele ce i se puneau la îndemână: cu credință față de imperiu sau cu viclenie şi în detrimentul acestuia?

Semne că Decebal nu înțelegea să fie un plecat aliat al romanilor se arătaseră încă din timpul tratativelor de pace. Regele dac nu înapoiase imperiului, cum ar fi fost normal, toate armele şi pe toți prizonierii luați în război; el nu venise în persoană la tratative şi nu-l trimisese nici măcar pe

Vezina, „viceregele", ci pe un alt personaj de vază, Diegis, despre care numai poetul Marțial spune că i-ar fi fost frate[76]. Războiul nu-l făcuse pe Decebal să se teamă de romani; îl învățase doar că romanii nu pot fi bătuți de o armată barbară, slab înarmată şi slab instruită. E evident că Decebal nu avea de gând să se supună Romei cu adevărat; el se prefăcea că se supune pentru a câştiga timp. Regele dac voia să-şi întărească cetățile, să-şi înzestreze oastea cu arme mai bune şi cu maşini de război, s-o deprindă cu tactica de luptă romană, într-un cuvânt, să pregătească condiții mai bune pentru a relua lupta împotriva imperiului. Şi, diplomat abil, el izbuteşte să-l înşele pe Domițian asupra intențiilor sale şi să-şi realizeze planurile antiromane chiar cu ajutorul roman! Împăratul câştigase războiul, dar pierduse pacea!

Ruşinoasă pentru romani pacea de la 89 e.n. n-a fost niciodată. Dar din favorabilă lor, ea s-a transformat pe nesimțite, pe măsură ce Decebal îşi realiza proiectele, într-o înțelegere nefavorabilă, pe care avea s-o rupă sabia lui Traian.

DECEBAL ÎN CULMEA PUTERII

Chiar înainte de pierderile teritoriale pe care le suferă în anul 89, statul lui Decebal nu era prea întins: el nu se putea compara cu vasta stăpânire a lui Burebista. Fără a

[76] Martial, *Epigr.*, V, 3, 1.

avea la îndemână date absolut precise şi concludente despre hotarele lui, e rezonabil să presupunem că el nu depăşea spre sud-vest, sud şi sud-est linia Dunării, spre est Prutul, iar spre vest şi nord actualele frontiere ale României. E posibil chiar ca unele triburi geto-dace din nordul Moldovei, din Maramureş şi Crişana să nu fi fost decât aliate ale lui Decebal, fără a intra însă în componența statului său.

Totuşi, statul lui Decebal ne apare nu numai mai dezvoltat din punct de vedere social-economic (fenomenul e normal în răstimp de un veac şi jumătate), dar şi mai puternic (sau cel puțin atât de puternic) din punct de vedere militar decât regatul lui Burebista. Explicația trebuie căutată tocmai în progresele social-economice. Cercetările din Munții Orăştiei dovedesc un stadiu mai înalt al culturii materiale în vremea lui Decebal: din această perioadă datează construcțiile cele mai grandioase ale Sarmizegetusei, cele mai bogate locuințe şi cele mai numeroase unelte de fier. Tocmai acum e mai izbitoare unitatea culturii materiale dacice, demonstrată de atâtea şi atâtea elemente comune aşezărilor celor mai depărtate între ele (Sarmizegetusa, Sărățel, Bâtca Doamnei). Mai intens e şi comerțul extern şi intern. Toate acestea înseamnă că între diferitele părți ale Daciei se crease, sau era pe cale să se statornicească o unitate economică inexistentă pe vremea lui Burebista. Şi unitatea economică aducea inevitabil după sine o mai fermă şi mai stabilă unitate politică.

Caracterul mai închegat al statului lui Decebal se datorează şi faptului că el nu îngloba, aşa cum fusese cazul formațiunii politice conduse de Burebista, populații cucerite cu forța şi, deci, nemulțumite de situația lor. Statul lui Decebal era statul dacilor şi pe aceştia secolele de dezvoltare comună îi aduseseră acum la o unitate fără precedent în trecut.

E regretabil că datele de care dispune ştiința istorică pentru a reconstitui structura statului dac la sfârşitul secolului I e.n. sunt extrem de puține. Totuşi, câte ceva se ştie. Dacă, de pildă, nu avem nici o cunoştință de vreun sfetnic cu rangul de „cel dintâi şi cel mai mare prieten", pe care-l purtase dionysopolitul Acornion la curtea lui Burebista, ştim în schimb că Decebal avea un veritabil vicerege (pe Vezina), că trimitea soli (pe Diegis, de exemplu) însărcinați cu misiuni de cea mai mare răspundere, că el pusese prefecți în fruntea agriculturii şi a cetăților, că avea o cancelarie ce redacta scrisorile către alte state. Foarte incomplete, aceste elemente sunt, totuşi, de natură să contureze imaginea unui stat puternic centralizat.

Progresele arheologic constatate în domeniul culturii materiale sugerează că şi pe plan social dacii progresaseră în sensul unei mai accentuate stratificări sociale, al unei mai profunde diferențieri între *tarabostes* şi *comati*, al unei mai largi utilizări a muncii servile. Totuşi, mai ales în aceasta ultimă privință, nu trebuie să se exagereze. Faptul că Traian îi găseşte pe toți prizonierii luați de la

Fuscus într-una din cetățile dacice din Munții Orăştiei dovedeşte că în Dacia lui Decebal nu exista încă o piață internă pentru sclavi şi că majoritatea robilor aparțineau chiar statului. Dezvoltarea în cei aproape 150 de ani câți trecuseră de la moartea lui Burebista, nu luase societății dacice şi statului dac caracterul lor sclavagist incipient.

Puternic la începutul domniei lui Decebal, statul dac avea să se întărească şi mai mult după pacea din anul 89. Mijloacele financiare şi umane primite de la romani sunt folosite de rege pentru construirea de noi fortificații (de exemplu cetatea a II-a de la Blidaru) sau pentru întărirea şi lărgirea celor vechi, pentru făurirea de arme şi maşini de război, pentru instruirea oştirii dace. În aceiaşi timp însă, Decebal inaugurează un vast program de construcții nemilitare. Poate chiar cu brațele prizonierilor romani sunt clădite noile sanctuare de andezit din incinta sacră a Sarmizegetusei; data târzie (după 89 e.n.) a începerii ridicării lor e sugerată de faptul ca războiul cu Traian le-a surprins pe unele neterminate. Sarmizegetusa anului 106, anul cuceririi ei de către romani, prezenta fără îndoială tabloul unui viguros efort constructiv brusc întrerupt de evenimentele militare.

Oricum, Decebal şi sfetnicii săi nu-şi pierduseră timpul în zadar. La începutul secolului al II-lea e.n., Dacia era mai pregătită ca oricând să-i întâmpine pe vechii duşmani — romanii. Aceştia se pregăteau să atace, conduşi fiind de unul din cel mai mari generali pe care i-a avut imperiul: Traian.

TRISTA SOARTĂ A IZVOARELOR LITERARE

Pana unui scriitor ar şti, desigur, să descrie cu măiestrie războaiele lui Traian împotriva dacilor chiar şi fără ajutorul izvoarelor istorice. Dar mâna istoricului se hotărăşte mai greu să aştearnă ceva pe hârtie; istoricul are nevoie de un minim de date precise, care să-i permită reconstituirea reală sau măcar veridică a evenimentelor. Câteodată aceste date există, alteori nu. Şi, din păcate, situația pentru cele două războaie dacice ale lui Traian e din cele mai proaste în această privință.

E ciudată soarta izvoarelor literare despre războaiele daco-romane de la începutul secolului al II-lea. S-ar putea spune că istoricii au fost urmăriți de nenoroc. Cele mai importante şi mal amănunțite relatări despre aceste războaie s-au pierdut complet, sau aproape complet, iar altele, făgăduite de unii istorici şi scriitori antici, n-au mai apucat să fie scrise.

Îndată după cucerirea Daciei, la Roma se puteau citi *Comentariile* pe care însuşi împăratul Traian le scrisese, luându-şi ca model celebra operă a lui Cezar. Dar dacă în arta militară emulul se putea asemui maiestrului, nu acelaşi lucru se poate spune despre iscusința scrisului. Scrise limpede dar sec, lipsite de valoare literară. *Comentariile* lui Traian nu s-au bucurat de prețuirea cititorului, n-au fost copiate şi recopiate în sute şi mii de exemplare şi astfel

s-au pierdut pentru totdeauna. La uitarea lor au contribuit, poate, şi împrejurările de după moartea lui Traian. Urmaşul său, Hadrian, era partizanul unei politici defensive, abandonase unele din cuceririle predecesorului său şi nu avea de loc interesul să încurajeze răspândirea unei opere care glorifica războaiele de expansiune.

Se mai puteau citi la Roma lucrările însoțitorilor lui Traian în război: *Getica* medicului Criton şi scrierile dedicate lui Traian de retorul Dio Crisostomul, bun cunoscător al realităților din Dacia nu numai pentru că participase la campanie, ci şi pentru că îl vizitase pe Decebal la Sarmizegetusa prin anul 96 e.n. În cursul vremurilor au dispărut şi ele, după cum au pierit şi cărțile închinate războaielor dacice de către istoricii Appian, Arrian şi Ammianus Marcellinus. Suetoniu, a cărui relatate despre viețile împăraților romani s-a păstrat, îşi încheie opera cu Domițian, fără a mai ajunge la cuceritorul Daciei, iar colecția de biografii împărăteşti scrisă prin secolul al IV-lea şi cunoscută sub numele de *Historia Augusta* începe cu Hadrian. Tacit, marele istoric al primilor împărați romani, îşi anunțase intenția de a scrie istoria domniilor lui Nerva şi Traian, dar n-a mai avut timp s-o facă. Gândul de-a cânta în versuri războaiele dacice îl nutrea un prieten de-al lui Pliniu cel Tânăr: Caninius Rufus. Pliniu îl îndemna s-o facă, scriindu-i: „Foarte bine faci că te pregăteşti să descrii războiul cu dacii. Căci ce subiect e atât de actual, atât de bogat, atât de vast şi, în

sfârşit, atât de poetic...?”[77] Până la urma însă Caninius nu şi-a realizat proiectul. Triumful lui Traian a fost cântat de alt poet, Florus, dar cântecul nu ni s-a păstrat.

Ce ne rămâne atunci? Câteva ştiri laconice şi răzleţe, risipite prin diferite scrieri ale antichităţii, şi opera lui Dio Cassius. Din nefericire, tocmai cărţile unde se vorbeşte despre luptele purtate cu dacii de către Domiţian şi Traian (cărţile LXVII şt LXVIII) nu s-au păstrat în forma lor originală, ci numai în nişte excerpte bizantine târzii, destul de prost întocmite de Xiphilinos în secolul al XI-lea şi de Zonaras în secolul următor.

Evident, arheologia ne poate spune câte ceva şi săpăturile din Munţii Orăştiei şi-au dovedit şi în această privinţă însemnătatea. Ce poate face însă arheologia când e vorba de probleme ca: efectivul trupelor romane şi al oştirii dace, aliaţii unora şi ai altora, itinerarul exact urmat de cuceritori, locul şi data principalelor bătălii, complicatele intrigi politico-diplomatice care se ţeseau în jurul războaielor daco-romane? Nimic, bineînţeles; izvoarele literare sunt de neînlocuit în această privinţă şi tocmai ele lipsesc.

COLUMNA TRAIANA

Mulţi învăţaţi au fost de părere că ele pot fi, totuşi, măcar parţial dar cu succes înlocuite de monumentala Columnă a lui Traian, care domină azi ruinele Forului

[77] Pliniu cel Tînăr, *Epist.*, VIII, 4.

construit de împărat din prada luată în războaiele dacice. Pe fusul zvelt al coloanei de marmură se desfăşoară, urcând în spirală, istoria ilustrată a celor două războaie de cucerire a Daciei. Scene de luptă, de marşuri, de ceremonii religioase etc. se succed într-o ordine riguroasă, sculptate în relief pe uriaşii tamburi care compun fusul columnei. Mulțimea, bogăția şi valoarea artistică superioară a acestor reliefuri sugerează că monumentul a fost ridicat pentru celebrarea victoriei traiane şi par să-i confere o mare însemnătate ca izvor istoric.

Aşa au crezut cel puțin unii istorici moderni. Pentru Conrad Cichorius, de exemplu, Columna Traiană are cea mai mare valoare din punct de vedere documentar; Solomon Reinach credea că Traian a poruncit să se sculpteze pe columnă reprezentarea exactă a războaielor purtate în Dacia, iar englezul G. A. T. Davies punea accentul pe precizia topografică a diferitelor scene figurate pe columnă şi afirma că artistul le-ar fi schițat „pe teren", în puncte bine determinate ca Drobeta, Sarmizegetusa romană, Grădiştea Muncelului, dând astfel topografia războiului, dacă nu cu exactitatea unui cartograf, în orice caz cu erori neînsemnate.

E drept că în istoriografie s-a manifestat şi un punct de vedere diametral opus. Pentru K. Lehmaun-Hartleben, Columna lui Traian are o valoare istorică foarte redusă. Eugenia Strong e de părere că reliefurile columnei nu sunt o cronică fidelă, ci o reprezentare idealizată a evenimentelor istorice, iar I. A. Richmond crede că, inițial, scenele de pe columnă n-au fost create anume pentru ea, ci reprezintă

mai degrabă reelaborarea unui album de schițe aparținând unui artist de război. Artistul nu putea însă cunoaşte mersul general al războiului purtat pe mai multe fronturi, nici nu putea şti dinainte care din schițele lui aveau să devină semnificative pentru istorie. În consecință, nu e posibil să ne servim de reliefurile columnei pentru cronologia evenimentelor sau ca un ghid topografic de nădejde; valoarea lor constă exclusiv în redarea fidelă a figurilor umane şi a obiectelor. Oarecum şi Roberlo Paribeni e de aceeaşi părere când consideră columna ca un document istoric de mare importanță, dar un document istoric în concepția antică pentru care istoria era o artă, un gen oratoric, şi nu o ştiință.

Cari Patsh încearcă să evite cele două tendințe extreme şi consideră sculpturile Columnei lui Traian ca o reprezentare foarte expresivă a războaielor dacice, documentată din punct de vedere geografic şi abilă din punct de vedere militar; el afirmă că, în linii generale, evenimentele s-au petrecut întocmai cum sunt reprezentate pe monument. O bună parte a istoriografiei româneşti recente a aderat la această părere, justă în fond.

Justă, dar prea vagă, deoarece nu rezolvă problema: printre scenele figurate pe columnă care pot fi considerate ca fapte istorice şi care drept fantezie? Dacă columna respectă, în linii generale, desfăşurarea evenimentelor, se poate afirma acelaşi lucru pentru anumite detalii? Din punct de vedere cronologic realitatea istorică e respectată? Redau reliefurile în chip exact caracteristicele geografice

ale ținuturilor prin care a trecut războiul? În ce măsură viața populației autohtone — şi să nu uităm că, în această lucrare, pe noi ne interesează în primul rând istoria dacilor — e fidel reprezentată în cronica figurată romană? Voi încerca să dau un răspuns acestor întrebări.

Pe soclul columnei, chiar deasupra porții care permite accesul în interiorul ei, se poate citi şi astăzi o inscripție săpată în marmură cu litere frumoase şi monumentale. Ea glăsuieşte:

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS
IMP (eratori) CAESARI DIVI NERVAE F(ilio)
NERVAE TRAIANO AVG (usto) GERM(anico)
DACICO POSTIF(ici)
MAXIMO TRIB(unicia) POT(estate) XVII IMP(eratori)
VI CO(n)S(uli) VI P(atri) P(atriae)
AN DECLARANDVM QVANTAE ALTITVDINIS
MONS ET LQCVS TA/NTIS OPER/IBVS
SIT EGESTVS

În traducere, inscripția ar suna astfel:

Senatul şi poporul roman, împăratului Cezar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian August, învingătorul germanilor, învingătorul dacilor, mare pontif, investit pentru a XVII-a oară cu putere de tribun, salutat pentru a VI-a oară ca învingător, consul pentru a VI-a oară, părinte al patriei, pentru a arăta înălțimea muntelui şi a locului excavat prin eforturi atât de mari.

Inscripția datează din anul 113 e.n., când a fost inaugurată columna.

Cercetările arheologice au arătat că, în adevăr, pentru construirea Forului lui Traian a fost nevoie să fie săpată o şa care lega colina Quirinal de colina Capitoliului; e foarte probabil că înălțimea acestui loc, împreună cu clădirile care se aflau pe el, corespundea înălțimii (39.83 m) Columnei lui Traian.

Şi totuşi, modestia inscripției ne uimeşte. Cum, acest splendid monument al artei romane, această cronică figurată a războaielor dacice, această semeață coloană devenită la 117 mormântul lui Traian (o urnă de aur conținând cenuşa împăratului a fost aşezată într-o încăpere din soclul columnei) a fost ridicată numai ca măsură a lucrărilor de excavație întreprinse pentru construirea Forului? Pentru această mărturie a unui efort tehnic au lucrat câțiva ani numeroşi artişti sub conducerea vestitului Apollodor din Damasc? Pare cu neputință, deşi inscripția e categorică.

Explicația a dat-o învățatul italian Giuseppe Lugli. În adevăr, zice el, acesta şi numai acesta era scopul inițial) al columnei. Atunci când senatul roman a decretat ridicarea ei, a făcut-o numai în scopul menționat în inscripție. În timpul lucrărilor însă, cineva, poate chiar Apollodor din Damasc, şi-a dat seama de tot ce era ciudat şi nepotrivit într-o coloană uriaşă, dar netedă şi goală, neoferind ochiului nimic care să-l atragă. Abia atunci s-a hotărât ca fusul

columnei să fie împodobit cu reliefurile ce stârnesc şi astăzi admirația privitorului. Formalismul rigid al romanilor n-a îngăduit însă ca această înțeleaptă hotărâre, necuprinsă în decretul inițial al senatului, să fie oglindită în inscripție, tot aşa după cum nu se spune nici un cuvânt despre faptul că monumentul a devenit mormântul împăratului care-l poruncise.

Această ingenioasă explicație, susținutlă cu argumente pe care nu e locul să le reproduc, are consecințe importante pentru problema valorii columnei ca izvor istoric. Dacă monumentul n-a fost inițial proiectat ca o cronică figurată a războaielor, atunci firește că nici un artist n-a lucrat conştient, în timpul luptelor, pentru această cronică. Greu am putea, prin urmare, crede în exactitatea topografică a scenelor de pe columnă. De altfel mai există destule motive care îndeamnă la prudență în folosirea scenelor columnei ca sursă documentară.

Chiar şi la o cercetare superficială a reliefurilor se observă marele număr de scene reprezentând fapte destul de puțin semnificative pentru însuşi mersul războiului; scene de sacrificiu, discursuri rostite de împărat în fața soldaților etc. La începutul celui de-al doilea război dacic, numeroase scene de sacrificiu se succed la mici intervale. În fond se repetă, procedeu prea puțin indicat pentru o creație artistică. El devine însă explicabil dacă presupunem că artiştii au trebuit să reprezinte în piatră, în mod relativ amănunțit, o succesiune de evenimente care au avut realmente loc.

În ceea ce priveşte scopul politic al reprezentărilor de pe columnă, nimeni nu contestă că ele trebuie să exprime forța imperiului, măreția şi generozitatea împăratului, curajul şi eroismul armatei romane; într-un cuvânt ele erau destinate să susțină propaganda pentru imperiu şi împărat. Aşa stând lucrurile, e puțin probabil ca artiştii să fi fost lăsați în voia inspirației lor. Dimpotrivă, avem toate motivele să credem că sculptorilor li s-a arătat precis ce trebuia şi ce nu trebuia reprezentat pe columnă. Columna lui Traian e o operă artistică oficială, de curte.

Caracterul oficial al columnei apare evident în multe reliefuri. Cum s-ar putea explica altfel faptul că din cele 155 de scene sculptate, într-una singură vedem soldați romani răniți, şi atunci soldați din trupele auxiliare, nu din legiuni? În bătălia de la Tapae, foarte sângeroasă şi pentru romani, nici un soldat roman rănit sau mort nu apare în reprezentarea de pe columnă. Se mai întâlnesc şi alte contradicții între sculpturile monumentului şi datele izvoarelor literare; acestea toale demonstrează, măcar în anumite cazuri, deformarea oficială a faptelor istorice.

Mai importante decât contradicțiile dintre izvoarele literare şi reprezentările de pe columnă îmi par contradicțiile dintre acestea din urmă şi anumite aspecte ale realității dacice, aşa cum ne-a fost dezvăluită de săpături.

S-a subliniat de multe ori grija de a reda în cele mai mici amănunte chipurile dacilor, armele şi costumele lor. Constatarea e absolut exactă. Ea e relativ valabilă şi în ceea ce

priveşte reprezentarea anumitor construcţii dacice. De exemplu, construcţia pe stâlpi înalţi (scena XXV)[78] e analogă, dacă nu chiar identică, cu un turn de veghe pe care săpăturile l-au adus la lumină în cetatea de la Costeşti. Au mai fost arheologic demonstrate palisade, ca aceea din scena LXVI, construcţii rectangulare (turnuri, bastioane), ca în scena CXI, clădiri rotunde, ca în scena CXXII. Trebuie totuşi să se ţină seama de faptul că nu avem dovada redării absolut fidele a acestor monumente în sculpturile columnei.

În cazul reprezentării altor edificii şi construcţii specific dacice, columna se îndepărtează simţitor de realitate. E frapantă, de exemplu, inexactitatea redării zidurilor dacice. Uneori (scenele CXIII — CXV), ele apar construite din rânduri alternate de pietre neregulate şi de bârne de lemn dispuse în adâncime în aşa fel, încât dinafară li se văd numai capetele. Alteori (scena CXIX), zidul e construit din rânduri alternate de blocuri de piatră regulat tăiate şi de bârne dispuse ca în scena precedentă. Săpăturile întreprinse în cetăţile dacice nu au descoperit nimic asemănător. Reprezentările menţionate nu sunt decât o redare destul de imperfectă, deformată, a zidurilor dacice. În blocurile de piatră care formează un zid dacic există, ce-i drept, jgheaburile în forma de coadă de rândunică, dar numai în unele blocuri şi de multe ori ele

[78] Numerotarea scenelor e luată după C. Ciehorius, *Die reliefs der Trajanss aule* (două volume de text şi două de planşe), Berlin, 1896, 1900.

nu ajung până la fața exterioară a zidului. De aceea, bârnele de legătură ale zidului nu se vedeau toate dinafară şi nu formau rânduri continue ca pe columnă.

Aşa cum apare pe columnă, zidul dacic e mai degrabă asemănător zidului gallic.

În alte cazuri, monumente de cea mai mare însemnătate lipsesc din sculpturile columnei. Oricât ar părea de surprinzător, pe columnă nu apare nimic asemănător sanctuarelor rotunde sau patrulatere de la Sarmizegetusa şi Costeşti. E.cu neputință de admis ca aceste creații monumentale ale arhitecturii dacice să nu-i fi impresionat pe artiştii romani, care, eventual, le-ar fi văzut.

Toate aceste fapte au, sunt sigur, o singură explicație: artiştii care au sculptat reliefurile Columnei Traiane n-au văzut niciodată cu ochii lor construcțiile dacice. Ei nu l-au însoțit pe împărat în campaniile sale şi n-au călcat niciodată pe drumurile şi potecile din Munții Orăştiei.

Dacă n-ar fi fost aşa, ar fi fost imposibil ca artiştii să reprezinte într-un mod atât de greşit construcțiile dacice sau să omită monumente atât de importante ca sanctuarele. Dimpotrivă, erorile şi omisiunile sunt perfect justificate dacă se presupune că ei au lucrat servindu-se de un text scris, interpretându-l uneori greşit, astfel încât să ajungă, de pildă, să confunde zidul dacic cu cel gallic, pe care, fără îndoială, îl cunoşteau mai bine. Ignorarea realităților din Dacia nu i-a putut împiedica pe artişti să reprezinte cu

exactitate şi măiestrie figurile dacilor, armele şi veşmintele lor. Ei văzuseră toate acestea chiar la Roma, cu prilejul triumfului lui Traian, la sosirea soliei dacice după primul război, în piețele de sclavi etc.

Cred deci că în executarea reliefurilor columnei, în ceea ce priveşte peisajele, construcțiile, evenimentele şi faptele din Dacia, sculptorii nu s-au servit de observații directe, ci de un text pe care au trebuit să-l ilustreze şi pe care l-au interpretat după posibilitățile şi cunoştințele lor.

Care putea fi acest text? Fără îndoială, unul care să îmbine exactitatea cronologică a faptelor cu grija de a nu se depărta de versiunea lor oficială, adică cu grija de a satisface scopurile propagandei imperiale. E foarte probabil, cum a intuit acum 60 de ani Th. Birl, că reliefurile columnei sunt doar o ilustrare a *Comentariilor*, astăzi pierdute, ale împăratului Traian. Deşi nu există certitudinea absolută că lucrurile stau tocmai aşa, se poate în orice caz admite că opera împăratului era versiunea oficială cea mai autorizată din care se puteau inspira sculptorii. E sigur, pe de altă parte, că artiştii aveau la îndemână *Comentariile* lui Traian. Columna a fost inaugurată în anul 113, după cum mărturiseşte inscripția; chiar admițând că sculptorii au lucrat patru-cinci ani pentru a executa reliefurile, e sigur că ei dispuneau de la început de opera împăratului.

Avem, aşadar, toate motivele să credem că reliefurile Columnei lui Traian au fost sculptate de artişti care n-au văzut niciodată cu ochii lor realitățile din Dacia şi care au

lucrat călăuzindu-se după un text oficial, foarte probabil tocmai după *Comentariile* împăratului învingător. Din acest fapt rezultă consecințe dintre cele mai importante în ceea ce priveşte valoarea columnei ca izvor istoric.

Ca ilustrare fidelă a unui text (în măsura în care natura unei opere de arta o permite), a unei relatări a războaielor dacice, columna e exactă din punct de vedere cronologic şi diferitele evenimente (sacrificii, cuvântări către armată, consilii de război, construiri de castre, marşuri, bătălii etc.) se desfăşoară pe columnă conform ordinii lor reale.

În ciuda acestei fidelități față de text, valoarea istorică a reliefurilor columnei e relativ redusă în starea actuală a cunoştințelor noastre. Dacă putem fi siguri că după o luptă urmează o înaintare şi apoi iarăşi o luptă, n-avem nici o posibilitate de a stabili cu precizie locurile celor mai multe dintre încleştările armate şi direcțiile înaintării, dat fiind că puținele ştiri literare de care dispunem constituie un ajutor foarte slab în această privință.

Valoarea topografică a Columnei lui Traian trebuie considerată în sine redusă. Cu puține excepții, nu ne putem aştepta să recunoaştem pe coloană, fără ajutorul textelor sau al descoperirilor arheologice, munții, apele, câmpiile pe care le cunoaştem astăzi pe teren, deoarece artiştii n-au cunoscut locurile. Le-au reprezentat pe baza descrierilor şi, pe lângă aceasta, genul artistic nu îngăduia decât o reprezentare aproximativă a celor citite. Nici pentru realitățile din Dacia reliefurile columnei nu sunt o călăuză absolut sigură.

Ținând seama de toate aceste observații, îmi pare evident că reliefurile Columnei lui Traian trebuie folosite cu cea mai mare circumspecție. Nu numai că nu ne putem încă gândi la identificarea şi interpretarea majorității detaliilor, dar chiar şi în interpretarea evenimentelor principale reprezentate în splendida cronică figurată de la Roma e necesară o continuă confruntare a datelor monumentului artistic cu cele ale izvoarelor literare şi, mai ales, cu datele arheologice care continuă să fie călăuza cea mai sigură pentru cunoaşterea traiului şi a culturii dacilor.

În acest spirit va fi privită, în paginile ce urmează, contribuția Columnei lui Traian la reconstituirea celor două războaie daco-romane de la începutul secolului al II-lea e.n.

PRIMUL RĂZBOI DACIC AL LUI TRAIAN (101-102)

„După ce stătu câtva timp la Roma", spune Dio Cassius sau, mai bine zis, rezumatul ce ni s-a păstrat din această parte a operei lui, „Traian făcu o expediție împotriva dacilor, gândindu-se la ceea ce făcuseră ei, supărat pentru banii pe care ei îi luau în fiecare an şi văzând că puterile şi trufia lor cresc."[79] Fără a intra în miezul lucrurilor, istoricul antic a surprins, totuşi, îndeajuns de bine raționamentul

[79] Dio Cassius, *Istoria Romana*, LXVIII, 6.

roman. El nu vorbeşte despre dorința lui Traian de a şterge „pacea ruşinoasă" încheiată la 89 pentru a spăla de orice pată onoarea imperiului, ci de hotărârea lui de a pune capăt unei situații politice şi militare devenite deosebit de grave pentru Roma. Anii care trecuseră de la încheierea păcii lui Domițian arătaseră limpede ciudățenia clientelei lui Decebal; ştirile care veneau din Dacia vorbeau despre construirea de cetăți, despre făurirea de arme, despre instruirea armatei dace potrivit tacticii romane. Se mai ştia că regele dac primea bucuros la Sarmizegetusa dezertori din armata imperială, că plăteşte bine (cu bani romani!) pe inginerii şi instructorii militari romani dispuşi să-l servească. Ca rege clientelar, care se putea bizui pe ajutorul Romei în cazul unor lupte cu alți dușmani (să ne aducem aminte de dobrogeanul Roles şi de conflictul lui cu Dapyx), Decebal n-ar fi avut nevoie de aceste pregătiri militare. Ele puteau însemna un singur lucru: că regele dac vede tocmai în Roma dușmanul. Iar la Roma amintirea campaniei moesice din 85/86 nu se şterse: dacă atunci dacii puseseră în cumpănă stăpânirea romană la sud de Dunăre, ce erau capabili să facă acum, cu puteri sporite? Era limpede că statul dac, capabil să unească în jurul său toate forțele antiromane de la Dunărea de jos, reprezenta un mare pericol pentru imperiu.

Rațiunile politico-militare nu erau singurele care-l îndemnau pe Traian la cucerirea Daciei. Domnia risipitoare a lui Domițian lăsase în vistieria statului un gol pe care spiritul de economie al urmaşilor săi la tron — Nerva şi Traian

însuşi — nu izbutiseră să-l umple. Perspectiva unei veritabile crize financiare se apropia cu repeziciune şi pentru clasa stăpânitoare romană soluția se prezenta tot ca o diversiune externă: aurul Daciei era vestit şi cucerirea acestei Californii antice, cum a numit-o un savant francez, trebuia să poată însănătoşi finanțele zdruncinate ale imperiului. Aceasta pentru a nu mai vorbi de perspectivele ademenitoare ale exploatării celorlalte numeroase bogății din Dacia.

Izvorâtă din astfel de împrejurări şi din astfel de motive, campania lui Traian împotriva dacilor nu putea avea decât un caracter agresiv, nejust. Afirmația nu contrazice câtuşi de puțin cele spuse mai sus. Pericolul pe care statul dac îl reprezenta pentru Imperiul roman era real, dar el nu amenința existența Romei şi a poporului roman, ci numai posesiunile romane de la sudul Dunării. Chiar dacă Decebal ar fi luat ofensiva şi ar fi cucerit aceste regiuni, acțiunea sa n-ar fi fost un război de agresiune, ci unul de eliberare a populațiilor traco-gete Sud-dunărene subjugate. Expediția pe care o pregătea Traian reprezenta însă un pericol de moarte pentru însăşi existența statului dac, pentru independența poporului Daciei. Romanii aveau să lupte pentru cuceriri, dacii pentru libertatea şi vetrele lor. În acest sentiment că-şi apără patria au găsit dacii puterea de a rezista eroic timp de aproape trei ani celei mai formidabile armate pe care a cunoscut-o antichitatea.

Traian îşi dă seama de greutățile campaniei plănuite şi nu cruță nici un efort pentru a o pregăti în cele mai mici amănunte. Aproape trei ani durează preparativele; pe malul drept al Dunării se termină construcția drumului strategic

de-a lungul fluviului, trupe numeroase sunt concentrale în cele două Moesii, efectivul lor (13—14 legiuni, multe cohorte de pedestraşi şi *alae* de călărime, garda pretoriană, diverse formaţiuni iregulare recrutate dintre populaţiile neromanizale de la periferia imperiului) ajungând la circa 150.000 de oameni. De multă vreme nu mai făcuse Roma un asemenea efort militar!

La 25 martie 101, totul era gata. Colegiul preoţesc al fraţilor Arvali de la Roma înalţă în această zi rugăciuni către Iupiter cel prea bun şi prea mare pentru întoarcerea victorioasă a împăratului: semn că în această zi Traian părăsise Roma. Ajuns la Dunăre, el pune la punct ultimele amănunte şi apoi dă trupelor porunca să treacă peste fluviu. Columna ne arată o primă armată, comandată de însuşi Traian, părăsind fortăreaţa romană de la Viminacium şi păşind pe podul de vase care lega acest punct de Lederata de pe malul stâng. Armata trece cu stindardele înălţate, iar Danubiul însuşi, înfăţişat ca un zeu bărbos, ieşind gol, pe jumătate, din apă, asistă la trecere. Simultan, altă coloană de trupe trece fluviul pe un pod asemănător mai la vale, probabil în dreptul Diernei.

Prima coloană înaintează fără grabă. Scenele de pe columnă ne arată un consiliu de război: din statut-major al împăratului făceau parte, printre alţii, viitorul împărat Hadrian, războinici încercaţi, ca Licinius Sura şi Claudius Livianus, ingineri genişti, ca Balbus şi Celsus. Urmează apoi o ceremonie de purificare a armatei şi trupele sunt gata să înainteze mai departe.

Un fragment, de altfel unicul ce se cunoaşte, din *Comentariile* lui Traian, păstrat la grămăticul Priscianus[80] („de aici înaintarăm spre Berzobis, apoi spre Aizis"), îngăduie să urmărim itinerarul împăratului. De la Lederata armata condusă de el a înaintat pe la Arcidava (Vărădia de astăzi), Centum Putei (Surduc), Berzobis (Berzovia), Aizis (Fârliug), având ca prim obiectiv Tibiscum (Jupa, lângă Caransebeş); aici ea trebuia să facă joncțiunea cu cealaltă armată care, plecată de la Dierna, urcase pe valea Cernei şi a Timişului. Înaintarea ambelor armate fusese înceată, deşi dacii nu opuseseră rezistență; trupele romane croiesc drumuri şi construiesc castre, menite nu numai să le ferească de surprize, ci şi să pregătească ocupația fermă a țării.

În timpul înaintării se petrece o scenă pe care Dio Cassius ne-o relatează în felul următor: „...i s-a adus (lui Traian — N.A.) o ciupercă mare pe care scria cu litere latine că ceilalți aliați şi burii sfătuiesc pe Traian să se întoarcă înapoi şi să facă pace"[81]. Poate că tocmai acest episod e figurat pe columnă atunci când ni se arată un călăreț căzând în fața împăratului, de pe calul de şaua căruia e legat un obiect discoidal şi, pare-se, poros; acesta ar fi ciuperca (poate o iască mare) pe care aliații lui Decebal îşi înscriseseră mesajul. Dincolo de aspectul lui anecdotic, pasajul ne arată că dacii nu erau singuri; de partea lor luptau burii de neam germanic (ei nu trebuie confundați

[80] *Inst. Gramm.*, VI, 13, p. 105, ed. Hertz.
[81] *Op. cit.*, LXVIII, 8.

cu tribul dacic al burilor) şi sarmaţii roxolani, precum şi alte seminţii vecine. Geniul politic al lui Decebal voia chiar mai mult; să opună celei mai formidabile armate romane cea mai formidabilă coaliţie antiromane. În acest scop el trimite în anul 101 o solie la regele parţilor Pacorus al II-lea (parţii din Mesopotamia erau ceilalţi duşmani redutabili ai romanilor şi Traian va porni cu război asupra lor în anul 114); se pare însă că alianţa nu s-a încheiat. Dintre popoarele vecine cu dacii numai iazygii îi sprijineau pe romani.

De la Tibiscum, armatele unite pornesc spre Transilvania propriu-zisă. Drumul trecea pe la Porţile de Fier transilvănene (culoarul Bistrei), loc care trebuie identificat cu antica Tapae. Aici se dă o mare şi sângeroasă bătălie. Traian „văzu pe mulţi dintre ai săi răniţi şi ucise pe mulţi dintre duşmani; şi fiindcă nu mai aveau cu ce lega rănile, se zice că el nu cruţă nici chiar veşmântul său să-l taie, ca să facă din el feşi, iar soldaţilor morţi în luptă porunci să li se ridice un altar şi să li se facă în fiecare an sacrificii funebre."[82] Pe columnă soldaţi romani răniţi nu apar, dar încleştarea e şi aici crâncenă; însuşi Iupiter luptă, din înaltul cerului, alături de romani. Învingător, Traian e aclamat de soldaţii săi ca **imperator**.

După câştigarea bătăliei de la Tapae, oştile romane se revarsă în Depresiunea Haţegului. Un prim şi dificil obstacol fusese învins, dar altele, mai grele încă, le stăteau dinainte:

[82] *Ibidem.*

trebuia străbătută o bucată de drum pe valea Mureşului şi apoi cucerite, una câte una, cetăţile dacice din Munţii Orăştiei. Sarcina era grea şi anotimpul înaintat: se vesteau primele semne ale toamnei. Împăratul preferă să oprească înaintarea şi să lase trupele să se odihnească. În vremea aceasta, la Sarmizegetusa, Decebal şi sfetnicii săi croiau planuri menite să schimbe soarta războiului. În Transilvania nu era deocamdată nimic de făcut, căci puternica poziţie de la Tapae se afla în mâinile lui Traian. Dar pentru a strânge marea armată de invazie, împăratul fusese nevoit să slăbească linia Dunării: garnizoanele de aici, din Moesia Inferioară, cuprindeau acum numai trupe auxiliare. Împotriva lor trebuia dată lovitura; dacă ele erau zdrobite şi cetele dacilor şi ale aliaţilor lor s-ar fi năpustit ca o furtună în cele două Moesii şi în Tracia, atunei Traian ar fi trebuit să-şi retragă trupele din Dacia pentru a alerga în ajutorul provinciilor atacate. În felul acesta, terenul pierdut în cursul primăverii şi al verii putea fi recâştigat.

Scenele de pe Columna lui Traian ne arată într-adevăr un atac al dacilor şi al roxolanilor îmbrăcaţi în armurile lor solzoase la Dunăre. El a fost dat, probabil iarna, când Dunărea putea fi ca de atâtea alteori, trecută mai uşor, pe gheaţă. De data aceasta însă natura a fost împotriva dacilor: ori că, iarna întârziind, fluviul n-a îngheţat, ori că gheaţa, prea subţire, s-a rupt sub greutatea cailor şi a oamenilor; un relief de pe columnă ni-i arată pe călăreţii daci înecându-se în Dunăre. Mulţi dintre ei izbutesc, totuşi, să treacă şi să atace castrele romane de pe malul drept al

fluviului, probabil în Dobrogea. Năvala e cumplită: e singura dată când pe columnă apar soldați romani răniți. Dar garnizoanele rezistă şi Traian le vine curând în ajutor în fruntea unei părți doar din trupele de pe frontul apusean. Rând pe rând sunt bătuți sarmații şi dacii, iar triburile geto-dace din câmpia munteană fac act de supunere. Împăratul e salutat pentru a doua oară ca învingător (**imperator**) în acest război. Planul lui Decebal eşuase şi importanța pentru romani a acestui eşec era atât de mare, încât Traian va porunci mai târziu ca în amintirea luptelor de la Dunăre să se ridice monumentul triumfal de la Adamclissi.

Pe când împăratul, după ce lucrurile se liniştiseră, se pregătea să se întoarcă în Transilvania pentru a relua ofensiva, Decebal încerca în apus ceea ce nu izbutise la Dunărea de jos. După părerea lui R. Vulpe, dacii atacă trupele romane, întrucâtva împuținate, din Țara Hațegului şi, cu toate că nu le pot scoate de pe pozițiile lor, izbutesc să captureze prizonieri. O scenă dramatică de pe columnă înfățişează femei dace care-i torturează pe captivi, împungându-i cu vârful pumnalelor şi arzându-i cu torțe. Cruda scenă nu trebuie pusă în legătură numai cu exasperarea dacilor învinşi, ci şi cu obiceiul lor de a aduce jertfă zeului războiului pe duşmanii prinşi în luptă.

În primăvara anului 102, Traian trece din nou la ofensivă. Decebal, care şi înainte căutase să îmbine lupta armată cu iscusința diplomatică, trmițând la împărat soli dintre *comati* care nu aveau căderea de a duce tratative veritabile,

dar care puteau, prin simpla lor prezență în tabăra romană, să întârzie mersul evenimentelor şi să servească drept iscoade, îi trimite acum la Traian „pe cei mai de frunte dintre *pileati*. Aceştia, aruncând armele şi căzând la pământ, se rugară de Traian mai întâi ca să-l îngăduie pe Decebal a se înfăţişa înaintea lui şi a intra în vorbă cu el chiar acolo pe loc, zicând că e gata să facă toate câte i se vor porunci; iar dacă nu, să trimită pe cineva care să cadă la învoială cu el. Fură trimişi Sura şi Claudius Livianus, prefectul pretoriului. Dar nu se făcu nimic, căci Decebal nici cu aceştia nu îndrăzni să se întâlnească, ci trimise şi atunci pe alţii”[83]. Fireşte, nu e vorba de o lipsă de îndrăzneală din partea lui Decebal, ci de statornica lui intenție de a tergiversa lucrurile şi de a amâna deznodământul.

Traian, cu grosul trupelor, înaintează pe valea Apei Grădiştii, către cetățile dacice din munți. „El se apucă să se urce chiar pe culmile munților, luând cu pericole munte după munte şi se apropie chiar de scaunul domniei dacice, pe când Lusius, care atacase din altă parte, măcelări pe mulți şi pe mulți încă îi prinse de vii”, zice Dio Cassius[84]. În altă parte[85], istoricul antic spune că „Traian puse mâna pe munții cei întăriți cu ziduri şi găsi într-înşii armele, maşinile de război, captivii şi steagurile luate mai înainte de la Fuscus. Din pricina aceasta şi mai ales după ce, în acelaşi

[83] *Ibidem*, LXVIII, 9.

[84] *Ibidem*, LXVIII, 8.

[85] *Ibidem*, LXVIII, 9.

timp, Maximus prinse pe sora lui şi luă o cetăţuie puternică, Decebal fu gata să se învoiască la toate cele ce i s-ar fi poruncit, nu că avea de gând să se ţină de ele, ci ca să mai răsufle puţin".

Printre munţii întăriţi cu ziduri şi cuceriţi cu mari pericole de Traian se afla, după cum au demonstrat săpăturile arheologice, şi cetatea de la Costeşti. Foarte probabil că tocmai aici şi-a găsit prada luată de la Fuscus în anul 87. Lusius Quielus, căpetenie maură intrată în slujba romanilor şi ajunsă la mari demnităţi pe vremea lui Traian, atacase în fruntea călăreţilor săi, pătrunzînd în Transilvania fie prin pasul Turnu Roşu, fie prin pasul Vâlcan; în orice caz, castrele romane de pământ de pe înălţimile Vârful lui Pătru, Comărnicelul şi Jigorelul atestă o învăluire a Sarmizegetusei dinspre sud şi sud-est. În ceea ce-l priveşte pe Manius Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Interioare, dacă ipoteza regretatului Grigore Florescu e justă, el înaintase prin Muntenia, construind castrele de la Târguşor, Pietroasele, Mălăieşti şi Drajna de Sus, şi pătrunsese apoi în Transilvania, poate prin pasul Bran. E imposibil de precizat însă care e cetăţuia cucerită de el şi unde a prins-o pe sora regelui dac.

Învins, dar neîngenuncheat încă, Decebal abandonează lupta, recurgând la armele diplomaţiei şi prefăcându-se a se supune romanilor şi sorţii potrivnice. El trimite soli care cer pace de la Traian; columna ni-l înfăţişează, în spatele lor, în picioare, pe însuşi regele dac într-o atitudine rugătoare, dar demnă şi dârză. Mâinile-i întinse cer pace, dar statura-i înaltă şi ţinuta-i mândră dezmint cuvintele de închinare.

Traian nu era însă omul care, asemenea lui Domiţian, să semneze o pace numai formal favorabilă. El acceptă pacea, dar dictează dacilor condiţii zdrobitoare. Decebal trebuia să predea toate armele şi maşinile de război, să-i extrădeze pe inginerii şi pe dezertorii din armata romană, să dărâme zidurile cetăţilor, să cedeze teritoriile ocupate de romani, să renunţe la o politică externă proprie („a socoti drept prieteni şi drept duşmani pe prietenii şi pe duşmanii romanilor", zice Dio Cassius[86]) şi să nu mai primească fugari şi soldaţi din imperiu. Încheind învoiala cu regele dac în faţa zidurilor Sarmizegetusei, „Traian trimise... pe solii lui Decebal la senat, pentru ca şi acesta să întărească pacea. După ce făcu această legătură, lăsând oaste în Sarmizegetusa, iar celelalte părţi ale ţării aşezându-le cu soldaţi, el se întoarse în Italia. Solii trimişi din partea lui Decebal fură duşi în senat şi ei, punând jos armele, împreunară mâinile cum fac prinşii de război, rostiră câteva cuvinte, se rugară şi astfel îincheiară pacea şi-şi luară apoi armele de jos. Traian îşi sărbători triumful şi fu numit Dacicul; el rândui în teatru lupte de gladiatori..."[87]

De ce a făcut Traian pace tocmai când se afla sub zidurile capitalei dacilor şi mai avea nevoie doar de un suprem efort pentru a tranşa definitiv conflictul? Unii istorici au fost de părere că împăratul roman nu voise, în primul război, să cucerească Dacia, ci numai să-l transforme pe Decebal într-un adevărat rege clientelar, ascultător şi supus. Faptele dezmint însă o asemenea interpretare.

---

[86] *Ibidem*.

[87] *Ibidem*, LXVIII, 9 - 10.

Că lui Traian nu i-au fost străine chiar de la început gândurile de cucerire ne-o demonstrează mai întâi împrejurarea că el cucereşte de fapt anumite teritorii dacice. Menţiunea lui Dio Cassius despre altarul ridicat la Tapae în cinstea soldaţilor romani căzuţi în luptă şi despre sacrificiile ce urmau să li se facă în fiecare an dovedeşte că strâmtoarea Porţilor de Fier transilvănene rămăsese în mâinile romanilor şi că aceştia ocupau Ţara Haţegului. Atunci când acelaşi istoric vorbeşte despre oastea lăsată la Sarmizegetusa, el nu se referă la capitala dacică. Aceasta nu fusese ocupată, iar săpăturile arheologice n-au pus în evidenţă prezenţa romană aici în anii 102 — 105 e.n. Dio Cassius nu mai ştia însă nimic de Sarmizegetusa de pe Dealul Grădiştii; distrusă de romani la 106, ea căzuse de mult în ruină şi uitare. Spunând „Sarmizegetusa", istoricul se gândea la Sarmizegetusa romană din vremea lui (secolul al II-lea e.n.), adică tocmai la oraşul din Depresiunea Haţegului. Fireşte că în 102, acest oraş nu exista încă; garnizoana romană fusese lăsată pe locul unde se va ridica el peste câţiva ani.

În apus deci, Traian ocupase o bună parte din Banat (dacă nu cumva Banatul în întregime), trecătoarea Tapae şi Ţara Haţegului. Dincolo de Carpaţi, el păstra partea sudică a Olteniei, câmpia munteană până la linia dealurilor şi sudul Moldovei cu aşezarea de la Poiana. În adevăr, registrul (*pridianum*) al unei cohorte romane (*cohors I Hispanorum veterana equitata*), datând din anii 105—107 după R. Synn, pomeneşte un detaşament din acest corp de trupă ca

staționând la Piroboridava, *înăuntrul* provinciei Moesia Inferioară. Teritoriile cucerite fuseseră, aşadar, anexate de împărat vechilor provincii: Banatul şi Depresiunea Hațegului se alipiseră Moesiei Superioare, iar celelalte ținuturi ocupate — Moesiei Inferioare. O bună parte a Daciei lui Decebal fusese cucerită de romani.

Terminând războiul, Traian nu dă nici un semn că ar considera pacea drept definitivă sau măcar de lungă durată. El nu lasă trupele la vatră şi nici nu le trimite în vechile lor garnizoane, ci le menține concentrate la Dunăre, aducând şi altele noi. În acelaşi timp, porunceşte arhitectului Apollodor din Damasc să construiască, pentru înlesnirea comunicațiilor între cele două maluri ale Dunării, vestitul pod de la Drobeta, adevărată minune a arhitecturii antice, pe care Dio Cassius îl admiră cu entuziasm, zicând: „Sunt, în adevăr, şi celelalte lucruri ale lui (ale lui Traian — N.A.) minunate, dar acesta e mai presus de celelalte: stâlpii, douăzeci la număr, sunt făcuți din piatră cioplită în patru muchii, înălțimea lor e de 150 de picioare[88], fără temelie, iar lățimea de 60: aceşti stâlpi, care sunt departe unul de altul cu 170 de picioare, sunt împreunați prin arcuri. Cum să nu se minuneze cineva de cheltuiala făcută cu ei? Cum să nu se mire de felul în care ei au fost puşi fiecare, într-un râu cu apă aşa de multă şi cu atâtea vârtejuri, într-o albie plină de nămol? Că doar apa n-a putut fi abătută! Am spus care este lățimea râului nu pentru că el curge numai pe lățimea

[88] Un picior roman era egal cu 29,6 cm.

aceasta (el se-ntâmplă să se reverse pe-o întindere de două şi de trei ori mai mare), ci pentru că locul cel mai îngust şi mai îndemânos din acele părți pentru facerea unui pod are lățimea aceasta. Dar cu cât râul aici se îngustează mai mult, coborând dintr-un lac mare şi curgând apoi spre altul şi mai mare, cu atâta el se face mai repede şi mai adânc, încât şi acestl lucru face ca greutatea zidirii unui pod să fie şi mai mare. Dar şi această învederează geniul lui Traian"[89]. Atâtea eforturi nu se depuneau degeaba; era clar că în concepția lui Traian ocuparea teritoriilor cucerite trebuia să fie durabilă.

Cât priveşte restul condițiilor păcii, se vede clar că ele nu urmăreau numai să facă din Decebal un client supus al Romei, ci să transforme Dacia într-o pradă uşoară pentru romani în cazul unei noi expediții. Cum ar fi putut rezista dacii fără arme, fără aliați, cu cetățile demantelate?

Nu. Traian hotărâse încă la începutul primului război să ocupe Dacia şi s-o transforme într-o provincie romană. Ajungând la Sarmizegetusa, armata lui era însă epuizată şi nu e de loc sigur că ar fi fost capabilă să ducă la bun sfârşit asediul. Poate că şi anotimpul era înaintat şi pentru soldații romani nu era deloc atrăgătoare perspectiva de a petrece o iarnă grea între munți sau de a se retrage cedând terenul cucerit cu atâta trudă. S-ar mai putea, de asemenea, ca Traian să fi crezut că viitorul război împotriva unei Dacii slăbite de condițiile nemiloase ale păcii să coste mai puține

[89] Dio Cassius, *op. cit.*, LXVIII, 13.

jertfe decât un asediu început de îndată. Cert e că Traian a încheiat pacea nu pentru că nu voia să cucerească Dacia, ci tocmai pentru a o cuceri mai uşor.

Decebal înțelegea bine lucrul acesta, dar la început era nevoit să se supună şi una din ultimele scene ale primului război ne arată, pe columnă, cum dacii dărâmă cu târnăcoapele zidurile unei cetăți, în timp ce bătrânii, femeile şi copiii, care se ascunseseră prin munți de grozăviile războiului, se întorc acasă împreună cu turmele de animale. Era pace, dar ambii adversari o priveau doar ca pe un armistițiu între două războaie.

AL DOILEA RĂZBOI AL LUI TRAIAN (105- 106)

Decebal e obligat să acționeze primul împotriva condițiilor păcii. El nu poate să aştepte până ce Traian îşi va fi încheiat pregătirile şi va porni împotriva Daciei dezarmate. De aceea, cum arată Dio Cassius, regele dac calcă multe din învoielile făcute, se îngrijeşte de înarmarea oştirii sale, primeşte din nou la dânsul fugari din imperiu, reface cetățile, desfăşoară o vie activitate diplomatică, trimițând solii popoarelor vecine pentru a crea un front antiroman unit, ba chiar atacă pe aliații Romei şi, în primul rând, pe iazygi, cărora le cucereşte o parte din teritorii[90].

[90] *Ibidem*, LXVIII, 10.

Mai bună decât aşteptarea pasivă, încălcarea de către Decebal a condiţiilor păcii din anul 102 era, totuşi, un act desperat şi cu minime şanse de reuşită. Chiar admiţând că pregătirile pentru a doua campanie nu se încheiaseră încă, Traian era destul de puternic pentru a porni îndată ofensiva împotriva lui Decebal, Columna ni-i arată pe daci atacându-i primii pe romani, dar aceasta poate fi şi o denaturare oficială a faptelor; în adevăr, enumerând acţiunile prin care regele dac nesocotise condiţiile păcii, Dio Cassius nu spune nimic despre vreun atac dacic împotriva garnizoanelor romane. Oricum ar fi, la 4 iunie 105 Traian părăseşte Roma şi, îmbarcându-se la Brundisium împreună cu statul sau major, porneşte spre front. Dintre însoţitorii săi făcea parte şi Decimus Terentius Scaurianus, viitorul guvernator al Daciei; Hadrian comanda aeum legiunea I Minervia.

Încă de la început, lupta se anunţa grea pentru daci. Poziţiile de pe care porneau la ofensivă romanii erau incomparabil mai puternice decât cele din anul 101. Ceea ce era şi mai grav, unele căpetenii dacice, ademenite de aurul Romei sau înspăimântate de puterea armelor ei, trecuseră împreună cu oamenii lor de partea împăratului.

E de presupus că, în ultima clipă, Decebal şi-a dat seama de uriaşul risc pe care-l prezenta războiul. „Din pricină că mulţi daci trecuseră de partea lui Traian, precum şi din alte pricini, Decebal ceru din nou pace", spune Dio Cassius[91].

[91] *Ibidem*, LXVIII, 11.

Dar condițiile pe care i le pune împăratul sunt inacceptabile. „El (Decebal — N.A.) nu se înduplecă, spune în continuare istoricul, a preda armele şi pe sine însuşi: el strângea în văzul tuturor oşteni şi îndemna la război pe vecini, spunându-le că dacă-l vor părăsi pe dânsul, şi ei se vor primejdui; că mai sigur şi mai uşor îşi vor păstra libertatea luptând împreună cu el, înainte de a da nenorocirea, şi că de-i vor lăsa pe daci să piară, mai târziu, nemaiavând aliați, vor păți-o şi ei". Se pare însă că apelul n-a avut efect şi că dacii trebuie să suporte singuri întreaga povară a războiului. Inegalitatea de forțe era vădită şi Decebal recurge la expediente: „cu vicleşugul şi cu înşelăciunea, spune izvorul nostru în pasajul citati mai sus, el era cât pe-aci să-l ucidă pe Traian. La acesta se putea ajunge uşor şi altădată: atunci însă, din pricina trebuințelor războiului, el primea pe cel ce voia să vorbească cu el fără a alege. Decebal trimise, deci, în Moesia nişte fugari ca să-l omoare, dar aceştia n-o putură face: unul din ei, fiind bănuit, fu prins şi dat chinurilor, mărturisi tot planul urzit de dânsul".

Deoarece Traian părăsise Roma abia la 4 iunie, aceste întâmplări trebuie să se fi petrecut prin luna iulie a anului 105. Pesemne, deci, că grosul trupelor romane nu se urnise încă din Moesia şi că efortul militar era susținut de garnizoanele din teritoriul dacic ocupat în primul război. Probabil că la comandantul acestor trupe se referă pasajul următor relatat de Dio Cassius[92], dovedind ingeniozitatea lui Decebal în sesizarea tuturor mijloacelor de rezistență:

[92] *Ibidem*, LXVIII, 12.

„Decebal, momind pe Longinus, comandant de oaste, care se dovedise de temut în războaie, şi înduplecându-l să vină la o întâlnire sub cuvânt că va face tot ceea ce i se va porunci, puse mâna pe el şi-l întrebă în faţa obştii ce planuri are Traian: şi fiindcă acela nu voi să spună nimic, îl puse sub pază neferecată şi, trimiţând un sol la Traian, ceru ca acesta să-i lase ţara până la Istru şi să-i întoarcă banii pe care-i cheltuise cu războiul: numai aşa îi va da drumul lui Longinus! Traian răspunzându-i cu vorbe îndoielnice, din care voia să se vadă că el nu pune preţ nici prea mare, nici prea mic pe Longinus (aceasta pentru ca nici să-l piardă pe acela, nici să-l răscumpere cu prea mulţi bani). Decebal, socotind ce să facă, stătu în cumpănă. Între aceste, Longinus, căpătând otrava prin mijlocul unul libert, pentru ca Decebal să nu bănuiască de loc ceea ce avea să fie şi să nu-i facă paza mai grea, îi promise că-l va împăca cu Traian; apoi, scriind o epistolă ce cuprindea o rugăminte, o dete libertului ca s-o ducă lui Traian, pentru ca să fie fără grijă. Şi astfel, libertul plecând, peste noapte Longinus bău otrava şi muri. După ce se întâmplă aceasta, Decebal ceru de la Traian pe libert, promiţându-i că-i va da în schimb trupul lui Longinus şi zece captivi; el, deci, ca să aducă acestea întru îndeplinire, îndată-l trimise pe centurionul prins dimpreună cu Longinus, de la care Traian află tot ceea ce se întâmplase cu Longinus. Totuşi, Traian nu-l trimise nici pe acela înapoi şi nici nu dete drumul libertului, socotind că, pentru onoarea împărăţiei, viaţa acestuia era mai de preţ decât înmormântarea lui Longinus”.

Ultima stratagemă a lui Decebal dăduse greş. Conflictul urma să fie tranşat pe calea armelor, prin înfruntarea celor două oştiri. Hotărâtă va fi ofensiva lui Traian, dârză şi eroică apărarea dacilor.

În fruntea unor trupe mai numeroase încă decât în primul război, impăratul trece Dunărea pe podul construit de Apollodor din Damasc. O parte din oştire urmează drumul prin Banat şi pe la Tapae, repetând marşul din campania anului 101; alte corpuri de oaste atacă, probabil, prin pasul Turnu Roşu sau peste Vâlcan, în timp ce a treia coloană pătrunde în interiorul arcului carpatic dinspre Moldova, pe la Angustiae (pasul Oituz). Obiectivul final al tuturora e unul şi acelaşi; Sarmizegetusa.

Pornind de pe poziții mult mai apropiate de capitala dacică decât în primul război, trupele romane îşi vor atinge mai repede ținta, cum spune Dio Cassius[93], războiul e purtat de Traian „mai mult cu pază decât cu înfocare", fără îndoială pentru a evita orice surprize din partea unui adversar atât de ingenios ca Decebal. Columna ne arată lupte în munți, desigur în Munții Orăştiei, greu de localizat însă mai precis. Se pot vedea iarăşi marşuri ale armatei romane, atacuri date cu energia desperării de către daci, scene de incendiere a aşezărilor cucerite de Traian. Dar în acelaşi timp se pot vedea şi daci care, învinşi, se închină învingătorului împreună cu familiile lor. Descoperirile arheologice atestă că

[93] *Ibidem*, LXVIII, 14.

cetatea de le Costeşti e pentru a doua oară cucerită şi trecută prin foc şi sabie: urmele incendiului sunt deosebit de puternice la turnurile-locuință de pe platou. Ultime concentrări de forțe dacice se efectuează în vederea supremei rezistențe de la Sarmizegetusa.

Un şir de scene de pe columnă înfățişează asediul capitalei dacice în vara anului 106. Soldații romani atacă cu îndârjire, conştienți că au în față ultimul mare obstacol care-i desparte de victorie: se văd folosite maşini de război şi scări pentru urcarea pe ziduri. La rândul lor, dacii apără cu eroism cetatea, suferind pierderi grele. Lupta e însă inegală: romanilor le sosesc, desigur, întăriri, în timp ce apărătorii închişi în cetate suferă nu numai din pricina armelor vrăjmaşe, ci mai ales de sete. Se pare că Traian tăiase conductele ce aduceau apa în cetatea de refugiu a Sarmizegetusei: aşa s-ar explica dramatica scenă în care apărătorii capitalei dacice, sleiți de puteri, îşi împart ultimele picături de apă. E preludiul capitulării cetății care, după cum atestă descoperirile arheologice, va fi sistematic şi cu sălbăticie distrusă împreună cu aşezarea civilă şi cu monumentala incintă sacră.

Nu toți apărătorii Sarmizegetusei depun însă armele; aceeaşi scenă ni-i arată pe o parte din ei părăsind cetatea pentru a încerca să reziste în alte părți. Se va fi aflat şi Decebal printre dânşii? Tot ce se poate, căci îl vedem ceva mai târziu adresându-le oştenilor săi o ultimă cuvântare prin care caută să-i îmbărbăteze, împărtăşindu-le, probabil, intenția sa de a fugi prin munți, către răsărit, încercând

să înjghebeze o nouă linie de rezistență, poate cu ajutorul vecinilor roxolani şi bastarni. Romanii prind însă de veste şi trimit un detaşament de călăreți pe urmele regelui dac. Ajuns şi înconjurat de urmăritori, fără nici o speranță de scăpare, având în față doar umilitoarea şi cruda perspectivă de a urma în lanțuri, la Roma, carul triumfal al învingătorului pentru a fi apoi ucis în sinistra carceră Tullianum, Decebal îşi curmă firul vieții, tăindu-şi gâtul cu o sabie încovoiată. El încheie astfel în chip eroic şi tragic totodată epopeea antiromană căreia îi dedicase toată energia în timpul anilor de domnie. Călărețiii romani nu au dinainte decât un cadavru; nu-l cruță însă şi-i taie mâna dreaptă şi capul, aducându-i-le lui Traian. Acesta trimite capul lui Decebal la Roma, unde va fi aruncat pe scările Gemoniae pentru ca toți să ştie că primejdiosul duşman a fost definitiv înfrânt şi alungat, cum zice un izvor antic, nu numai din domnie, ci şi din viață.

Unele căpetenii dace urmează pilda regelui lor; mulți dintre nobili însă preferă să se închine împăratului biruitor pentru a-şi păstra privilegiile: vechea politică trădătoare a nobilimii separatiste dacice. În munți au loc operații de curățire, de zdrobire a ultimelor rezistențe izolate. Scena finală a Columnei lui Traian înfățişează un lung şir de daci cu femeile şi copiii lor, escortați de soldați romani, mânându-şi turmele într-o direcție necunoscută şi întorcând în amărăciune privirile spre vetrele lor date pradă focului şi jafului soldățesc. Sunt dacii pe care romanii îi evacuează din zonele muntoase, prielnice pentru prelungirea rezistenței şi orga-

nizarea de răscoale, în ținuturile de câmpie unde erau mai lesne de supravegheat. Viața dacică încetează în Munții Orăştiei. La Sarmizegetusa, Traian lasă un detaşament din legiunea a IV-a Flavia Felix, şi, poate, unul din legiunea I Adintrix, iar la Bucium, la câțiva kilometri spre nord de cetățuia distrusă a Costeştilor, pune să se ridice un castru ce va fi ocupat de *numerus Germanicianorum exploratorum*. O diplomă militară găsită la Porolissum, în nordul Daciei, şi datată din 11 august 106 pomeneşte Dacia ca provincie romană, semn că războiul se sfârşise. Traian îşi sărbătoreşte triumful şi primeşte acum soliile ce-i vin, în semn de omagiu sau supunere, de la diferite popoare între care şi depărtații indieni.

O pradă bogată e dusă la Roma. Pe lângă comorile regelui Decebal, ascunse în albia râului Sargetia şi descoperite de romani datorită trădării dacului Bicilis, sunt transportate în Italia multe bogății răpite în război. Cu ajutorul lor se va construi splendidul For al lui Traian, se vor organiza nemaivăzute sărbători (lupte cu fiarele, lupte de gladiatori etc.) ce vor însuma 123 de zile, se va ridica mărețul monument de la Adamclissi şi vor fi vremelnic însănătoşite finanțele zdruncinate ale imperiului.

Roma biruise. Dacia era învinsă şi statul dac nimicit. Dar istoria dacilor nu se încheie aici. Dimpotrivă, în viața acestui popor se deschide acum un nou capitol: acela al romanizării.

EPILOG

Dacia suferise pierderi cumplite în cele două războaie purtate împotriva lui Traian. Mii şi mii de oşteni căzuseră pe câmpurile de bătălie, apărând eroic fiecare cetate, fiecare colină, fiecare palmă de teren. După Ioannes Lydus, 50.000 de daci fuseseră făcuți prizonieri de armatele romane victorioase. „*Dacia... viris fuerat exhausta*" (a fost secătuită de bărbați). spune istoricul târziu Eutropiu[94]. Decebal, conducătorul eroicei lupte de apărare, pierise. Dar poporul dac, învins, îngenuncheat sub povara victoriilor romane, există. Rămăseseră în viață o parte din ostaşii lui Decebal, trăiau aceia care se închinaseră de bunăvoie învingătorului, trăiau femeile, copiii, adolescenții prea tineri pentru a fi putut lua armele împotriva cuceritorului roman şi bătrânii prea slabi ca s-o mai facă.

Oricât ar părea de ciudat, ideea firească şi logică a dăinuirii populației dacice sub stăpânirea romană a fost contestată de unii istorici din trecut. Cu multă şi vinovată uşurință, aceştia făceau să dispară, prin exterminare fizică şi deportare, un popor care trebuie să fi numărat cel puțin o jumătate de milion de oameni pe vremea lui Decebal. Absurditatea, chiar din punctul de vedere al

[94] *Breviaru, ad urbe condita*, VIII, 6, 2.

învingătorului, de a nimici cu desăvârşire o populaţie ce putea fi foarte bine exploatată spre folosul imperiului, n-a constituit o piedică pentru aceşti istorici, mânaţi mai degrabă de considerentele politice ale epocii lor decât de năzuinţa descoperirii adevărului. Propoziţia citată mai sus a lui Eutropiu a fost interpretată ca o mărturie a dispariţiei complete a dacilor: ei i se adăugau cuvintele pe care împăratul Iulian din secolul al IV-lea le punea în gura lui Traian, „am nimicit neamul geţilor”[95]. Nu era luat în seamă faptul că verbul **exeilon** (ἐξειλον), folosit de Iulian, înseamnă nu numai „am nimicit”, ci şi „am subjugat, am supus”. Nu era luat în seamă nici Zonaras care spune lamurit[96] că după victoria lui Traian, „poporul dacilor şi provincia lor a început să fie romană”, excluzând prin aceste cuvinte exterminarea.

Cum s-a mai spus, în teoria exterminării dacilor predominau motive de ordin politic, nu ştiinţific. Ele erau diverse. Dacă reprezentanţii Şcolii ardelene, de exemplu, susţineau această idee pentru a putea afirma „puritatea” latină a românilor şi a revendica, pe această bază, drepturile legitime ale românilor transilvăneni în cadrul monarhiei habsburgice, teoriile unui Röesler sau ale unui Alföldi urmăreau scopuri politice reacţionare. Afirmând că dacii au dispărut sau că puţinii care vor fi rămas au dus sub stăpânirea romană, o viaţă izolată ce n-a permis romanizarea lor, aceste teorii

[95] *Caesares*, 327, p. 420, ed. Hertlein.
[96] *Chron.*, XI, 25, vol. II, p. 507, ed. Bonn.

conchideau că la anul 271 e.n. Dacia a fost părăsită de toți locuitorii ei care vorbeau latineşte şi care erau străini de acest pământ, fiind colonizați aici de Traian. Dacia devenea astfel, la sfârşitul secolului al III-lea, un fel de pământ pustiu, al nimănui, la discreția popoarelor migratoare care i-au asimilat, chipurile, pe dacii neromanizați aflați încă aici. Cu astfel de jonglerii antiştiințifice se justificau stăpânirea habsburgică asupra Transilvaniei sau pretențiile revizioniste ale fascismului horthist.

Încă mai demult, o bună parte din istoriografia românească a dat riposta cuvenită acestor teorii, demonstrând cu argumente convingătoare continuitatea dacică în cei 165 de ani de stăpânire romană. Cele mai importante realizări în această privință s-au obținut însă în ultimii 10 — 15 ani şi astăzi istoriografia noastră e capabilă nu numai să dovedească persistența dacilor sub romani, ci şi să zugrăvească tabloul vieții lor, să urmărească în linii generale procesul de romanizare a populației dacice.

Aceste rânduri reprezintă doar un epilog al cărții mele închinate istoriei Daciei preromane. Ele au drept scop să înfățişeze sumar soarta dacilor după ce ei au fost învinşi de romani şi după ce o bună parte din țara lor a fost transformată în provincie romană. De aceea nu voi intra aici într-o amănunțită discuție a dovezilor continuității; sarcina aceasta o va îndeplini o lucrare despre Dacia romană, pe care o aşteptăm cu toții. Mă voi mărgini doar să amintesc câteva din argumentele descoperite de istoriografia noastră.

Se cunosc, din diferite izvoare şi mai ales din diplomele militare găsite în cuprinsul imperiului roman, vreo 13 — 15 corpuri de trupă auxiliare formate din daci pe vremea lui Traian şi a împăraţilor care i-au urmat la tronul Romei. Cu titlu de exemplu amintesc aici **cohors I Ulpia Dacorum** şi **ala I Ulpia Dacorum**, formate în timpul lui Traian, **cohors I Aelia Dacorum** recrutată de Hadrian şi **cohors VI nova Cumidavensium Alexandriana** formată pe vremea lui Severus Alexander (începutul secolului al III-lea) din soldaţi recrutaţi din ţinutui Cumidavei, Râşnovul de azi. Cum ar fi putut fi recrutate aceste trupe de daci la zece, douăzeci şi chiar o sută de ani după cucerire dacă populaţia dacică ar fi fost în întregime exterminată? Adevărul este că Dacia a fost provincia care, începând cu Traian şi până la mijlocul veacului al III-lea, a furnizai imperiului relativ cele mai multe trupe. Natural că faptul nu e întâmplător; virtuţile războinice ale dacilor erau binecunoscute şi preţuite.

Pe seama cui dacă nu pe a dacilor învinşi, dar neresemnaţi cu supunerea, trebuie puse răscoalele care au zguduit Dacia romană în mai multe rânduri? La moartea cuceritorului Daciei, pentru a da numai un singur exemplu, în anul 117 e.n., dacii se răscoală şi cu ajutorul vechilor lor aliaţi roxolani, încearcă să doboare stăpânirea romană. Numai cu preţul unei mari încordări a forţelor izbuteşte imperiul să restabilească liniştea la Dunăre.

În inscripţiile latine din Dacia apar şi nume traco-dacice, din care o bună parte trebuie să aparţină autohtonilor şi nu coloniştilor. Numărul lor e mic, reprezentând abia vreo

2% din totalul numelor proprii atestate epigrafic, dar lucrul acesta e firesc. Populația dacică locuia mai ales la țară, tradițiile ei n-o făceau iubitoare de fast şi eternizare epigrafică (după o expresie a lui Pârvan) şi nici mijloacele materiale nu-i prea permiteau să-şi comande costisitoare inscripții. Cât priveşte pe dacii locuind la oraşe, interesele practice le dictau să afişeze cât mai puțin originea lor. Putem fi siguri că, mai ales în primele decenii după cucerire, autoritățile romane nu priveau cu ochi buni pe aceia care subliniau cu prea multă ostentație apartenența lor la poporul învins. Mulți daci, în special din rândurile aristocrației, vor fi dobândit cetățenia romană şi-şi vor fi luat cu acest prilej nume pur romane care abundă în inscripții.

Până şi lingvistica sau, mai precis, toponomastica vine în sprijinul tezei continuității. Nu poate fi întâmplător faptul că majoritatea covârşitoare a oraşelor Daciei romane poartă nume dacice: Apulum, Napoca, Drobeta, Potaissa, Tibiscum sunt denumiri vechi, pe care cuceritorii le-au adoptat pur şi simplu de la autohtonii pe ale căror pământuri se aşezaseră.

Deosebit de semnificativ în această privință e cazul capitalei provinciei. Întemeiat în anii 108 — 110, acest oraş din Țara Hațegului a primit la început numele de **Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica**. Abia Hadrian, după înăbuşirea marii răscoale din anii 117 — 118, îi adaugă şi epitetul de Sarmizegetusa. Adăugirea e absurda dacă țara ar fi fost locuită numai de romani cărora numele vechii

capitale a lui Decebal nu le spunea nimic. Dimpotrivă, ea devine foarte logică dacă admitem o prezență masivă a populației dacice în noua provincie. Numele dacic care se dă capitalei romane (construită, să nu uităm, într-un loc unde urme dacice nu s-au găsit) e un element al acțiunii de pacificare întreprinse de Hadrian. În concepția împăratului, el avea valoarea unui simbol, subliniind *continuitatea* de guvernare dintre regatul lui Decebal şi stăpânirea romană. *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa* trebuia să simbolizeze încă din 118 viitoarea contopire a dacilor şi a coloniştilor Romei într-un singur popor.

Anumite argumente în favoarea continuității poate furniza şi studiul monedelor, numismatica. Dar dovezile cele mai directe şi mai puternice ni le-a pus la îndemână, o dată mai mult, cercetarea arheologică.

Amintesc aici numai în treacăt de reliefurile Columnei lui Traian, care nu înfățişează nicăieri, abstracție făcând de lupte, scene de masacru şi nici scene de deportare a dacilor dincolo de fruntariile noii provincii. Mai importantă e descoperirea în peste 30 de puncte de pe teritoriul Daciei romane (în special în Transilvania) a urmelor de cultură materială dacică datând din secolele II—III.

Săpăturile efectuate chiar în castrele romane de la Brețcu, Orheiul Bistriței, *Micia* (Vețel), *Ad Mediam* (Mehadia) au scos la iveală, amestecate cu ceramica romană, fragmente de vase dacice: cioburi grosolane, lucrate cu mâna din

pastă poroasă şi prost arsă, ornamente cu clasicul brâu alveolar şi cu obişnuitele proeminenţe. Nu lipseşte nici ceaşca dacică, acest vas atât de tipic populaţiei autohtone, pe care nu-l întâlnim la nici un alt popor. E absolut evident că astfel de vase nu aparţineau soldaţilor romani care foloseau olărie de calitate superioară, confecfecţionată în atelierele provinciei. Ele aparţineau populaţiei autohtone, dacice, puse de romani să lucreze la construirea şi la repararea taberelor întărite.

Ceramica de acest fel se întâlneşte şi în aşezările din provincie, de exemplu la Lechinţa de Mureş, unde s-a găsit şi un depozit de unelte de fier cuprinzând brăzdare de plug de tip dacic, sau la Caşolţ, în timp ce atelierele de olărie de la Costeşti lucrau, pe lângă vasele roşii, provincial-romane, şi o ceramică cenuşie corespunzând gustului autohton.

Populaţia dacică îşi păstrează multă vreme portul şi obiceiurile. Stele şi medalioane funerare descoperite la Cluj, Apoldul Mare. Căşei etc., înfăţişează personaje care nu au nimic roman în aspectul şi în veşmintele lor. În regiunile rurale s-au găsit chiar cimitire dacice, cum sunt cele de la Caşolţ, Calbor, Soporul de Câmpie, Moreşti. Uşor de recunoscue după rieul de înmormântare (incineraţia) şi după materialul specific, mai ales ceramic, găsit, aceste necropole cuprinzând sute de morminte sunt cea mai bună dovadăă a dăinuirii masive a dacilor în epoca romană. În munţii Zlatnei, unde se ştie că au fost aduşi colonişti

dalmatini pentru exploatarea minelor de aur, existența în necropole a două variante ale ritului incinerației (arderea cadavrelor pe locul mormântului şi arderea lor în altă parte) par să sugereze strânsa conviețuire a autohtonilor cu noii veniți.

Trebuie subliniat faptul că dovezile arheologice ale continuității sporesc valoarea şi greutatea celorlalte argumente în favoarea acestei teze. Din moment ce dacii sunt atestați arheologic, prin cimitirele lor şi prin vestigiile culturii lor materiale, cine mai poate pretinde că toți traco-dacii ce apar în inscripții sunt colonişti veniți din sudul Dunării sau că trupele amintite mai sus n-au fost recrutate dintre daci?

Încetul cu încetul, ajunge să fie cunoscut şi traiul dacilor sub stăpânirea romană. La oraş, populația autohtonă e mai greu de sesizat, înveşmântată cum e în haina culturii romane. De altfel, ea va fi fost mai puțin numeroasă; majoritatea dacilor au continuat să trăiască la țară, ocupându-se cu agricultura şi cu păstoritul. Dar la oraş sau la țară, ei suferă mai mult sau mai puțin intens influența romană şi, treptat, se romanizează.

La început pătrund printre daci produsele culturii materiale romane. Ieftină şi de bună calitate, ceramica romană se impune: în necropolele dacice o bună parte a inventarului ceramic e de factură romană provincială. Aşijderea se impun uneltele mai productive (de pildă, brăzdarul de plug de tip roman), diferitele obiecte de uz practic şi de

podoabă. Aceasta nu înseamnă încă romanizare, dar după ce adoptă cultura materială romană dacii adoptă treptat obiceiurile romane, nume romane şi, în cele din urmă, limba latina. Se cunosc doar autohtoni care îşi ridică monumente funerare (stele, medalioane) de tip roman; se cunosc şi din aceia care adoptă nume romane, păstrându-şi numele lor vechi, dacice, doar ca porecle. Lipsa dovezilor directe a adorării vechilor divinități dacice arată că, cel puțin în mediul urban, cultele romane au biruit foarte curând.

D. Protase a remarcat că în mormintele dacice de dinaintea cuceririi nu se găsesc monede, pe când în cele din Dacia romană, aparținând tot autohtonilor, da: exemplu grăitor de adoptare de către daci a unui obicei roman. În sfârşit, conviețuind cu coloniştii aduşi, cum zice Eutropiu, *ex toto orbe Romano*[97] („din toată lumea romană"), neavând cu dânşii alt mijloc de comunicare decât limba latină, dacii încep să vorbească latineşte. Interesul de a face parte din rândul romanilor îi determină să-şi abandoneze cu timpul propria lor limbă din care doar puține cuvinte vor pătrunde în latina populară vorbită pe teritoriul Daciei. Limba latină, limba clasei dominante şi limba oficială a imperiului, limba unei culturi superioare, se impune. Şi dacă procesul romanizării nu poate fi urmărit deocamdată în toate etapele şi toate nuanțele lui, există destule elemente care-l atestă atât în Dacia, cât şi în Dobrogea anexată Moesiei Inferioare.

[97] *Loc. cit.*

Nu toți dacii căzuseră însă sub stăpânirea romană. Traian cucerise, ce-i drept, pe lângă Banat, Oltenia şi Transilvania, şi Muntenia cu sudul Moldovei, dar Hadrian abandonase aceste două ultime regiuni. Alături de ele, rămân în afara Imperiului roman Crişana şi Maramureşul locuite de daci, cum dovedesc descoperirile de la Sântana-Arad, Oadea şi Medieşul Aurit. Aceşti daci liberi care înconjură provincia fac cu romanii negoț şi produsele civilizației romane, moneda romană, pătrund la dânşii în cantități tot mai mari. Adesea însă, ei se ridică împotriva imperiului, atacându-l, şi incursiunile lor se îmbină uneori cu răscoale ale populației dacice supuse. Antonius Pius, urmaşul lui Hadrian, are de luptat cu triburile dacice din nordul şi nord-vestul provinciei pe la mijlocul secolului al II-lea. În anul 170, pe vremea lui Marcus Aurelius, costobocii de neam dacic, locuitori ai ținuturilor de prin nordul Moldovei, Bucovina şi Maramureş, profită de slăbirea apărării romane la Dunărea de jos de pe urma războaielor marcomanice şi atacă hotarele imperiului. Ei pătrund în patru provincii: Moesia Inferioară, Tracia, Macedonia şi Grecia (Ahaia), ajungând până în Attica, dar sunt apoi zdrobiți de generalul Lucius Iulius Vehilius Gratus Iulianus. După un an sau doi, aşezările costoboce sunt atacate de asdingii de neam germanic şi costobocii dispar din istorie.

Primejdiosi pentru imperiu se dovedesc, în secolul al III-lea, carpii, probabil tot de neam dacic. Necropolele lor ne sunt cunoscute prin descoperirile de la Poieneşti, Pădureni, Porceşti ş.a; ele au dat la iveală o cultură materială de

factură dacică, cu multe influenţe romane şi sarmatice. Aceşti carpi atacă în mai multe rânduri, singuri sau împreună cu goţii, hotarele Imperiului roman. O invazie a lor distruge în anul 242 e.n. castrul de la Bandoşi şi alta, mai puternica, în anii 245—247, atingând şi Dacia, e cu greu respinsă de împăratul Filip Arabul.

Şi triburile dacice libere sunt parţial atrase în procesul de romanizare. Acesta nu se petrece, bineînţeles, pe teritoriul lor, dar le cuprinde datorită sistemului de colonizări „barbare" în provincie. În timpul lui Commodus (180—192), guvernatorul Daciei, Sabinianus, aduce sub ascultarea sa 12.000 de daci mărginaşi, făgăduindu-le că le va da pământ în Dacia. Nu ştim dacă guvernatorul s-a ţinut de cuvânt şi dacă aceşti daci au primit pământ în provincie, dar urme de colonizare se pot, eventual, găsi. În ce mă priveşte, am impresia că aşezarea dacică de la Obreja (nu departe de Alba Iulia), datând din secolele III — IV, e rezultatul unei asemenea colonizări de daci liberi în interiorul provinciei Dacia. Evident, asupra celor colonizaţi romanizarea începea îndată să acţioneze.

Cât a fost de extinsă şi de profundă această romanizare între anii 106 şi 271 nu se ştie exact. E cert însă că ea a fost destul de puternică pentru că, după părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, nu numai să nu dea înapoi, ci, dimpotrivă, să se extindă şi asupra dacilor liberi din afara fostei provincii. Numeroasa populaţie romanizată

care a rămas în Dacia la 271 a asimilat elementele dacice pătrunse aici după părăsirea oficială. În veacurile următoare, romanitatea nord-dunareană a romanizat populația geto-dacă de pe întreg teritoriul țării noastre; faptul că în secolul al VI-lea Iordanes îi confunda pe geți cu goții dovedeşte că limba dacică nu se mai vorbea de către băştinaşi la nordul Dunării: pe aceste meleaguri stăpânea limba latină.

Aşa dispar dacii din istorie: nu dintr-o dată, nu exterminați în războaie sau dezrădăcinați, ci treptat, cedând în fața superiorității civilizației materiale şi a culturii latine, adoptând obiceiurile romanilor şi limba lor. Prin veacul al VI-lea se mai păstra doar amintirea dacilor. Dacia era locuită de o populație romanică, vorbind latineşte: nu latina lui Cezar şi Cicero, ci o latină populară, vie, transformată, îmbogățită cu anumite elemente ale limbii dacice. În veacurile următoare, printr-un proces complex şi îndelungat, din această populație romanică va lua ființă poporul român şi din limba ei — limba română.

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

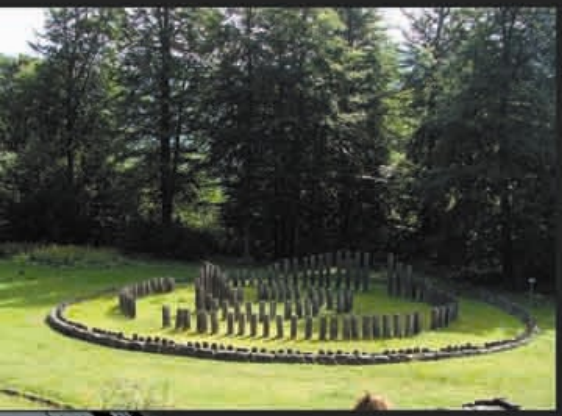

In Memoriam HADRIAN DAICOVICIU

1932-1984

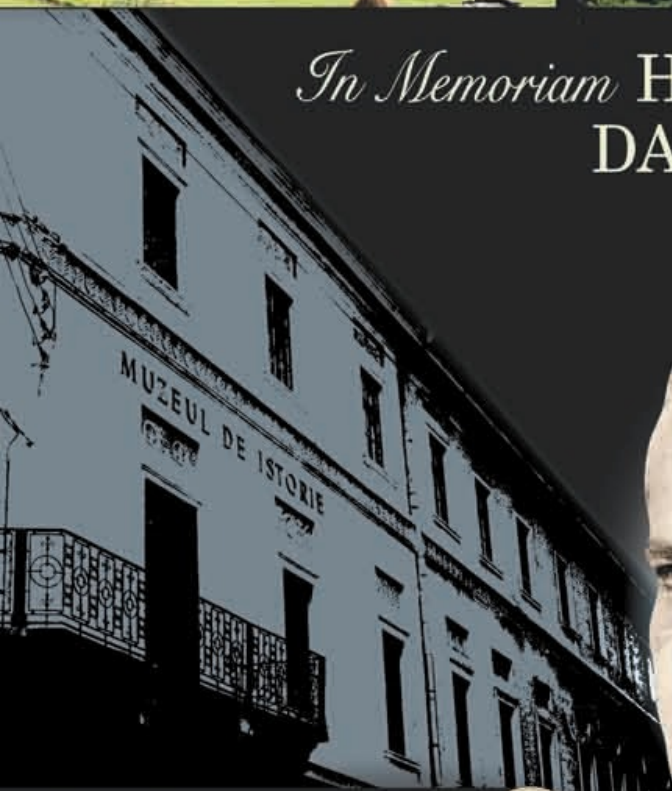

Vernisaj: 8 octombrie, ora 14

Expoziția
este deschisă în perioada 8-30 octombrie 2009, între orele 10-16, la sediul muzeului din str. C. Daicoviciu nr. 2, sala Daicoviciu.